

NMI Művelődési Intézet

KULTURÁLIS SZEMLE

V. évfolyam, 2018. évi 1. szám

Az NMI Művelődési Intézet interdiszciplináris online folyóirata

A Kulturális Szemle folyóirat megjelenését
a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

Nemzeti Kulturális Alap

Tartalomjegyzék

FŐSZERKESZTŐI AJÁNLÁS	3
Juhász Erika: Közösségi kulturális műveltségünk.....	4
NEMZETKÖZI KITEKINTÉS	6
Szirmai Éva: Ahogy azt az amerikaiak elképzelik... Szervezeti kultúra és kulturális sztereotípiák	7
Tarbay Gabriella: Birodalmi álmok és megvalósításuk Bandungban	15
HAZAI TUDOMÁNYOS MŰHELY	28
Bozsó Renáta, Kávai Zsuzsanna, Szirmai Éva: Szakkollégiumok: Identitásalakítás? Közösségfejlesztés? Tehetséggondozás?.....	29
Drabancz Róbert: A „történelem vége” a húszas évek magyar kultúrpolitikai gondolkodásában	48
Gulyás Sándor: Egy kistelepülés közösségek képekben - közösségi kiállítás	57
Kenyeres Attila Zoltán: A dokumentumfilmekből történő tanulás szerepe a kulturális közfoglalkoztatottak televíziós aktivitásaiban	61
Kuthy-Megyési Judit, Takács-Miklósi Márta: Az egész életre kiterjesztett, élethosszig tartó tanulás a közművelődés tükrében.....	87
Szabó József: Játékos-kompetenciák.....	97
JUNIOR KUTATÓMŰHELY	108
Horváth Zoltán: Múltat akartam csinálni a családomnak – Esettanulmány a holokauszt utáni zsidó kulturális átörökítés nehézségeiről.....	109
Szűcs Tímea: Az épülő állam megörökítői. Magyar származású fotográfusok Palesztinában/Izraelben	119
KÖNYVAJÁNLAT, RECENZÍÓ	132
Benkei-Kovács Balázs: Utazás a szlovákiai magyar kultúra mezsgyéjére. Recenzió Liszka József Határvidékeken című könyvéről.....	133
TUDOMÁNYOS KONFERENCIÁK HÍREI	136
Deák Orsolya: A közművelődés és művelődéstudomány megjelenése a debrecenben megrendezett XIV. MELLearn konferencián	137
FELHÍVÁS PUBLIKÁLÁSRA	139
IMPRESSZUM	141

FŐSZERKESZTŐI AJÁNLÁS

Juhász Erika:

Közösségi kulturális műveltségünk

A Kulturális Szemle küldetése, hogy a kultúra széles spektrumán, de elsősorban a közművelődés és a közösségi művelődés témaköreiben, illetve az ezekkel kapcsolatba hozható témákban bemutassa a tudományos relevanciával bíró fontos kutatásokat, tanulmányokat, köteteket és konferenciákat. A Kulturális Szemle témái és szerzői nem csak Magyarország határain belül alkotó szakemberek, mivel a Kulturális Szemle alapítói célul tűzik ki egy Kárpát-medencei magyar Kulturális Szemle működtetését. Ez az interdiszciplináris online tudományos folyóirat így a Kárpát-medence magyar kulturális szakembereinek egy olyan hálózatát kívánja összefogni, akik hisznek a kultúra fontosságában, a kulturális közösségi kezdeményezésekben, és ezt az eszmét szeretnék hosszútávon terjeszteni és fenntartani. Ennek érdekében végeznek elméleti és empirikus kutatásokat, amelyekkel célul tűzik ki a kulturális tevékenységek, intézmények és lehetőségek folyamatos fejlesztését. A Kulturális Szemlébe a tudományos etika betartásával egyaránt publikálhatnak egyetemi oktatók, doktoranduszok, felsőoktatási hallgatók, kutatók, és természetesen a kulturális színtereken dolgozó szakemberek. A kiadás első éveiben elsősorban magyar nyelvű írásokat várunk, a későbbiek folyamán angol nyelvű publikálásra, esetenként angol nyelvű különszámra is lehetőséget kívánunk teremteni, hogy a kultúrával kapcsolatos kutatási eredményeket minél szélesebb körben, nemzetközi viszonylatokban is terjeszteni tudjuk. Ennek a célnak az eléréséért választottuk az online formát is: az elektronikus eszközök segítségével ezek az írások sokkal szélesebb körben el tudnak jutni az érdeklődőkhöz.

Jelen lapszámban a *Nemzetközi kitekintés*ben olvasható a Szegedi Tudományegyetem Művelődéstudományi Intézetének főiskolai docense, Szirmai Éva cikke, aki a szervezeti kultúra és a kulturális sztereotípiák témakörét járja körül. Tarbay Gabriella művészettörténész, a Kodolányi János Egyetem főiskolai docense írásában egy új főváros felépítésének bemutatásán keresztül a projekt modern egyetemes és indonéz építészetre gyakorolt hatását elemzi.

A *Hazai tudományos műhely*ben az ország különböző pontjain működő felsőoktatási intézmények oktatói, kutatói publikálnak. A Szegedi Tudományegyetemről Szirmai Éva főiskolai docens, Bozsó Renáta tanársegéd és Kávai Zsuzsanna hallgató közös tanulmányukban azt vizsgálják, hogy a roma szakkollégiumok küldetésnyilatkozatai, vállalt feladatai, oktatási-képzési gyakorlata mennyiben feleltethetők meg a hagyományos szakkollégiumoknak. Drabancz Róbert, a Nyíregyházi Egyetem Társadalom- és Kultúratudományi Intézetének főiskolai docense írásában a húszas évek magyar kultúrpolitikai gondolkodását, a társadalomban lévő általános orientációs zavart és a különböző ideológiai mintázatokat ismerteti meg az olvasóval. Gulyás Sándor, az Eszterházy Károly Egyetem végzett hallgatója „Egy kistelepülés közösségei képekben - közösségi kiállítás” című cikkében a 2017 őszén „Acsaiak vagyunk - életképek” címmel nyílt közösségi kiállítás előzményeit, előkészítését és annak közösségépítő tapasztalatait osztja meg.

A Debreceni Egyetem Művelődéstudományi és Humán Tanulmányok Tanszékének oktatója, Kenyeres Attila Zoltán a dokumentumfilmekből történő tanulás szerepét vizsgálja a kulturális közfoglalkoztatottak televíziós aktivitásaiban. Kuthy-Megyesi Judit a Nemzeti Művelődési Intézet kutató munkatársa és Dr. Takács-Miklósi Márta, a Debreceni Egyetem Művelődéstudományi és Humán Tanulmányok Tanszékének adjunktusa közös

tanulmányukban az egész életre kiterjedő tanulást veszik górcső alá a közművelődés aspektusából. Szabó József, a Debreceni Egyetem docense pedig azt vizsgálja, hogy az online játékok milyen előnyökkel és lehetőségekkel rendelkeznek – amit a közművelődésnek is fontos felismernie.

A folyóirat *Junior kutatóműhely* rovatában Horváth Zoltán esettanulmányában a holokauszt utáni zsidó kulturális átörökítés nehézségeiről ír, Szűcs Tímea kutatásának középpontjában pedig az Izrael állam születését megörökítő magyar származású fotográfusok, és az ő fotóikat bemutató, főként magyarországi kiállítások állnak.

*Könyvajánlat*ként Benkei-Kovács Balázs „Utazás a szlovákiai magyar kultúra mezsgyéjére” címmel mutatja be Liszka József „Határvidékeken” című könyvét.

A *Tudományos konferenciák* keretében a MELLearn – Felsőoktatási Hálózat az Életen Át Tartó Tanulásért Egyesület Debreceni Egyetemmel közösen megrendezett Nemzeti és Nemzetközi Lifelong Learning Konferenciáról adunk hírt, amelynek témája: A felsőoktatási lifelong learning társadalmi és gazdasági haszna: kutatás – fejlesztés – innováció. A konferencia 2018. április 19-20. között zajlott. Az immár 14. alkalommal megrendezett konferenciának idén a Debreceni Egyetem főépülete adott helyszínt.

A kulturális szakma alapítója, Durkó Mátyás professzor úr is gyakorta mondta a fontos eszmék terjesztése kapcsán az örök igazságot: „Aki felteszi a kolompot, az rázza is!” A kulturális szakma megerősítéséhez szükség van olyan tudományos folyóíratra, amely küldetéséhez illeszkedően a Kárpát-medence számos kutatóját tudja egyesíteni, és folyamatos kutatásra, és kutatási eredményei publikálására buzdítani. Ezt a célt már a szerkesztőbizottság összeállításánál és későbbi bővítésének lehetősége kapcsán is szem előtt tartottuk. Ezáltal érhetjük el azt, hogy ez a folyóirat ne egy-egy szűkebb kutatócsoport nyilvánossági fóruma legyen, hanem egy minél tágabb tudományos-szakmai kör szellemi támogatását élvezze.

Hívjuk tehát szerzőként mindazokat, akik úgy érzik, hogy szeretnének és tudnának hozzátenni ehhez a vállaláshoz maguk is. És hívjuk olvasóként mindazokat, akik hasonlóan gondolkodnak, és fontosnak tartják a kultúrát, a kultúra továbbadását, mint egyetemes értéket. Gondolkodjunk közösen, őrizzük közösen a magyar kultúra értékeit Magyarországon és a Kárpát-medencében szerte!

Hasznos olvasmányélményeket kívánunk!

Az alapító Nemzeti Művelődési Intézet és a szerkesztőbizottság nevében,

dr. Juhász Erika
főszerkesztő

NEMZETKÖZI KITEKINTÉS

Szirmai Éva:

Ahogy azt az amerikaiak elképzelik... Szervezeti kultúra és kulturális sztereotípiák

Absztrakt: A globális tömegkultúra egyik legnagyobb hatású műfaja az amerikai kommersz film, a hollywoodi iparszerű filmgyártás terméke. Mint minden tömegkulturális alkotásra, erre is az egyértelműségekre való törekvés, a nagyfokú sztereotipizáltság jellemző. A kulturális különbségek eltűnnek a nemzetkarakterológiai általánosítások mögött, a sztereotípiák nagyon mélyen gyökereznek a hagyományban. Írásomban azt vizsgálom, hogy az amerikai kommersz filmek milyen képet rajzolnak az orosz (szovjet) társadalom szervezeti kultúrájáról, a szervezeten belüli hierarchiáról, a parancselvű és az individuális döntési folyamatokról. Mivel utóbbiak legtisztábban a militáris közegben követhetők nyomon, olyan filmeket elemzek, amelyek mind cselekményükben, dialógusaikban, mind pedig az ábrázolt világ jeleiben a katonai/rendőri viszonyrendszereket tükrözik. Megítélésem szerint az amerikai filmek szovjet-képe egy közel 50 éves állapotot rögzít, tehát a sztereotíp gondolkodás- és ábrázolásmód ebben is tettenérhető.

Abstract: American commercial film, the product of the industrial production of Hollywood, is one of the genres with the most impact. As with all mass cultural works, it tries to be unambiguous and is stereotyped to a great extent. Cultural differences disappear behind the nation character generalizations, even though these stereotypes have their roots deep in the cultural tradition. In this paper I investigate the image american commercial films show of the russian (soviet) society's organization culture, hierarchy inside the organization and the decision making process of an individual and in command. As the latter can be found most clearly in military mediums, I study films which reflect on the army/police relations in their plot, their dialogues and the signs of the displayed world. In my view, the soviet-image of the american films froze with a 50 year old state, thus the stereotypical thinking and portrayal can be found here too.

Megfontolásra érdemes előzmények

1931-ben Borisz Pilnyak, orosz író lehetőséget kapott¹, hogy Amerikába utazzon. Útinaplója, az *OKÉ (О'КЭЙ – Американский роман)* a szovjet polgár találkozásáról szól az amerikai valósággal, amelynek során (hivatalosan elvárt/megkövetelt?) öntudattal értékeli az Egyesült Államok nagy mítoszait: a demokráciát, az individualizmust, az alkotó szellemet, az amerikai identitást. Különösen izgalmas az az érzékelési mód és identifikációs folyamat, amelyen keresztül Pilnyak a maga „szovjet” önazonosságát igyekszik megfogalmazni. Ebben az időben – mint a szovjet irodalom és művészet oly sok alkotója – ő maga is szembesül azzal, hogy az 1917 és 1922 közötti időszakot jellemző kulturális sokszínűséget egyre inkább felváltja a szocialista realizmus, a „társadalmi megrendelés”, a kollektív alkotás sematizmusa. Pilnyak mintegy feledtetni igyekezve korábbi, szuverén alkotói szerepét, „nyilvános önkritikát, bűnbánatot tanúsított és – hibáit megvallva s olykor ügyesen alakítva a lelkesült szovjet állampolgár szerepét – néha 'előírászerű' műveket is közzétett. Úgy vélte, hogy az ország vezetői méltányolni fogják eme lépéseit.” (Sentalinszkij 2000: 192) Nemzetközi elismertsége és tekintélye miatt nem lett volna szerencsés döntés megakadályozni, hogy 1931-ben „írói minőségben” (12²) elutazzon az Egyesült Államokba. Talán nem túlzás azt állítani, hogy az *OKÉ* című útiregény egyike azoknak az „előírászerű” műveknek, amelyekkel a hatalom jóindulatát igyekezett visszaszerezni³.

Hollywoodba „mint bolsevikot” (135) hívták meg, hogy „szovjetizáljon” egy „szovjetbarát” filmet. Az „amerikai-hollywoodi recept” alapján készült forgatókönyvet az író „tökéletes marhaságnak” minősíti, és mivel a történeti hűség (értsd: a szovjet aktuálpolitika hivatalos történeftel fogása) összeegyeztethetetlennek tűnik Hollywood – nemzeti öntudattal átítatott románc⁴ – filmsablonjával, Pilnyak visszautasítja a megbízást. A hollywoodi „alkotói” módszerek (iparosított termelés) azonban sajátos írói ars poetica megfogalmazásra is ragadtatják a szerzőt: „a művészet csak akkor eleven, ha új formákat, új eszméket, új élményeket nyújt, ha felráz, nem pedig elaltat – mivel a művészet csak akkor művészet, ha forradalmi, és a művészet csak akkor művészet, ha meggyőződés fűti” (134–135).

Mindaz, ami Pilnyak számára sajátos kettősségként jelenik meg, a 20. század második harmadától, a hollywoodi kommersz mozi fokozott térhódításának időszakától, a

¹ Borisz Pilnyak (1894–1937) orosz író, *Meztelen év (Голый год)* című regényét az ornamentális próza csúcsteljesítményének tekintik. Forradalom-képét és közéleti tevékenységét nem nézte jó szemmel a sztálini kultúrpolitika, így amerikai utazását (Hollywoodba hívták egy szovjet tárgyú film szakértőjének) valóban lehetőségként kell értelmeznünk. 1937-ben államellenes szervezkedés vádjával halálra ítélik, 1938-ban az ítéletet végre is hajtják.

² A továbbiakban az *OKÉ* című regényből a Pilnyak, Borisz 1983: *OKÉ*; Magvető, Bp. című kiadás oldalszámaira való hivatkozással idézek.

³ Lásd erről részletesebben: Szirmai 2011

⁴ „Morgan a Szovjetunióba utazik dolgozni abból a célból, hogy 'tanulmányozza a tervezőgazdálkodás nagyszerű elveit és a későbbiekben alkalmazza tapasztalatait hazájában.' Tányát kiutasítják Amerikából – az ottani szóhasználat: deportálják –, mert kommunista és sztrájkot vezetett Amerikában. Tánya és a burzsoá Morgan osztályellenségek, de 'tekintetük találkozik, és anélkül, hogy sejténék, beleszeretnek egymásba'. Elhajóznak a Szabadság-szobor mellett. Tánya az alsó fedélzetről átkokat szór az amerikai szabadságra. Morgan a felső fedélzeten az amerikai himnuszt füttyörészi.” (137.) Szovjetunióbéli kalandjaik, menekülésük során – természetesen – beteljesül a szerelmük és visszatérnek Amerikába. „Amikor hajójuk elhalad a Szabadság-szobor mellett, az elbűvölő Tánya boldogan kitarja felé a karját, Morgan pedig az amerikai himnuszt énekli. (Ugyanarról a Szabadság-szoborról van szó, amelynek szoknyája alatt hosszú évekig börtön volt.) Ezen a helyen Morgan – amerikai fogalmak szerint abszolút magától értetődően – elnyeri Tánya kezét és szívét az összes tartozékokkal, nem hiányzik más, csak a nemzeti lobogó!” (139.)

kultúraelmélet számára is központi kérdés. Az autonóm (vagy magas) kultúra és a tömegkultúra egymás mellett élése felveti a globális tömegkultúra értelmezési kereteinek és lehetőségeinek kérdését, ezzel együtt az interkulturális kommunikáció konfliktusos voltát. Még a 21. század elején is voltak olyan elméletek, amelyek a globális tömegkultúrát a *mi lingua francánkként* (Caroll 1998), közös nyelvünként tételezték, amelynek használata egyfajta kultúrafelettséget eredményez, értelmezésében nincsenek releváns különbségek sehol a világon. A mcdonaldizáció (Ritzer 1997) és a disneyzáció (Bryman 1999 és 2004) (vagy disneyfikálódás) fogalmi egyfajta kiegyenlítő folyamatra utalnak, amelyek a globalizáció és az amerikanizáció közé tesznek egyenlőségjelet. Ritzer a mcdonaldizáció jelenségében a Max Weber által definiált bürokratizálódást és racionalizálási törekvéseket, illetve a szalagtermelésre épülő új rendszert látja megjeleníteni, és a társadalmi folyamatokra gyakorolt hatásán túl a kultúrában is érzékelhetőnek gondolja ezt. Ugyanakkor azonban éles kritikát fogalmaznak meg Ritzer elméletével szemben azok, akik a lokális kulturális hagyományt tekintik a mcdonaldizáció elleni védekezés lehetséges eszközének (Kellner 1999; Münch 1999; Smart 1999). Maga Ritzer is sok tekintetben finomította elméletét, amennyiben elismeri a hibrid kultúrák létét és szerepét a tömegkultúra piacán (Ritzer – Dean 2015: 215). A kultúrafelettség, a globális és lokális kultúra egymáshoz való viszonya olyan kultúraelméleti és értelmezési kérdéseket vet fel, amelyek megközelítéséhez termékeny talajnak bizonyulhatnak a mcdonaldizálódás és disneyzálódás kapcsán megfogalmazódó dilemmák és megközelítésmódok.⁵

Mint ahogy a McDonald's és a Disney azonnal fogyasztható, választási kényszereket nem támasztó és erőfeszítések nélkül magunkévá tehető termékeket kínál, a 20. század tömegkultúrája ugyanilyen típusú üzeneteket állít elő. A mai tömegkultúra egyértelműen a fogyasztói társadalmak kiépülésének és a globális terjedés eszközrendszerének köszönheti létét. G. Friedmann definíciója szerint „a tömegkommunikáció segítségével, az ipari civilizáció keretében a szó legtágabb értelmében vett közönség rendelkezésére bocsátott kulturális fogyasztási javak összessége”⁶ (idézi Kłoskowska 1971: 81). Noël Caroll még egyértelműbben határozza meg azt a feltételrendszert, amelyben a tömegkultúra (nála: *mass art*, ill. 2013-as kötetében *pop culture*) értelmezhető. Ahhoz, hogy bármely műalkotás tömegkulturálisnak legyen nevezhető, három feltételnek kell teljesülnie: 1) sokszorosított; 2) előállítása és terjesztése tömeges; 3) strukturális vonásaiban (mint pl. narratív formái, szimbolizmusa, kiszámított hatása vagy akár a tartalma szintjén) a képzetlen vagy relatíve képzetlen nagyközönség számára a lehető legkisebb erőfeszítéssel való befogadásra törekszik (Carroll 1998: 196).

De vajon képes-e a tömegkultúra valóban közös nyelvként, közös kulturális tapasztalatként funkcionálni? A globális tömegkommunikáció, a plaza- és multiplex-kultúra, a multinacionális magazin- és könyvkiadó vállalatok, napjainkban pedig a hálózatosság kultúrája alapján kézenfekvőnek látszik az igen válasz a kérdésre. Az informatikai rendszerek, a kommersz filmek és a *mass cult* olyan műfajai, mint a lektúr, a szappanopera, a popzene feltételez egyrészt egy alapszintű angol nyelvtudást, de ennél is fontosabb, hogy azt a képességet, amely alkalmassá tesz a vizuális információk dekódolására.

⁵ Lásd erről részletesebben: Szirmai 2017

⁶ Friedmann, G. 1962: *Enseignement et cultura de masse. L. Communications*, Centre d'Etudes de Communications de masse de l'Ecole Pratique des Hautes Etudes, Paris, 3. old.

Nemzetek és kultúrák

Jurij Lotman kultúraelméletének fontos eleme az, ami a szemioszféra fogalmával írható körül. Lotman gyakran idézett definíciója szerint a kultúra „valamennyi nem örökletes információ, az információ szervezési és megőrzési módjainak összessége” (Lotman 1973: 272). A kultúra és kommunikáció bár elválaszthatatlanok egymástól – mondja Lotman –, mégsem alkalmazható rájuk automatikusan a jakobsoni kommunikációs modell, amely feladó és vevő közötti közvetett vagy közvetlen módon, valamely fizikai csatornán keresztül megvalósuló információcserére épül. Ahhoz ugyanis, hogy működni tudjon, „be kell ágyazódnia a szemioszféra közegébe. A kommunikáció minden résztvevőjének rendelkeznie kell már valamilyen előzetes tapasztalattal, szemiotikai készségekkel. (...) Bármely különálló nyelv valamiféle szemiotikai térbe van ágyazódva, s csakis azért tud funkcionálni, mert kölcsönhatásban áll ezzel a szemiotikai térrel” (Lotman 2002: 89–91). Lotmanhoz hasonlóan Edward Hall is arra a következtetésre jut a nyugati és távol-keleti (Japán) kultúrák értelmezési lehetőségeit kutatva, hogy „a felületes szemlélő nem lát, nem hall különbséget e csoportok között, de a felszín alatt számos, ki nem mondott, meg sem fogalmazott különbség rejlik: az idő, a tér, az anyagok és emberi kapcsolatok strukturálódása tekintetében. Pontosan ezek az – életünknek értelmet adó tényezők okozzák, hogy a különböző kultúrkörökhöz tartozó emberek interakcióiban a jó szándék ellenére is eltorzulhatnak a jelentések (Hall 1987: 21). Hall „magas kontextualitásúként”⁷ határozza meg azokat a kultúrákat, amelyek értelmezéséhez mély kulturális tapasztalattal kell rendelkezni, a felszíni jelenségek nem adnak teljes jelentést. Olyan ez, mondja Hall, mintha turistaként mozognánk egy számunkra új közegben, a bejáratott útvonalakon, de a város néma marad számunkra. Hofstede hagyománymodellje a szervezeti kultúra felszíni és mély rétegeit írja le a csak az adott kultúra tagjai számára értelmezhető, de bárki által megfigyelhető szimbólumoktól, a hősökön és rítusokon keresztül az értékekig. Az értékek egészen kisgyermek kortól, a szocializáció folyamán épülnek be, míg a másik három „réteg” – a gyakorlatok – egy tudatosabb tanulási folyamat eredményeként (Hofstede – Hofstede 2005: 39–41).

Ezek az értelmezések felmerülnek természetesen a szervezeti kultúra kapcsán is. A GLOBE (Global Leadership and Organizational Behavior Effectiveness) Hofstede kulturális dimenziói nyomán olyan kultúraváltozókat határoz meg, amelyek „együttesen képesek a kultúrák közötti érdemi különbségtételre” (Bakacsi 2012: 14). A GLOBE dimenziói – bizonytalanságkerülés, hatalmi távolság, kollektívizmus, nemi egyenlőség, rámenősség, jövőorientáció, teljesítmény orientáció, humánorientáció, individualizmus/kollektívizmus (Heidrich 2001: 90–91) – Bakacsi szerint nem függetlenek egymástól, visszavezethetők néhány gyökérváltozóra, illetve „egy faktoranalízis segítségével néhány fő faktorba rendezhetők” (Bakacsi 2012: 12). A Bakacsi által meghatározott fő faktorok (fejlesztésorientáltság – status quo orientáltság; versengés – kooperáció; tekintélyelvű – független <independens> kultúra) hasznos kiinduló pontot jelenthetnek további elemzéseinkhez.

A fent említett (szervezeti) kultúraelméletek a nemzetnél nagyobb kulturális egységekben gondolkodnak, a törésvonalakat a felsorolt dimenziók mentén határozzák meg, de óhatatlanul tudomást kell venniük azokról a rendszerelemekről, amelyek a közös hagyományban, értékekben, normarendszerben, modellértékű viselkedésmintákban, „és ezen alapuló közös

⁷ A high-context communication or message is one in which most of the information is either in the physical context or internalized in the person, while very little is in the coded, explicit, transmitted part of the message. A low-context communication is just the opposite; i.e. the mass of information is vested in the explicit code.” (HALL 1976: 91)

jelentés- és valóságinterpretációkban” (Bakacsi 2012: 13) ragadhatók meg⁸. A 19. századtól különleges jelentőségre szert tett, a 20. században időnként rosszemlékű hagyományt teremtő nemzetkarakterológia hasonló elveket követ, tehát megkeresi azokat az elemeket, amelyek mentén megkülönböztethetőnek látja (véli látni) az egyes nemzeteket. Rónay Jácint, a hazai nemzetkarakterológiai tanulmányok úttörője 1847-ben megjelent kötetében a nyelv, az éghajlat, a „tápszer” (élelmiszer) által látja meghatározhatónak a szokásrendet és jellemet. „A millyen a nemzet jelleme, olyanok szokásai, törvényei, álladalma, s a millyen ez, olyan jövője. Az emberek hamar átlátták, miként minden egyesnek kell valamit jogaiból és szabadságából engedni, hogy az egésznek jogai, és szabadsága biztosítva legyen. Minden attól függ, mennyit engedének a nemzetek jogaikból, s kinek engedék azt” (Rónay 1847: 27). Az oroszokról a következőket írja: „... népeinél túlnyomó a sajátyszerű szláv jellem (...). Az orosz ritka kivétellel, magas termetű, erős, munkabíró testalkatu; érző létszerei közt legkifejlettebb a látás és hallás; (...) Homloka rövid, szemei aprók, orra pisze, ajkai, szája keskeny; arcvonalaiban a szelid engedékenységnak és dacznak, az őszinte nyíltságnak és sunnyogó fondorlatnak különös vegyítékét látni nem éppen ritka tünemény. Taghordása és járása mindig jellemző, az urnak egyenes tartásából, bátor, feszes lépteiből, s a szolgának görbedt állásából, sunnyogó félénk kullogásából sehol sem olvashatni az uralgó szenvedélyt, a szü ügyesen leplezett titkait olly világosan, mint itt” (uo. 149–153). Ha nem is először jelenik itt meg, de legalábbis jellegzetes, hogy a 19. századi orosz-kép szinte minden elemét tartalmazza ez a rövidke jellemzés: a drabális testalkat (gondoljunk itt az ábrázolásokban hagyományosan megjelenő orosz medvére), a „szláv lélek”, az érzelmesség egyaránt ismerős lehet az orosz irodalomból⁹ és az orosz társadalomról alkotott 20. századi sztereotípiákból. Az általánosítás „a társadalomról és az emberről való gondolkodás és tapasztalatgyűjtés ’természetesen adódó’ fázisa <az>, hogy a rendszert kereső és kínáló tudomány ambíciójával népek, nemzetek jellemzőit igyekeztek leírni és magyarázni” (Hunyady 2001: 8).

Amerikai oroszok

Mint ahogy Borisz Pilnyak példáján már láttuk, a sorozatgyártásra, tömegkulturális termékek létrehozására szakosodott amerikai filmiparban az egyértelmű üzenet létrehozására, a (kis)polgári igények kielégítésére szakosodott „alkotók” előszeretettel használják fel azokat a sztereotípiákat, amelyek egyrészt a 19. századi hagyományokból táplálkoznak, másrészt az 1917 utáni, a kora 80-as évekig tartó történelmi időszak propagandisztikus közhelyein alapulnak. Azt gondolhatnánk, hogy az USA és a Szovjetunió viszonyának folyamatos változása a „bolsevikbarát” időszaktól a II. világháború szövetségi mítoszain keresztül a hidegháborúig és a felbomló, identitásválságban szenvedő, nagyhatalmi jellegét folyamatosan elveszítő Szovjetunióig tükröződik az amerikai filmekben is. A tapasztalat azonban azt mutatja, hogy két jellegzetes hóstípus jelenik meg meglehetősen következetességgel: a hatalmas szláv lélekkel rendelkező, érzelmes, sőt érzélgős (a turgenyevi Hamlet), illetve a fanatikus, a

⁸ A globalizációban éppen ennek a kulturális hagyománynak a veszélyeztetését, eltűnésének folyamatát látják, bár Moran és Harris szinergia elmélete szerint „képesek vagyunk saját kulturális örökségünket hátrahagyva valami jobbat létrehozni hozzájárulásunk és az együttműködés által. A kulturális szinergia az azonosságokra épít és összeolvasztja a különbözőségeket. A kulturális szinergia az azonosságokra épít és összeolvasztja a különbözőségeket, amely így hatékonyabb szervezetekben és akciókban nyilvánul meg. Az emberek különbözősége nagyon jól használható probléma megoldási tevékenységre építő akciónál” (idézi Heidrich 2001: 120)

⁹ Gondolhatunk itt pl. Turgenyev 1860-ban megjelent írására, amelyben az orosz (irodalmi) hős két archetípusát különbözteti meg, a Hamleteket és Don Quijotékat.

kollektív érdekek, a szovjet eszmének mindent alárendelő bolsevik. Hirsch Tibor elképzeli azt a szovjet filmet, amely képes megteremteni a Szovjetunió külföldön is eladható mítoszát. Ha a felkért alkotó egyébként tehetséges manipulátor, sok-sok *Zsivago doktort* rendel. „Mozgalmas történelmi melodramákat, melyekben vörösek és fehérek gyilkolják egymást, a fogolytáborok lakói vízierőművet emelnek, az ártatlanul elítéltek megfagynak és éhen-halnak, de közben büszkék hazájuk teljesítményére, és a jól végzett kényszermunkára. A rendezőnek ügyelnie kellett volna rá, hogy mítosz-célú filmjeiben úgy keveredjenek a brosúraszövegek és a nagy orosz lélek Dosztojevskijt idéző gondolatkitörései, hogy a nyugati világ legszórakozottabb mozinézője is beleborzongjon a vasfüggöny mögötti egzotikum érintésébe” (Hirsch 1990). Ugyanennek a törekvésnek esnek áldozatául a klasszikusok műveiből készült adaptációk, a happy end kötelező – bár Anna Karenina történetének végét „nem lehet szerencsésre módosítani, de a *Feltámadás* végét már kissé el lehetett kenni, oly módon, hogy legalábbis reményt nyújthasson a közönségnek” (Magyar 1974: 187).

A vizsgált filmek¹⁰ mindegyikére jellemző, hogy a sztereotip gondolkodás- és ábrázolásmód felülírja a kulturális tényeket, a globális tömegkultúra befogadóját turistaként vezetgeti egy olyan világban, amely éppen egyediségét, sokszínűségét, jelentéssel telítettségét veszíti el ennek következtében. Ha már turista: a *Vörös zsaru* kezdő képsorai mindent megmutatnak, ami a Brezsnyev-éra utolsó éveiben hozzáférhető volt a nyugati utazók számára. Mintha Moszkvai képeslapokat látnánk, a Vörös térrel, a Kremllel, a Vaszilij Blazsennij székesegyház hagymakupoláival, Vera Muhina szoborkompozíciójával. Ha nem tudnánk, hogy a film első néhány percét valóban Moszkvában forgatták, komputeranímációra gyanakodhatnánk. De a következő jelenetek (Druzsba kávézó) már egy másik Kelet-Európát mutatnak, Budapestet, grúzokat játszó magyar színészekkel és statisztákkal. A Budai Vár átveszi a Kreml szerepét – persze, csak vizuálisan. A katonai temetésen mozgalmi dalt énekelnek („A rablánc a lábon nehéz volt...”), a *Vadászatban* pedig a szovjet himnusz – amelynek pedig ebben az időben nincs kodifikált szövege. Ivan Danko a neve alapján sokkal inkább ukrán, Ramius kapitány pedig ész, de habitusában mindkettő hozza az orosz medve robosztusságát. A kelet-európaiság mint közös kulturális tapasztalat az amerikai nézőnek természetesen nem mond semmit, alapélménye a felcserélhetőség, az ideológiai blokkokban gondolkodás, a sztereotip kiegyenlítés. Shaw szerint Schwarzenegger tökéletesen alkalmas a szeszélyes, de megbízható és végsősoron szeretnivaló Ivan Danko szerepére, de ebben benne van a kelet-európaisága is (Shaw 2007: 288).

Az *Atomcsapdában* a két főhős, Vosztrikov és Polenyin tökéletesen megtestesítik azt a két archetípust, amelyet fentebb említettem, előbbi a film kezdetén tökéletes parancsnok és parancsvégrehajtó, számára kizárólag a közösségi érdek létezik. Polenyin az ellenpontja, az empatikus, érzelmei által vezérelt, az emberi kapcsolatokat a parancs fölé helyező figura. Krízishelyzetben kifejezetten antimilitáris: „Ne adjon parancsot, kérjen!” – tanácsolja Vosztrikovnak. Egyáltalán nem véletlen, hogy „valóságidegennek találták a hidegháború idején balesetet szenvedett szovjet atomtengeralattjáróról szóló *K-19: The Widowmaker* című film számos jelenetét a katasztrófa túlélői. Az amerikai alkotás oroszországi bemutatója után a K-19 egykori legénységéből életben maradt kormányos azt mondta, a filmnek kevés köze van

¹⁰ *Zsivago doktor* (*Doctor Zhivago* – 1965, amerikai-brit filmdráma, R: David Lean, zene: Maurice Jarre, főszereplők: Omar Sharif, Julie Christie, Geraldine Chaplin, Tom Courtenay, Rod Steiger); *Vörös zsaru* (*Red Heat* – 1988. R: Walter Hill, főszereplők: Arnold Schwarzenegger, James Belushi, Ed O’Ross); *Vadászat a Vörös Októberre* (*The Hunt for the Red October* – 1990, Rendezte: John McTiernan, főszereplők: Sean Connery, Alec Baldwin, Scott Glenn, Sam Neill, James Earl Jones); *Rendőakadémia 7. – Moszkvai küldetés* (*Police Academy 7: Mission to Moscow* – 1994, R:: Alen Metter, Főszereplők: George Gaynes, David Graf, Leslie Easterbrook, Michael Winslow, G. W. Bailey); *Atomcsapda* (*K-19: The Widowmaker* – 2002, R: Kathryn Bigelow, főszereplők: Harrison Ford, Liam Neeson);

a tényekhez. Valentyin Sabanov szerint mindössze két olyan esemény szerepel a moziban, ami az életben is megtörtént: a tengeralattjáró vízrebocsátásakor valóban nem tört össze az avatásra használt pezsgősüveg, és tényleg történt nukleáris katasztrófa a hajón. A veterán tengerész szerint a film többi része Uncle Sam meséje¹¹. A dezertálni készülő Ramius kapitányra az amerikai válságstáb minden olyan attribútumot ráír, ami a szovjet katonaképzeteket megalapozza. „Az oroszok budira sem mennek anélkül, hogy tervet készítenének...” – mondja Ryan, miközben ő tökéletes antikaton, mint ahogy Schwarzenegger oldalán „a farmeros, loboncos Belushi is a lazaság, vagányság amerikai mintapéldája akar lenni” (Kárpáti é. n.) Az amerikai tömegfilmben tehát az orosz medve ábrázolása vagy a fanatikus bolsevikre épül, aki a nyers erő, a bürokratikus elkötelezettség alapján az irányító, eredményorientált vezetőt testesíti meg, vagy éppen ellenkezőleg, az érzelmes „szláv lélekre” építő, támogató, részt vevő irányítót, és velük szemben, mintegy ellenpontként, menetrendszerűen feltűnik a paranccsal nyíltan szembeszegülő, laza amerikai. Az amerikai hősök magányos farkasok, véletlenszerűen csapódnak egymás mellé, laza közösségekbe tömöríti őket a közös cél, hogy aztán azt elérve újra magányosan lovagoljanak el lemenő nap felé. *A hét mesterlövész*¹² vagy *A piszkos tizenkettő* ugyanolyan sztereotip képet ad az amerikai hősookról, ugyanazt a sablont követi, de itt legalább a kulturális utalások (többnyire) a helyükön vannak.

Mint láttuk, azok a sztereotípiák, amelyeket a hollywoodi filmgyárak termékei következetesen alkalmaznak, igen mélyen gyökereznek egy, az átlag amerikai néző számára szinte teljesen ismeretlen kultúrában. A globális tömegkultúra mindent elkövet, hogy a leegyszerűsített, egyértelműsített jelentés minden fogyasztója számára elérhető és egyszerűen befogadható legyen. Hogy mindeközben elveszíti az aktív felfedezés, a más kultúrák megismerésének lehetőségét, elhanyagolható veszteségnek tűnik számára, hiszen a profit kárpótolja, a néző pedig azt kapja, amiért beül a moziba: egy stabil és átlátható struktúrában, megszokott formanyelvi eszközökkel megjelenített általánosan elfogadott értékrendet. Biztonságot és kiszámíthatóságot. Pattogatott kukoricát és kólát.

Felhasznált irodalom:

- Bakacsi Gyula (2012): A GLOBE-kutatás kultúraváltozóinak vizsgálata faktoranalízis segítségével; *Vezetéstudomány* 4. 12–22.
- Bryman, Alan (1999): The Disneyization of Society; *The Sociological Review*, 47. 25–47. Wiley Online Library: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/1467-954X.00161/pdf> <2017.08.25>
- Bryman, Alan (2004): *The Disneyization of Society*; Sage Publishers, London – Thousand Oaks – New Delhi.
- Caroll, Noël (1998): *A Philosophy of Mass Art*; Clarendon Press, Oxford
- Hall, Edward T. (1987): *Rejtett dimenziók*; Gondolat Kiadó.
- Heidrich Balázs (2001): *Szervezeti kultúra és interkulturális menedzsment*; Human Telex Consulting, Budapest.
- Hirsch Tibor (1990): Kedvenc ellenségünk – USA vs SzU; *Filmvilág*, 12. sz. 4–9. http://filmvilag.hu/cikk.php?cikk_id=4753 <2017. 08. 25.>

¹¹ <http://www.origo.hu/filmklub/20021007szovjet.html>

¹² John Sturges 1960-as filmje bevallottan Kurosava 1954-es *A hét szamurájának* adaptációja. Külön elemzést érdemelne a két kultúra formanyelvi eszköztárának felhasználása.

- Hofstede, Gert – Hofstede, Jan (2008): *Kultúrák és szervezetek – Az elme szoftvere*; McGraw-Hill 2005 – VHE Kft, Pécs.
- Hunyady György (2001): *A nemzeti karakter talányos pszichológiája*; in uő (szerk.): *Nemzetkarakterológiák*; Osiris Kiadó Budapest. (7–50)
- Kárpáti György (é. n.): Az amerikai filmek Kelet-Európa képe; *Filmkultúra – a Magyar nemzeti Digitális Archívum és a Filmintézet online magazinja*; http://www.filmkultura.hu/archiv/planok/cikk_reszletek.php?cikk_azon=142 <2017. 08. 25.>
- Kellner, Douglas 1999: *Theorizing/Resisting McDonaldization: A Multiperspectivist Approach*; In: Smart, Barry (szerk.) 1999: *Resisting McDonaldization*; London, Sage Publications Ltd. 186–206.
- Kłoskowska, Antonina 1971: *Tömegkultúra (Kritika és védelem)*; Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Lotman, Jurij (1973): *Szöveg – modell – típus*; Gondolat Kiadó Budapest.
- Lotman, Jurij (2002): *Kultúra és intellektus – Válogatott tanulmányok a szöveg, a kultúra és a történelem szemiotikája köréből*; Szerk: Szitár Katalin, Argumentum Kiadó, Budapest.
- Magyar Bálint (1974). *Az amerikai film*; Gondolat, Bp.
- Münch, Richard 1999: *McDonalized Culture: The End of Communication?*; In: Smart, Barry (szerk.) 1999: *Resisting McDonaldization*; London, Sage Publications Ltd. 135–147.
- Ritzer, George – Dean, Paul 2015: *Globalization – a Basic text*; Wiley-Blackwell Ltd.
- Ritzer, George 1997: A társadalom mecdonaldizációja; *Replika*, 27. szeptember, 103–116.
- Rónay Jácint (1847): *Jellemisme vagy az angol, francia, magyar, német, olasz, orosz, spanyol nemzet, nő, férfi és életkorok jellemzése lélektani szempontból*; Győr.
- Sentalinszkij, Vitalij (2000): *A feltámadott szó – A KGB irodalmi archívuma*; Nagyvilág Könyvkiadó
- Shaw, Tony (2007): *Hollywood's Cold War*; Edinburgh University Press.
- Smart, Barry (szerk.) 1999: *Resisting McDonaldization*; London, Sage Publications Ltd.
- Szirmai Éva (2011): *Zászlóra tűzött identitás – nemzeti jelképek és identitáskonstrukciók*; in Szirmai Éva, Újvári Edit (szerk.) (2011): *Az identitás szemiotikája*, SZTE JGYPK felnőttképzési Intézete, Szeged. 189–200. pp.
- Szirmai Éva (2017): *Érthető-e az egyértelmű? A multikulturális tömegkultúra jelei*; in Balázs Géza – Minya Károly (szerk.): *Multikulturalitás. Kultúraköziség a tudományban, művészetekben, médiában, mindennapokban*. Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest. 205–217.

Tarbay Gabriella:

Birodalmi álmok és megvalósításuk Bandungban

Absztrakt: Holland-Indiában (a mai Indonézia) a gyarmati kormányzat az 1920-as években megkezdte egy új főváros felépítését a jávai Bandungban. A projekt megvalósításának bemutatásával a tanulmány a modern egyetemes és indonéz építészetre gyakorolt hatását elemzi.

Abstract: In Dutch East-India (today Indonesia) the colonial Government started to plan and build a new capital city in the Javanese city of Bandung during the 1920's. Presenting the realisation of this project the paper analyses its impact on the modern universal and Indonesian architecture.

Bevezetés

A volt holland gyarmat, a mai Indonézia 250 millió lakosával a világ negyedik legnépesebb országa, a jelentős délkelet-ázsiai regionális integrációs szervezet, az ASEAN meghatározó tagja. Kezdetben különleges fűszerei nyugtázták le a világot, ma dinamikus gazdasága, sajátos, a hinduizmus, buddhizmus majd a ma már domináns iszlám elemeit magába olvasztó kultúrája és modern, a 21.századi várostervezési és építészeti elveket és a hagyományokat is tükröző nagyvárosai keltenek figyelmet.

Összeegyeztethető-e a modernitás a tradíciókkal? A hagyományok mely elemei képezik részét a kulturális örökségnek: az európai történeti stílusok, mint a többszáz éves „együttélés” szimbólumai, a lakosság szám és politikai szerep szempontjából domináns jávai hagyományok, vagy más szigetek jellegzetességei, esetleg törzsi jelképek? A tradíciók a kultúra spirituális interpretálásaként jelenjenek meg, vagy konkrét jellegzetességek ábrázolása a fontos? Ezek a kérdések a kortársak előtt is gyakorlati igénnyel vetődtek fel, köztük a 20. század fordulójától ébredő azon nemzeti törekvéseknek is fontos eleme volt, amelyek eredményeképpen a „Fűszer-Szigetektől” majd Holland-Indiából a II. világháború után megszületett a modern Indonézia.

Gyarmatbirodalma örökkévalóságának holland illúziójához kapcsolódva bontakoztak ki az első viták és megoldások ezekben a kérdésekben. Az első világháború végén, 1919-ben ugyanis a gyarmati kormányzat elkezdte a szimbolikus jelentőséggel bíró Batáviát (ma Jakarta) felváltó új főváros, Bandung tervezését és megvalósítását. A főváros áthelyezése igényelte egy új műszaki egyetem és építészkarának megalapítását, ahol már indonéz építészeket is képeztek, valamint Bandung legkorszerűbb építészeti koncepciók szerinti megtervezését, és egy modern városrendezési terv kidolgozását. Az 1920-as években kezdődő és két évtizeden át tartó, hatalmas pénzügyi háttérrel megvalósított építkezések Bandungot a kor egyik legizgalmasabb és legvonzóbb modern városává tették. Korabeli szófordulattal „Jáva Párizsa” különleges helyet foglal el a várostervezés és építészet egyetemes történetében. Bár a II. világháború a projekt befejezését elsöpörte, a Bandungi Iskola mégis úttörő szerepet játszott a modern indonéz kultúra kialakításában és robbanásszerű elterjedésében.

Az új főváros születésekor vitathatatlanul dominánsak az európai hatások. Ez azonban nem idegen test, vagy egy új epizód az indonéz kultúrában, amely mindig igyekezett átültetni, magáévá tenni a kívülről jövő hatásokat. Az európai kulturális szerepet az art deco és a modernizmus jelentette, kiemelkedő képviselői a nemzetközi szakirodalomban is elismert Charles Prosper Wolff Schoemaker, Thomas Karsten és Albert Aalbers voltak. Ezek az alapvetően indonéz gyökerű holland építészek messze megelőzve a holland gyarmati közigazgatás irányítóinak gondolkodásmódját, pontosan érezték, hogy a távoli szigeteken nem lehet Hollandiát másolni, és semmibe venni azt a lakosságot, amely az első világháború végén is tízszerese volt Hollandia népességének, teljesen eltérő tradíciói és kulturális értékei voltak, és már a gyarmatosítást megelőzően is olyan lenyűgöző kulturális értékeket hoztak létre, mint az a középkori buddhista Borobudur, amely ma világörökségi helyszín. Ezért sikerült olyan kultúrát kialakítani az építészetben is, amely mind az indonéz életmód sajátosságait, épülettípusait, mind a jávai és a Jáván kívüli szigetek sajátos építészeti struktúráit, vagy jellegzetes díszítőelemeit messzemenően felhasználták az épületek tervezésében. Bandung számukra azonban nem pusztán épületek együttese, hanem egy új, modern életmód és kultúra kezdete is volt, amely már nem tudott azonosulni a szegregációval, a „benszülöttek” és európaiak elkülönítésével.

A holland építészek nem csak jellegzetes hagyományos építészeti elemeket vontak be a tervezésbe, hanem az akkor még kisszámú, a Bandungi Műszaki Egyetem frissen végző indonéz mérnökeit, egy tehetséges csoportot is. Közülük kiemelkedik Sukarno, a kibontakozó függetlenségi mozgalom vezetője, Indonézia első elnöke.

A következőkben a történeti háttérrel, Bandung kiválasztásának okait, az építészeti vita főszereplőit és koncepcióikat törekszem bemutatni. Kitérek az indonézek integrálását célzó városrendezési tervekre, és bemutatom a két világháború közötti időszakban emelt, a világ építészeti örökségéhez tartozó épületeket. Igyekszem hangsúlyozni azt, hogy az építészeti vita lényegében Holland-India jövőjéről, az indonéz tradíciók egy közös kultúrába emelésének módozatairól, azaz végső soron az indonézek politikai szerepvállalásáról és felemelkedési törekvéseinek elismeréséről szól.

A holland ázsiai birodalom

A 17. század hajnalán az indonéz szigetvilág a teljes ismeretlenségből különleges fűszereinek köszönhetően robbant be az európai köztudatba. A Holland Kelet-Indiai Társaság tevékenysége világgazdasági és európai politikai szerepet kölcsönzött a frissen függetlenné vált Hollandiának: a holland aranykor kibontakozásában integráns része volt a délkelet-ázsiai térségben létrejövő holland gyarmatnak.

A főváros áthelyezésének 1917-ben, tehát az első világháború alatt kézzelfoghatóan megfogalmazódó igénye, már egy új, a 19. század folyamatainak talaján kibontakozó birodalmi koncepció megvalósításának középpontjában állt. Ahhoz, hogy ez az új, modern birodalmi álm világosan testet öltjön előttünk, mindenekelőtt a 19. századi folyamatokat kell áttekintenünk, mert ezek jelentik a főváros áthelyezésének gazdasági, politikai és pszichológiai háttérét, és határozzák meg a gyarmat szerepét Hollandia számára az európai színtéren.

Elsőként említhetjük a gyarmat végleges területi határainak és az ehhez kapcsolódó egységes közigazgatásnak a létrejöttét. Az első világháború előestéjére, 1913-ra az indonéz szigetvilágban fekvő holland gyarmaton a 17-19. századi holland hódítások mellett nagyhatalmi alkuk következményeként kialakultak azok a végleges területi határok, amelyek

a függetlenné váló Indonézia territoriális kereteit is meghatározták. A hollandok logója ugyanaz volt, mint az indonéz nemzeti mozgalom jelszava: Holland-India Szumátra északi csücskétől, Sabangtól, a Pápua Újguineán fekvő Meraukéig terjed. (Taylor 2005:132) Az óriási gyarmati terület már önmagában is világpolitikai súlyt adott a kis Hollandiának.

Bár voltak a gyarmatosítás előtt nagy indonéz birodalmak (a hinduizált Shrivijaya és a muszlim Majapahit), az erre a területre kiterjedő óriási és stabil politikai egység a prekoloniális időszakban nem létezett. Mesterségesen, az első világháború idejére lázas sietséggel felgyorsuló holland és angol, portugál, német hatalmi érdekszférák elhatárolásával létrejött politikai egységről beszélhetünk, amelynek jelentőségét az is mutatja, hogy erre az időre tehető a Holland-India elnevezés meghonosodása is: nem egy földrajzi névként, indonéz szigetvilágként, vagy a Holland Kelet-Indiai Társaság szigetvilágbeli területeiként vagy éppen holland koronabirtokként, hanem Holland-Indiaként került fel a térképekre.

Egységes gyarmati közigazgatás épült ki mind a 300 mind a néhány éve vagy évtizede holland fennhatóság alatt lévő területeken. Súlypontja a szigetvilágban tradicionális kulturális és politikai kisugárzást élvező Jáva szigete volt, ahol a lakosság 70% élt, fővárosa Batávia, a mai Jakarta volt.

Ezt az egységesedési folyamatot a 19. század 70-es éveitől végbemenő, holland és a világpiaci érdekeknek alárendelt gazdasági modernizáció és piacgazdaság kiépülése nagyban segítette. Az 1870-től meginduló gazdasági liberalizáció jegyében a holland és más, főleg angol, német és amerikai magántőke – és telepesek - kaptak szabad utat. Az addig kisparcellás termelés helyett nagy, 1000-2000 hektáros ültetvényeket alakítottak ki elsősorban Jáván és Szumátrán, sokszor nemzetközi tőkével, magánbankok nyíltak, szállodák épültek, újságokat dobtak piacra és részben magánvállalkozások vettek részt a vasútvonalak, távíró hálózatok és telefonvonalak építésében. Mindezek eredményeként az indonéz szigetvilág, amely a Holland Kelet-Indiai Társaság 1602-1798-as tevékenysége nyomán Délkelet-Ázsiában elsőként kapcsolódott be a globális világgazdasági rendszerbe, a 19. században sem veszítette el világgazdasági jelentőségét. Holland-India 1913-ban a világpiacon a legnagyobb kávé, nyersgumi és kinin szállítójának számított. Ekkor még inkább a jövő gazdasági potenciálját hordozta magában az, hogy a századfordulótól Szumátrán, Borneón és Jáván felfedezett olajlelőhelyeken az angol-holland Shell vállalat megkezdte a nyersolaj-kitermelést.

A modernizáció, a piacgazdaság, az új munkalehetőségek a gyarmaton belső átalakuláshoz is vezettek. Létrejötték a modern nemzeti mozgalom gyökerei a századfordulón. Nem alakult ki nemzeti nagytőke, de kialakulóban volt egy új, modernizált nemzeti elit. A nemzeti mozgalom nem mozgató meg kezdetben nagy tömegeket, de semmiképpen nem volt elhanyagolható tényező, annál is inkább, mert az első világháború idején radikalizálódott, és 1916-ra már kinyilvánította függetlenségi programját: a jávai identitás és a muszlim identitás mellett létrejött az indonéz identitás is. A holland ellenesség abban is megnyilvánult, hogy a Holland-India elnevezés helyett megszületett az eddig földrajzi fogalomként használt Indonézia név követelése - a gyarmat alkotta területi kereteken belül -, és hamarosan ezt az új indonéz identitást a part-menti területek maláj nyelvéből alkotott közös nyelv is erősítette.

Miért Bandung?

A 19. század folyamán Hollandia számára az európai színtéren fontos gazdasági és politikai pozíciót jelentő gyarmata átalakult, a modernizálódó világ részévé vált. Ez az átalakulás az anyaországot optimizmussal töltötte el: a holland hatalom állandóságának, örökkévalóságának illúzióját keltette, és elhanyagolhatónak, legalábbis „kezelhetőnek” tűnt az

ébredő nemzeti mozgalom jelentette fenyegetettség. Ezt a „kereskedelmi hatalomból” modern birodalommal váló gyarmati hatalmat legnyilvánvalóbban a főváros áthelyezése volt hivatott szimbolizálni. Batáviát a Holland Kelet-Indiai Társaság alapította, tulajdonképpen eredetileg tengerparti kereskedőváros volt, és ez már nem felelt meg a nagyszabású birodalmi törekvéseknek. Holland-India szigetek láncolata volt, nem rendelkezett természetes földrajzi középponttal, könnyen azonosítható gyarmatosítás előtti indonéz birodalmi párhuzam sem állt rendelkezésre, ezért egy Jáván belüli megoldás volt a célszerű. De miért Bandungra esett a választás? Minden bizonnyal ebben szerepet játszott fekvése, klímája, jó megközelíthetősége és a város gazdasági szerepe.

Bandung Jáván belül „szárazföldi központot” képviselt, hegyektől övezett, jól védhető helyen feküdt, éghajlata lényegesen kedvezőbb volt Batáviánál. A várost a 17. századi alapítása után hamarosan ugyan „Ázsia gyöngyszemének” kezdték nevezni, ez a megtisztelő epithon ornans azonban viharos gyorsasággal „Ázsia temetőjére” változott - és ezt a korabeli temetők sírfeliratai is alátámasztják. (Boxer 1965:358) A tengerszint fölött 768 m-re fekvő, festői hegyekre és völgyekre nyíló felföld, Bandung, hűvös fuvallat, angol kifejezéssel „hill station” a párás, forró Batáviával szemben. A két város egymástól mindössze 160 km-re fekszik, 1810-ben kiépített út, majd az 1880-ban üzembe helyezett Batávia-Bandung vasútvonal jól megközelíthetővé tette.

Bandung gazdasági szerepét a város körül fekvő kávé, tea, kínafa (kinin) és nyersgumi ültetések adták. (Ekkor a kávé a harmadik legfontosabb kereskedelmi cikk volt a világgazdaságban) Az ültetvényesek ügyeinek intézésére cégek, bankok alakultak a városban. Bandung az első világháború előestéjére felkapott hétvégi üdülőhellyé is vált szállodákkal, és a helyi szintársulatról elnevezett vásárlónegyeddél, a Braga utcával. A hétvégéken, és a nyári hőségben az európai ültetvényesek éppúgy szívesen időztek itt, mint a közeli Batávia gyarmati tisztviselői. A vasút lefektetése könnyűipart is hozott a városba, ez ekkor többnyire még helyi kínaiak kezében volt, akik a vasút építése után (1880) költöztek Bandungba.

Az építészet köntösében kibontakozó vita a gyarmat jövőjéről

Az első világháború után radikálisan megváltozott légkört, amely új gyarmatpolitikát tett (vagy tett volna) szükségessé, a legvilágosabban a gyarmat ügyei iránt felelősséget érző, vagy a sorsukat Holland-Indiához kötő holland építészek ismerték fel, ezért foglalkozunk azzal, hogy ők hogyan reagáltak az új kihívásokra.

A főváros áthelyezésének megvalósítása meglepő módon egyetem alapításával kezdődött. 1917-ben döntés született Holland-India első Műszaki Egyetemének, és ezen belül építészeti karának létrehozásáról, amelyet a fővárosi áthelyezésének tervébe illesztve már Bandungban alapítottak. Ezzel Bandung lett a központja a Holland-India szerte közvetlenül az első világháború előtt fellendülő, a liberális nyitáshoz kapcsolódó város- és épülettervezésnek, amely a modern építőipar kialakulását is ösztönözte. Csak néhány Holland-Indiában született vagy a háború előtt a gyarmatra települő, minden esetben Hollandiában, főleg Delftben tanult építész dolgozott a szigetvilágban, külföldi vagy „bennszülött” indonéz építész nem volt a gyarmaton.

Az építészkar alapítása körüli csatározások azonban már jelezték, hogy az egyetem az építészet köntösébe ágyazott kulturális, társadalmi, politikai viták színtere lesz.

Hollandiában és a gyarmaton éles nézeteltérés bontakozott ki ugyanis arról, hogy van-e szükség egyáltalán a Delftnek konkurenciát jelentő egyetemre, és ha igen akkor milyen céllal. (Dulleman 2005:219) Végül a kérdés Hollandiában dőlt el, a modern holland

építészet atyjának tekintett Berlage¹³ álláspontja nyert teret: „...csak akkor jöhet létre egy indo-európai építészet, (európai gyökerű indonéz építészet –T.G), ha maga a jávai nemcsak gyakorolhatja az építész-mesterséget, hanem a teljes oktatást Holland-Indiában kaphatja meg.” (Dulleman 2005:219)

Bandung és építészeti kara hamarosan a holland-indiai és általában a gyarmati építészet kísérleti laboratóriumává vált. Olyan, látszólag csak az építészeti formanyelv tárgykörébe tartozó kérdések mentén fogalmazódott meg az egészen a második világháborúig tartó élénk vita, hogy milyen stílusjegyek adják meg az új főváros karakterét. Két iskola elképzelései csaptak össze, szöszlőlik az új építészeti kar oktatói és Holland-India kiemelkedő építészei voltak. (Pollmann 1996:23) Az első iskola vezető alakja Maclaine Pont¹⁴ volt, álláspontját az 1919-ben megnyitott Műszaki Egyetem (Indische Technische Hogeschool, ITH) épületének tervezője képviselte: az új főváros szimbolizálja az indonéz és európai (általában történeti) stíluselemek összefonódásával a holland és indonéz közös múltat és közös jövőt. Maclaine Pont a Műszaki Egyetem tervezésében valóban mind európai mind jávai és más szigetekről kölcsönzött építészeti elemeket ötvözt. Jávai elem az egyetemi életben fontos szerepet játszó, modern eszközökkel megvalósított, jellegzetes nyitott csarnok (*pendopo*), szumátrai törzsi (*minangkabau*) házak markáns stíluselemei pedig a tetőzetten jelentek meg.

A másik építészeti iskola megteremtője, Charles Wolff Schoemaker¹⁵, szintén egy megvalósult épülettel, az 1920-ban elkészült *Jaarbeurs*-szel (kiállítási központ, expo) szállt be az építészeti vitába.

1.kép A Bandungi Műszaki Egyetem bejárata, Henri Maclaine Pont, 1919
(Forrás: Tropenmuseum of the Royal Tropical Institute (KIT))

2.kép Autók és látogatók a Jaarbeurs (expo)bejárata előtt, Charles Wolff Schoemaker 1920,
(Forrás:Tropenmuseum of the Royal Tropical Institute (KIT))

¹³ Hendrik Petrus Berlage (1856-1934), holland építész, gyakorlati és elméleti munkássága a modern holland építészet fontos inspirációs forrása volt. Hatott az 1920-as évek minden jelentős hagyományos és modern építészeti csoportosulására, azaz a Tradicionalistákra éppúgy, mint az Amsterdami Iskolára, a De Stijl-re és az Új Objektivistákra

¹⁴ Henri Maclaine Pont (1884-1971). Jáván, Batáviában született holland építész és régész.

¹⁵ Charles Prosper Wolff Schoemaker (1882-1949). Jáván, Bayu Biruban született holland építész, az interbellum, a két világháború közötti időszak kiemelkedő holland építésze, Indonézia Frank Lloyd Wrightjának is nevezik

Schoemaker a holland és az európai modernista áramlatok szellemében tervezett. Munkáira a bécsi szecesszió kiemelkedő alakja, Otto Wagner, a svájci-francia, a Bauhaussal is kapcsolatban álló Le Corbusier és az organikus építészet amerikai megteremtője, Frank Lloyd Wright volt hatással. Schoemaker úttörő lehetőséget látott az új főváros építészeti arculatának kialakításában. Bandungot világviszonylatban is jelentős fővárossá, a jövő trópusi életkörülményekkel, természeti környezettel összhangban álló lakókörnyezeteként, a modern ázsiai város mintájaként álmodta meg. Ma a nemzetközi szakirodalomban egyre inkább értékelt építészetét trópusi art deco-ként vagy trópusi modernizmusként jellemzik.

Schoemaker koncepciója első pillanatra olyan stílust képvisel, amely európai szupremáciát, talán némi arroganciát fejez ki, vagyis az indonéz bevonása nélkül, egy fehér ember által megtervezett európai, legjobb esetben internacionális város képét nyújtja. Ez azonban nem így áll. Schoemaker nagy gonddal vett részt az első indonéz építészgeneráció képzésében, és Sukarno, a nemzeti mozgalom ekkoriban feljövő képviselője, akiből később az indonéz nemzeti mozgalom vezetője, majd a független Indonézia első elnöke lett, nem csak tanítványa volt, hanem gyakornokként és rajzolóként alkalmazta is, (már amikor a gyarmati hatóságok nem börtönözték be), és egészen a holland építész haláláig (1949) fenntartották barátságukat. Más szemzőből vizsgálva azonban a két iskola tulajdonképpen nem is állt olyan messze egymástól, mint azt szószólói hirdették. Schoemaker is használt épületein jávai díszítőelemeket (legjellegzetesebb az ún. *kalakop*, a ház homlokzatán megjelenő, a rossz szellemeket elűző démonfej, és a *pendopo*, a jávai nyitott csarnok is megjelent egyes épületeiben), a jávai kötődést azonban elsősorban nem díszítőmotívumokkal, hanem spirituálisan, a jávai kozmogóniára utaló formákkal közelítette meg. A vita tárgya építészeti síkon lényegében két irányzat ütközése. Míg Maclaine Pont stílusa a világháború idején éppen újraéledő historizmussal rokonítható, Schoemaker azonban a „történeti stílusok béklyóit” levető modern, de az indonéz tradíciókat magába foglaló architektúrális formanyelvet alakított ki. A modern építészet e jávai holland úttörője tehát egy teljesen új alapokon tervezett, a világ modern, avantgard építészeti elvein nyugvó jövőkeretet képzelt Holland-Indiának.

A polémia azonban túlmutat az építészet artisztikus síkján. Úgy tűnik a két építész a birodalmi álom szivárványos fátylát félretolva, a valóság talaján próbált megfogalmazni Holland-India jövőjére, a holland-indonéz együttélésre vonatkozó modelleket. Mintha ezek a holland építészek világosabban láttak volna a politikusoknál, és érzékelték volna, hogy a birodalmi tervek egy kitörés előtt álló tűzhányó tetején készülnek és valósulnak meg. Ebben az is szerepet játszott, hogy mindkét építész Jáván született, és sorsát az indonéz szigetvilághoz kötötte. Maclaine Pont egy japán táborba került a második világháborúban, Schoemaker ugyan Hollandiába utazott 1942-ben, de visszatért Bandungba, és itt is halt meg 1949-ben.

Az építészeti vita azonban nem korlátozódott Holland-Indiára, az anyaországba is eljutott a híre. A Bandungi Műszaki Egyetem építészkarának alapításakor is nyilatkozó Berlage ebben a kérdésben is hallatta szavát: „Az indo-európai építészet (európai gyökerű indonéz építészet) adekvát művészi kifejezési formáját Európa nem adhatja meg. Azt (az indonézeknek -T.G) maguknak kell megtalálniuk. (Dulleman 2005:223)

Városfejlesztési és rendezési tervek

Bandung 1917-ben 900 hektárra kiterjedő, 55 ezer lakosú város volt. Az 1920-as évek végén a gyarmati kormányzat hosszútávú, 25 éves tervet dolgozott ki, amely azzal számolt, hogy Bandung Holland-India új fővárosaként 8-10-ezer hektárra kiterjesztett területen (amelynek

nagy része ekkor még őserdő, rizsföld vagy gumiültetvény volt) 750 ezer lakosúra bővül. (ma lakóinak száma 8 millió) A hosszútávú terveken az sem változtatott, hogy éppen az 1920-as években felnőtt a nemzeti mozgalom egy új generációja, amely Sukarnóval, Hattával és Sjahrirral az élen a Hollandiával való teljes szakítást és az indonéz függetlenség kivívását tűzte ki célul.

Egy ilyen léptékű program nem volt elképzelhető városrendezési terv nélkül. Ezek a tervek, koncepciók különös figyelmet érdemelnek témánk szempontjából, mert ismét megfigyelhetjük, hogy az építészek egy új, az európaiak és indonézek szegregációja helyett integrációt felvázoló, a város addigi szövetét gyökeresen átalakító tervekkel a holland gyarmat jövőjére kínáltak megoldást. Az úttörő városrendezési tervek kidolgozása Thomas Karsten¹⁶ építész nevéhez fűződött, aki Maclaine Pont barátjaként az együttélés megvalósítható formáit kutatta nagy szociális érzékenységgel. Bár számos épületet is tervezett Holland-India szerte, mégis inkább a modern várostervezés úttörői között tartja számon a szakirodalom. Karsten tervei csak kis részben valósultak meg, de éppen e tervek meg nem valósulása mutat rá a gyarmati közigazgatás szűklátókörűségére.

Karsten városrendezési terveinek jelentőségét azonban csak a város szerkezetének ismeretében értékelhetjük. Bandung, az európai, holland város fejlődése 1810 után kezdődött, amikor a napóleoni háborúkkal összefüggésben, védelmi célból megépült a Bandungon is keresztül haladó, Jávát kelet-nyugati irányban átszelő Nagy Postaút (ma Jalan-Asia-Africa). Ekkor a helyi uralkodó (*bupati*) fennhatósága alatt itt álló településeket (úgynevezett *kampungokat*) a főúttól délre telepítették át, és a születő új holland város a főúttól északra terjeszkedett. Ez tipikus gyarmati elrendezés, Ázsia más gyarmataihoz hasonlóan az európai és a bennszülött város itt is élesen elkülönült egymástól. Ezt a szegregációt csak a helyi kínaiak betelepülése színezte, akik a város üzemeltetésében, a kiskereskedelemben és részben az ültetvények terményeinek feldolgozására ide települt könnyűiparban (elsősorban cukorgyártás) játszottak szerepet az északi, európai városrészben.

Bandung átalakítását két lépcsőben tervezték: először az északi, európai városra kidolgozott tervek megvalósítását tűzték ki (*Uitbreidingsplan Bandoeng noord* – Észak Bandung bővítési terve), a második szakaszban, az 1930-as évek végétől került volna sor a déli, „bennszülött” város átalakítására.

Az északi városrész fejlesztési koncepciója egy elegáns, nagystílű, európai várost vizionált, ahová korszerű védelmi rendszert, a katonaság állomásoztatására megfelelő épületeket terveztek, egy nagylélegzetű kormányzati negyedek hoznak létre, és ahol a városközpont ad helyet az üzleti és vásárlónegyednek, szállodáknak, sétáló utcáknak. Az északi városrész külső területein széles, fasorokkal övezett utakkal kialakított kertvárosi negyedében a tervek szerint a gazdag ültetvényesek, az ide települt cégek tulajdonosai, menedzsmentje, valamint az akkor aktív, sőt a hollandiai gyökereiket vesztett, nyugdíjba vonuló gyarmati tisztviselők villái fogják meghatározni az építészeti arculatot. (Raksadjava 2007:3)

A rohamosan fejlődő Bandung azonban nemcsak az európaiakat vonzotta. A déli „bennszülött” városrészből, Jáva más területeiről, sőt a szigetvilág más részeiről is nagy számban érkeztek indonézek az új munkalehetőségek reményében. A gyarmati közigazgatásban hivatalnokként, az új, megerősített városvédelmi program keretében a gyarmati hadseregben, a

¹⁶ Herman Thomas Karsten (1884-1942), Amsterdamban született építész és várostervező mérnök, aki Jáván telepedett le. Építészeti munkái mellett várostervezési tanácsadóként működött Bandungon kívül többek között Batáviában, Buitenzorgban (ma Bogor), és Jogjakartában. A Bandungra kidolgozott, fent ismertetett organikus városrendezési tervével nemcsak Holland-Indiában, de Hollandiában is elismertté vált. 1942-ben egy japán internálótáborban halt meg

vasúttársaságoknál, az itt működő nemzetközi cégeknél, vagy a szállodákban találtak munkát. Csak egy részük tudott letelepedni azonban a déli városrész falusias településeiben, a *kampungok*ban. Másrészt a *kampungok* északon megélhetést találó lakói gyökeretelenné váltak tradicionális helyi közösségeikben, de mind a szegregáció, mind anyagi okok miatt sem telepedhettek le az európai városrészben. Karsten a probléma megoldását a szegregáció helyett az indonéz népesség integrálásában látta, és városrendezési tervébe számukra a város központi részében felépítendő olcsó lakásépítési programot illesztett. (Raksadjawa 2007:4) A városrendezés második, az 1940-es évektől megvalósítandó szakasza érintette csak a déli, bennszülött városrészt, az úgynevezett *kampung* kérdést. A gyarmati adminisztrációban a felszámolás, a területi redukció és a modernizáció koncepciói merültek fel. (Darsono:3) Karsten elfogadott, de végül a háború miatt meg nem valósított terve olyan megoldást nyújtott, amely a modernizációt a jávai, tradicionális értékek, életmód, közösségi és magánterek strukturális sajátosságai mentén gondolta újra. Így mind a közösségi mind a magánterekben az alapvető jávai értékeket, funkciókat tartósabb anyagokból és a higiéniai viszonyok javításával tervezte meg.

3. kép: A kampungok idealizált világa egy 1912-es képeslapon
(A warong utcai ételárúsító standot jelent)

„Jáva Párizsa” – a megvalósult épületek

Optimizmus, a holland gyarmatosítás állandóságának illúziója kísérte az új főváros 1920-tól megkezdődött kiépítését. Ezt az optimizmust a gazdasági fellendülés csak erősítette. Bandung fénykorát élte ebben az időszakban. Az ültetvények a világgazdasági válság ellenére prosperáltak, sőt kultúráikat egyre szélesebb körben dolgozták fel Bandungban. 1939-re Bandungból származott a kínafa kérgéből készült, a malária ellenszerül szolgáló kinin 97%-a világpiacon. Nagy holland vállalkozások, bankok és nemzetközi cégek létesítettek itt leányvállalatokat szakképzett, fiatal és tehetséges európai szakemberekkel, de a batáviai (a mai Jakarta) holland üzletemberek is szívesen telepedtek le a jövő fővárosban. Továbbra is

kedvelt nyári és hétvégi üdülőhely maradt a batáviai hőséget elkerülni vágyó holland elit számára, hiszen vasúttal mindössze 2 és fél órába telt Bandungot elérni.

Az első megvalósult épületek a védelmi, katonai központ létrehozására irányultak. 1920-ban megerősített katonai parancsnokságot telepítettek a városba, 1925-re elkészült a katonai repülőtér, és hamarosan, a turizmus fejlesztése érdekében, lakossági forgalomra alkalmas csarnokokkal egészítették ki. 1928-tól megindultak mind az európai, mind a szigetközi kereskedelmi járatok.

A kormányzati negyed kialakítása is prioritást élvezett, a város északkeleti részén, rizsföldek helyére tervezték, a nagyszabású elképzelés azonban csak kis részben valósult meg. Elkészült a széles, a Tangkuban Perahu tűzhányó festői látványát nyújtó sugárút, déli részén épült fel 1920-ban a Központi Kormányzati Épület, amely ekkor a tervezési, építési és városfejlesztési program koordinálásának adott helyet.

4. kép: Központi Kormányzati épület, Gerber, 1920
(Forrás: Tropenmuseum of the Royal Tropical Institute (KIT))

Impozáns, tekintélyt parancsoló épülete J. Gerber, a Bandungi Műszaki Egyetem megtervezőjének, Maclaine Pontnak a követőjeként európai és indonéz stíluselemek fúzióját valósította meg: homlokzatát reneszánsz árkádok díszítik, tornya a lépcsőzetes Bali templomok tetőzetéből kölcsönöz elemeket. Napjainkban az indonézeket a torony a tradicionális grillnyársra, a szatéra emlékezteti, ezért a mai elnevezése Gedung Sateh.

5. kép: A Braga utca

A Braga utca Holland-India legfontosabb vásárlónegyedévé és üzleti központjává vált. Kávéházairól, elegáns szállodáiról, éttermeiről, bankjairól, exkluzív butikjairól - és az azt megtestesítő „jazz modern” életstílusról hamarosan Jáva Párizsának kezdték nevezni. A két világháború közötti bandungi életmódhoz hozzátartoztak a motorversenyek, lóversenyek, a várost körülvevő festői természeti környezetben gyors luxusautókon tett lélegzetelállító kirándulások. Nem véletlenül nyitott márkaboltot a Chrysler, a Plymouth és a Renault a Braga utcában. Nyüzsgő társasági élet zajlott, finom borokkal, köztük tokajival, és az ekkor Európában is teret nyerő jazz zenével. A társasági összejövetelek új színhelyévé vált Bandungban az ekkor elkészült uszoda is, amelyet európai mintára nők és férfiak egyszerre látogathattak.

A Braga utca legfontosabb épületei az art deco és a modernizmus jegyében születtek, tervezőik a már említett Charles Wolff Schoemaker és a fiatalabb építészgenerációt képviselő Albert Aalbers¹⁷ voltak.

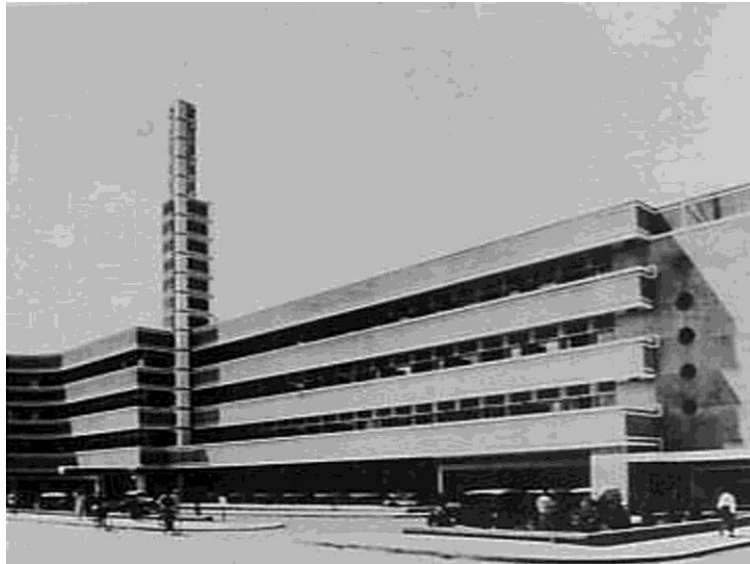
A Schoemaker által tervezett *Societeit Concordia* 1921-ben elkészült épülete az 1920-as évek divatos stílusának, az art deconak korai változata. Exkluzív klub volt, színházzal és a város nevezetes társasági összejöveteleinek otthont adó hatalmas bálteremmel. Ma Gedung Merdekának, A Függetlenség Házának nevezik, mert 1949-ben Sukarno, Indonézia első elnöke itt proklamálta az ország függetlenségét. Hét évvel későbbi munkája, a nem messze fekvő Grand Hotel Preanger nagyszabású rekonstrukciója, építőanyagaival, tömegelosztásával a természeti környezettel harmonizáló organikus építészetet idézi. A Preanger szálló munkálataihoz Schoemaker rajzolóját, Sukarnót asszisztensként alkalmazta.

A modernizmus jegyében alkotó Albert Aalbers a Braga utcai DENIS Bank (ma Bank Jabar) épületével hívta fel magára a figyelmet. A bank acél, vasbeton és üveg épületén alakította ki jellegzetes stílusát: horizontális vonalait az épület szélein lekerekítette és a horizontális sodrat vizuális ellenpontjaként az épület közepén egy egyébként funkcióval bíró, a lift

¹⁷ Albert Aalbers (1897 –1961) Amsterdami építész, aki 1928-ban Bandungban telepedett le. Számos épületét a szakirodalom mesterműként tartja számon. 1942-ben japán internáló táborba került Jáván, a háború után megromlott egészségi állapotban visszatelepült Amsterdamba.

elhelyezésére szolgáló tornyot emelt. Következő munkája, a Savoy Homann szálló áttervezése meglepően dinamikus hatást kelt, lendületes vonalai mintha az óceán hullámait tükröznék vissza.

6. kép: Albert Aalbers Hotel Savoy Homann (1939),
(Forrás: Imagebank, National Archives of the Netherlands)

Ugyanez a lendületes vonalvezetés jellemezte magánház- építészetét is, amelynek legszebb példája az 1941-ben elkészült De Driekleur (háromszínű) villa.

7. kép: Aalbers: Villa De Driekleur 1941,
(Forrás: F. Schwaab: Architectuur in Indonesie, in
ICM Indische internetkrant en inschrijving traktaat, Wassenaar)

8. kép: Charles Prosper Wolff Schoemaker: Villa Isola, 1933
(Forrás: Tropenmuseum, of the Royal Tropical Institute (KIT))

A város forgatagától távol eső kertvárosi villa legszebb példája Schoemaker Villa Isolája (1932). Az olasz származású, holland sajtómágnás, D. Willem Berretty megrendelésére készült. A Villa Isola elnevezés Beretty jelmondatából, *M'isolo e vivo* (szabad fordításban fenséges elszigeteltségben élek) származik. Az új tulajdonos azonban ezt a pazar elszigeteltséget nem sokáig élvezhette, mert egy év múlva, útban Amsterdam felé, repülőszerencsétlenségben meghalt. A házat ezután szállodává alakították, majd egyetemi épület lett. Kortársak szerint kifinomultan fényűző berendezése csak töredékében maradt fenn. A házat a trópusi art deco legkülönlegesebb ázsiai példajaként tartják számon. Schoemaker itt a modern európai építészetet a jávai templomok jellegzetes spirituális szimbólumaival társította. A jávai templomok észak-déli tájolásának megfelelően helyezte a tájba a Villa Isolát, amelynek tetőteraszáról északra a jávai hitvilágban fontos szerepet játszó Tangkuban Perahu vulkánra, délre a tengerre nyúlik a látvány. Lekerekített vonalai és a ház háta mögött húzódó, koncentrikus körökbe rendezett jávai kert ihlető forrásai a kelet-jávai Candi ősi hindu templomai voltak.

Konklúzió

Az építészeti vita, amely stilisztikai síkon arról folyt a két világháború közötti időszakban, hogy historizáló európai és indonéz, jávai, szumátrai, Bali szigetéről vett strukturális és díszítőelemek ötvözetéből alakuljon-e ki az új város építészeti arculata, vagy Bandung a trópusi modernizmus új fellegvára legyen, a függetlenség kivívása után eldöntöttnek látszott. Jelzésértékű ebből a szempontból, hogy Sukarno egy Wolff Schoemaker tervezte épületben proklamálta a függetlenséget. Az új Indonézia egy véres függetlenségi harc után elvetette a gyarmati múltra emlékeztető európai stíluselemeket, és az indonéz hagyományokat is magába olvasztó modern építészet felé vett irányt.

A hatalmas szellemi, politikai és gazdasági, pénzügyi erőfeszítések, amelyeket Hága Holland-India modernizálására fordított, egy különleges város, Bandung kialakítását és részleges megvalósítását eredményezte. Az a holland törekvés azonban, hogy egy nagy jövőjű modern holland gyarmatbirodalmat hozzanak létre, álomnak bizonyult, hiszen néhány éven belül, az indonéz függetlenség kikiáltásával kiderült, hogy ez az álom kudarcra volt ítélve. – A politikusok nem értették a realitásokat, vagy nem néztek velük szembe, de az 1920-30- as években létrehozott város mindössze néhány évvel a hollandok Indonéziából való kiűzése előtt mégis, bár részben, megszületett. A meghiúsult álmok azonban grandiózus eredményekben manifesztálódtak, és ez a fantasztikus teljesítmény hozzájárult nemcsak a független Indonézia kulturális örökségének szimbolikus egységbe forrasztására, hanem az egyetemes építészettörténet különleges, máig látható alkotásainak létrejöttéhez is.

Felhasznált irodalom:

- Charles R. Boxer (1965): *The Dutch Seaborne Empire 1600-1800*, New York, Alfred A. Knopf, p. 358
- Purwadi Hasan Darsono (é.n): *Indonesia Urbanism : The Traditional Settlement in Urban Planning. Analysis of Thomas Karsten’s Plan for Bandung City*. Doktori disszertáció, angol nyelvű kivonata, p.3. forrás: <http://repository.dl.itc.u-tokyo.ac.jp/dspace/bitstream/2261/56283/2/K-04019-a.pdf>
- C. J. van Dullemen (2005): *Charles Prosper Wolff Schoemaker en de Architectuur in Nederlands Indie*. In: *Bulletin KNOB Jaargang 104(2005)/6* p. 219
- Jean Gelman Taylor (2005): *The Making of the Netherlands East Indies*. In: Norman G. Owen (ed), *The Emergence of Modern Southeast Asia. A New History*, Singapore University Press, 2005, p 132
- Rini Raksadjaya (2007): *Bandung Colonial City Revisited. A Knowledge City* nemzetközi konferencián tartott előadás anyaga, Sumatera Utera, 2007, november 13-14, kézirat, p3 forrás: <http://www.ar.itb.ac.id/pa/wp-content/uploads/2009/03/bandung-colonial-city-revisited-diversity-in-housing-neighborhood.pdf>
- Tessel Pollmann (1996): *Architectuur waar Oost en West met elkaar ontmoeten*. Trouw,, 08. 24, p.23

HAZAI TUDOMÁNYOS MŰHELY

Bozsó Renáta, Kávai Zsuzsanna, Szirmai Éva:

Szakkollégiumok: Identitásalakítás? Közösségfejlesztés? Tehetséggondozás?

Absztrakt: A hazai szakkollégiumi rendszer a tehetséggondozás sok vonatkozásban egyedülálló terepe. Ebbe a rendszerbe illeszkedik – legalábbis nevében – a roma szakkollégiumok hálózata, amelyet azonban sajátos identitásbizonytalanság jellemez. Tanulmányunkban azt vizsgáljuk, hogy a roma szakkollégiumok küldetésnyilatkozatai, vállalt feladatai, oktatási-képzési gyakorlata mennyiben feleltethetők meg a hagyományos, elsősorban a tehetséggondozást és a tudományos pályára való felkészítést célul kitűző szakkollégiumoknak. Mennyiben befolyásolja a szakkollégiumok működését a finanszírozás (alapítványi, intézményi vagy egyházi) formája, ill. a fenntartó elvárásai? Kutatásunk során három, eltérő profilú intézményben vizsgáltuk, hogy alkalmasak és képesek-e ezek a kollégiumok a roma értelmiségi réteg kiépítésének támogatására, a hátrányos szociális helyzetből adódó nehézségek leküzdésének segítésére, a roma identitástudat alakítására.

Abstract: The system of special colleges has a unique position within the field of talent management in Hungary. The network of Roma colleges is a peculiar part of this system, the identity of which is rather uncertain. The present study examines how the Roma colleges' statements of purposes, objectives, and educational practices relate to those of the more traditional special colleges that are primarily focused on talent management and on foundation for a scholarly career. To what extent do the forms of funding (NGO, institutional, or church-funded) and the expectations of the controlling authority effect the operation of these colleges? Our research investigates three institutions of distinctive profiles, and examines whether these will be able to contribute to building a society of Roma intellectuals, to overcoming the social barriers, and generally to strengthening the Romas' sense of identity.

Bevezetés

A *Horizon 2020* keretében kilenc európai egyetem és kutató szervezet között hároméves kutatási együttműködés jött létre, hogy a feltárják a felnőttképzés lehetőségeit a sérülékeny társadalmi csoportok 16–30 éves korosztályában az aktív állampolgárrá válásban (Adult Education as a Means to Active Participatory Citizenship – EduMAP¹⁸). Kutatócsoportunk, amelyet a Szegedi Tudományegyetem Állam és Jogtudományi Karának és Juhász Gyula Pedagógusképző Karának munkatársai alkotnak, a magyarországi romák/cigányok¹⁹ számára indított programokat vizsgálta, amelyek elsődleges célja, hogy segítse a – többnyire – hátrányos helyzetű fiatal felnőttek felsőoktatási beilleszkedését. Olyan intézménytípust

¹⁸ <http://blogs.uta.fi/edumap/2017/08/21/adult-education-as-a-means-to-active-participatory-citizenship-a-concept-note/>

¹⁹ Bár a hazai romológiai szakirodalom (elsősorban a Pécsi Tudományegyetem romológia tanszékének kutatói) viszonylag következetesen és megalapozottan a *roma/cigány* megnevezést használja, írásunkban nem követjük ezt a gyakorlatot, mert az általunk vizsgált intézmények mindegyike *roma szakkollégium*ként definiálja önmagát.

vizsgáltunk (roma szakkollégium), amelynek Magyarországon vannak ugyan előképei, de az európai országok többségében ismeretlen. A roma szakkollégiumok történetét is érintő írások (Forray R. – Boros 2009; Demeter 2012; Kardos 2014; Jancsák 2015; Garai – Szabó 2015) mindegyike megkülönbözteti ezeket a szervezeteket az 1970-ben alakult Rajk László Szakkollégium nyomán kiépült hálózattól, amely egyfajta kisegyetemi rendszert igyekezett megvalósítani, vagyis az egyénre szabott tehetséggondozásra, a tudományos szakmai utánpótlás nevelésére szakosodott. A roma szakkollégiumok – ezekkel ellentétben – sokkal inkább a két világháború közötti időszakban, a népi írók és Györffy István kezdeményezésére, elsősorban a paraszti származású fiatalok társadalmi mobilitásának elősegítésére létrejött Bolyai Kollégium, ill. ennek utóda, a Györffy Kollégium hagyományát követik. Különösen fontosnak látszik az elődök szempontjából az 1946-ban indult népi kollégiumi mozgalom is. A NÉKOSZ, túl azon, hogy kifejezetten politikai aktivitást várt el (követelt meg) hallgatóitól, a társadalmi helyzetük miatt a felsőoktatásból kizárt, elsősorban vidéki fiatalok számára nyújtott lehetőséget felsőfokú végzettség megszerzésére. A 90-es évek elejétől a szakkollégiumi mozgalom kidolgozta a maga működési kereteit, minősítési irányelveit, definiálta alapvető céljait, vagyis a rendszerváltozás időszakának aktívan politizáló műhelyei szakmai fórumként, tehetséggondozó intézményként működtek tovább. „A szakkollégiumok szűkebb értelemben vett, legfelsőbb szintű jogszabályi környezetét a mindenkori (felső)oktatási törvények (...), illetve a hozzájuk kapcsolódó rendeletek jelentették. A 2011. évi nemzeti felsőoktatásról szóló CCIV. törvény – bár 54. paragrafusában röviden már utal a szakkollégiumok létesítésének körülményeire – a tehetséggondozás rendjének (így a szakkollégiumok szervezési elveinek) részletes szabályozásával már a kormányt hatalmazta fel. Ennek nyomán született meg a nemzeti felsőoktatási kiválóságról szóló 24/2013. (II. 5.) Kormányrendelet, ami jogszabályi szinten rögzíti azokat az elvi megfontolásokat és kezdeményezéseket – így például az intézmények tradicionális jellegét és a roma szakkollégiumok kiemelt státuszát – amelyek szándékát és előzetes jeleit az ADITUS 2011-es tanulmánya már kimutatta” (Garai – Szabó 2015; ADITUS 2011).

Bár hosszú távú hatásaikról még nincsenek megbízható és általánosítható információk, kifejezetten fontosnak látszanak azok a kezdeményezések, amelyek kezdetben civil, később pedig kormányzati támogatással működő roma esélyegyenlőségi programokat működtettek – a mi szempontunkból legfontosabb területen, a felsőoktatásban. 1998-ban kezdte meg munkáját a *Romaversitas Alapítvány*, a Magyar Soros Alapítvány, ill. később a Nyílt Társadalom Intézet (Open Society Institute) felsőoktatási programja (Higher Education Support) támogatásával. A Romaversitas később mintául szolgált ahhoz a szakkollégiumi rendszerhez, amely a felsőoktatásban működő tehetséggondozás egyik jellegzetesen magyar formája. 2011-től az alapítványi/egyesületi és egyetemi/intézményi fenntartású roma szakkollégiumok mellett megjelent egy harmadik modell: a Magyarországon bevett, keresztény történelmi egyházak és felekezetek is nyitottak roma egyetemi szakkollégiumokat. Ez a rendszer a felsőoktatásba bekerült cigány fiatalok számára lakhatást, ösztöndíjat, mentori és tutori segítséget, spirituális programokat, lelki gyakorlatokat, a vallásgyakorláshoz szükséges lehetőségeket biztosított. A támogatási rendszer a keresztény roma szakkollégiumok preferált helyzete miatt jelentős mértékű aránytalanságot mutat, mint az általunk készített interjúkból egyértelműen kiderül, azok a projektek, amelyek nem részei a krsz-hálózatnak²⁰ fokozatosan a perifériára szorulnak, sem a felsőoktatási intézmények, sem a civilszervezetek, ill. magántámogatók nem képesek állami donáció nélkül fenntartani és működtetni programjaikat.

²⁰ Keresztény Roma Szakkollégiumi Hálózat – <http://krszh.hu/>

Kutatásunkban három, sok szempontból eltérő intézményt választottunk ki: a keresztény roma szakkollégiumi hálózat egyik tagját, egy, a felsőoktatási intézményhez kötődő kisegyetemi vagy „láthatatlan kollégiumot”, ill. egy alapítványi/egyesületi formában, kvázi civil szervezetként működőt.²¹ Hipotézisünk szerint a három forma a(z oktatás)politikai környezethez való viszony, a működési keretek, a döntéshozatalba való bekapcsolódás lehetősége, az információkhoz való hozzájutás és a finanszírozás szempontjából pontosan megkülönböztethető státuszt jelenít meg, és bár a célkitűzéseik csaknem azonosak, a gyakorlat szintjén jelentős különbségek tapasztalhatók.

Azt tapasztaltuk, hogy az eltérő finanszírozási/fenntartói gyakorlat eredményeként az egyes szakkollégiumok más-más mértékben képesek érvényesíteni szakmai szempontjaikat, lévén, hogy sem a jogszabályi, sem a pénzügyi környezet nem kedvez az alapítványi és intézményi fenntartásúaknak, kifejezetten diszkriminatív gesztusok érzékelhetők a politikai döntéshozók részéről mind az egyetemi, mind a civil szférával szemben. A legrégebben alapított, komoly hagyományokkal rendelkező szakkollégium áldozatává látszik válni a jelenlegi kormányzat civilelles lépéseinek: a hátrányos helyzetben élők felzárkóztatását szolgáló programok egy intézménytípust nevesítenek, a pályázatokban való részvételüket korlátozzák, a donációt szabályozó adójogszabályok hátrányos helyzetbe hozzák az alapítványi fenntartókat. Hasonló problémákról számolnak be a felsőoktatási intézményhez mint fenntartóhoz kötődő szakkollégiumi vezetők, bár számukra az adminisztrációs terhek, az intézményi bürokratikus rendszer buktatói tűnnek komoly akadályoknak, hiszen a pályázati források az intézményhez érkeznek, felhasználásuk során nem minden esetben érvényesíthetők a szakkollégium igényei. Ugyanakkor az egyházi fenntartású szakkollégium kevesebb nehézségről számol be, és ez elsősorban nem az alapító/„fenntartó” egyházközösség támogatásának köszönhető, hanem állami forrásoknak.

És egyetlenegy olyan civil szervezet volt akkor is most is, aki a felsőoktatásban lévő roma fiatalokat a pályázati kiírás módszereinek megfelelően pályáztatva volna. És úgy költöttek el első körben 400 millió forintot, aztán pedig 1,15 milliárd forintot, hogy a rendszer, amelyik ezt magára költötte, az iszonyatosan sokat vett le belőle. A diákok végeredményben jó, hogy 30 ezer forintot kaptak havonta, még ha hozzáadom a kollégiumi szállás költségét is, amit ugye nekik az ösztöndíjukból fizetni kellett, amit kaptak, hogy közben arra a bizonyos TÁMOP 4.1.1 programban a fajlagos költség az olyan 8 millió forint/fő volt. (férfi, kisebbségpolitikus)

Az egyetem pályázati és innovációs politikája nagyon kedvezőtlen. A források egy részét azonnal elveszik és a működési költségekre fordítják. A másik gond az iszonyatos adminisztrációs elvárás. Soha nem az uniós cuccal van nehézségünk, hanem, hogy az egyetem felé is megfeleljünk a dokumentációval. Az megkeseríti az életünket, így már ott tartunk, hogy legközelebb nem az egyetemmel fogjuk megvalósítani a pályázatunkat, mert egyszerűen nem tudunk annyi humán erőforrást kitermelni, hogy a szakmai célokat is meg tudjuk valósítani. A másik része, hogy nem befogadó a rendszer, de nem bántanak minket, inkább megtúrt kategóriában vagyunk. Időnként vannak fellángolások, hogy de jó, hogy vagyunk és akkor elővesznek és mutogatnak. (nő, vezető tanár, tutor)

A civil szervezetek a nyugati mintákat követve, az államtól függetlenül működnek, non-government kategória. Én nagyon pozitívnak értékelem, ugyanakkor azt kell mondanom, hogy ki vannak zárva, lehet, hogy ez a szerencsénk egyébként, mert ha be lennének téve egy állami finanszírozásba, akkor az állami feladatoknak meg kellene felelniük. Tehát egy patthelyzetben vannak ebből a szempontból. Abból a szempontból viszont nem, hogy el tudják vinni a maguk

²¹ Interjúalanyainknak teljes anonimitást ígértünk, így az általuk képviselt intézményekkel sem kötjük össze őket. A kutatást a Romaversitasban, a pécsi Wlisslocki Henrik Szakkollégiumban és a Szegedi Keresztény Roma Szakkollégiumban folytattuk.

küszködéseivel és küzdelmeivel a feladataikat, viszont nincsenek nekik kiírva olyan programok tartósan, amellyel professzionálisan tudnák finanszírozni. (nő, tutor)

Összességében úgy látjuk, hogy a szakkollégiumi hagyományok folytatóiként működő roma szakkollégiumok – bár időnként erejükön felül – de mindent megtesznek, hogy ne hagyják magukra a felsőoktatásba bekerült roma/cigány fiatalokat. Tanulmányunkban elsősorban azt vizsgáljuk, hogy milyen stratégiákat dolgoztak ki fennmaradásuk érdekében, az aktuális oktatáspolitikai folyamatok (mint pl. a felsőoktatási felvételi eljárás jelentős szigorítása) hogyan hatnak tevékenységük szervezésére, átrendeződnek-e a küldetésnyilatkozataikban rögzített prioritások, egyáltalán: látszik-e esély arra, hogy a szakkollégiumokban lehetőséget kapjanak a hallgatók a roma értelmiségi réteg kiépítésére, az aktív állampolgárrá válás elősegítésére.

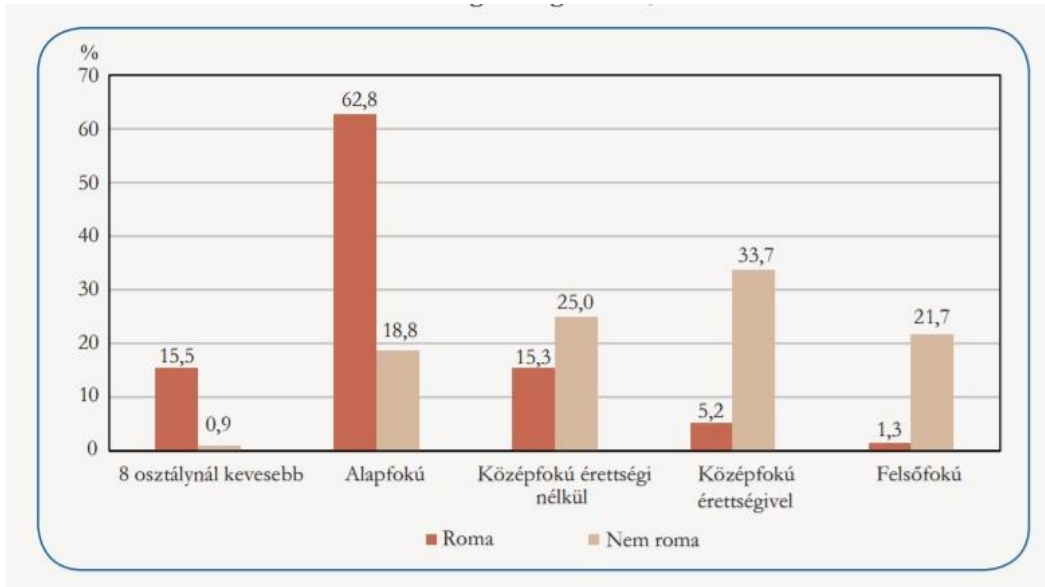
A kutatásról

A magyarországi roma lakosság mind oktatási, mind munkaerőpiaci helyzetét tekintve egyike a leginkább sérülékeny társadalmi csoportoknak. A KSH 2015-ös munkaerő-felmérése²² szerint a magánháztartásokban élők 3,7%-a vallotta magát romának, közöttük magasabb a fiatalok és fiatal középkorúak aránya. Az idősebb roma generációk alulreprezentáltsága elsősorban egészségi okokkal magyarázható, míg a nők alacsony munkaerőpiaci jelenléte azzal, hogy a roma családokban az átlagosnál több gyermeket nevelnek.

Különösen súlyos azonban a helyzet a roma és nem roma lakosság körében, a legmagasabb iskolai végzettségben mérhető különbség tekintetében. Míg a nem roma lakosság körében a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya közelít az Európai Unió átlaghoz, a romák esetében ez mindössze 1,3%. Mint egyik interjúalanyunk fogalmazott, a felsőoktatásba és a szakkollégium rendszerbe eljutó roma fiatalok a számarányukat tekintve olyanok, „mint a jéghegy csúcsának a tetején álló hangyának a sapkáján a bojt” (férfi, kisebbségpolitikus1).

²² KSH: Munkaerőpiaci helyzetkép, 2015 (2016. október)
<https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/munkerohelyz/munkerohelyz15.pdf> [2017. 11. 20.]

1. ábra: A 15–64 éves roma és nem roma népesség megoszlása a legmagasabb iskolai végzettség szerint, 2015
(Forrás: KSH: Munkaerőpiaci helyzetkép, 2015 (2016. október))

Az alacsony iskolai végzettség ahhoz vezet, hogy a csak ezzel rendelkezők nem találnak tartós, legális munkát a munkaerőpiacon, közfoglalkoztatottként pedig konzerválódik kiszolgáltatottságuk. Nem igényel különösebb éleslátást, hogy elismerjük, a romák munkaerőpiaci helyzetének javítása jelentős mértékben iskolai végzettségük növelésével, a közép- és felsőoktatásban való megjelenésük elősegítésének gyors és hatékony módszereivel érhető el. A rendszerváltozás óta mind a kormányzati, mind a civil szféra keresi a megoldást erre az égető problémára. Különösen jelentős volt a 2003-ban induló *Roma Integráció Évtizede Program* (RIÉP), és bár kiemelt hangsúlyt kapott benne az oktatás területe, hiányzott mögüle mind a kormányzati, mind a társadalmi elkötelezettség. Néhány eleme (oktatás kiterjesztése, deszegregációs törekvések) beépült *A Nemzeti Társadalmi Felzárkózás Stratégiájába* (NTFS), de pl. a civilek körében komoly kétségek merültek fel ennek megvalósíthatóságát illetően (Dinók 2013) olyan dokumentumokban, mint a *Civil társadalmi jelentés a Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia megvalósításáról Magyarországon 2012-ben*.

A fentiek ismeretében a roma szakkollégiumi rendszer mint jógyakorlat vizsgálata termékeny terepnek tűnt. A kutatás során azonban komoly nehézségekkel szembesültünk: bár az EduMAP vizsgálati szempontjai nem feltétlenül jelentek meg az általunk ismert, korábbi publikációkban, a szervezetek vezetői már a kapcsolatfelvétel időszakában nyilvánvalóvá tették, hogy terhes számukra az utóbbi időben tapasztalható érdeklődés intézményeik iránt. Több szervezethez küldtünk a kutatásban való részvételre felkérő leveleket, volt, ahonnan semmilyen módon nem reagáltak, volt, ahol strukturális változások miatt nem tudták vállalni az interjúkat. Végül három intézményben folytattuk a kutatást, és ez minden szempontból szerencsés választásnak tűnt. Egyrészt mindhárom finanszírozási modell (alapítványi/egyesületi, egyetemi/intézményi, egyházi/állami) sajátosságairól és nehézségeiről képet kaptunk, másrészt az EduMAP-kutatás egyik központi kérdése, az állampolgári aktivitás kapcsán kirajzolódó eltérő vélemények is árnyalhatják előfeltevéseinket. Az interjúk általában az interjúalanyok saját közegében készültek, így

lehetőségünk nyílt rá, hogy erről is közvetlen benyomásokat szerezzünk. A félig strukturált interjúkban igyekeztünk ragaszkodni a projekt mintakérdéssorához, bár ez sok esetben külön értelmezést kívánt, ami arra mutat, hogy egyrészt az EU-ban létező fogalmi háló hazánkban nem feltétlenül ugyanazt jelenti, másrészt a szakkollégiumi rendszer mint hungarikum nehezen illeszthető be az EU által (el)ismert programok közé. Nem álltunk viszont ellen akkor sem, ha interjúalanyaink a működésüket illetően más momentumokra helyezték a hangsúlyokat, vagy éppen elzárkóztak bizonyos kérdések megválaszolásától – ilyen volt a politikával, a politikai környezettel, ill. az aktív politizálással kapcsolatos kérdéskör. Külön is fontosnak tartjuk, hogy egy fővárosi mellett két vidéki intézmény is bekerült a vizsgálatba, hiszen egészen más kihívásoknak kell megfelelniük. Mindhárom szakkollégium esetében meg kellett viszont küzdenünk azzal, hogy a résztvevők úgy érzékelik, „divattémává” váltak, a hallgatók elérésében nem mindenhol voltak igazán készségesek. Nem volt szerencsés a kutatás központi ütemezése sem, hiszen a nyári szabadságolások, ill. a tanévkezdés miatt nehezen értük el interjúalanyainkat. Ezzel együtt azonban úgy gondoljuk, hogy az összegyűjtött anyag informatív, tükrözi azokat a nehézségeket és kihívásokat, amelyekkel a szakkollégiumi rendszer küzd, és segíthet abban, hogy a szakkollégiumi szisztéma, a tehetséggondozás és a társadalmi mobilitás elősegítésének eszközeként elterjedjen az Európai Unió tagállamaiban.

Az interjúk és megfigyelés során mindhárom intézményben követtük az EduMAP-program által rögzített szerkezetet, így az első szakaszban a releváns helyi környezetről (társadalmi, gazdasági, jogi és politikai kontextus) igyekeztünk képet kapni. A második szakaszban a módszertani kérdésekre koncentráltunk, különös hangsúlyt helyezve az aktív állampolgárságot segítő elemek azonosítására, a gyakorlatok elemzésére. A programokban részt vevő képzők segítségével elsősorban a felzárkózás és tehetséggondozás lehetőségeit vizsgáltuk. A harmadik szakasz a kommunikációs környezet, gyakorlatok és kapcsolatok feltárására volt hivatott a roma résztvevők munkahelyi és oktatási környezetében. A kutatás során a három intézményben összesen 18 (1. táblázat) félig strukturált mélyinterjút vettünk fel, egyszerre szem előtt tartva az EduMAP kérdéssorát, és azokat a kérdéseket, lehetséges konfliktushelyzeteket, értelmezési különbségeket, amelyek a beszélgetések folyamatában bennünk megfogalmazódtak. Így például különös hangsúlyt kaptak a finanszírozási anomáliák, a jogszabályi és politikai környezet kihívásai és az a tágabb kontextus, amelyet többnyire interjúalanyaink jelöltek ki, amikor a – sokszor személyükkel, nevükkel fémjelzett – programok átértékelődéséről, gyakran torzulásáról beszéltek.

1. táblázat: Interjúalanyok a kutatás különböző szakaszaiban

1. szakasz	2. szakasz	3. szakasz
férfi, kisebbségpolitikus1	nő, programkoordinátor	férfi, hallgató (katekéta)
férfi, kisebbségpolitikus2	nő, tutor1	férfi, hallgató (orvos)
férfi, intézményigazgató	nő, tanulmányi referens	férfi, hallgató (építészmérnök)
nő, intézményigazgató	nő, vezető tanár, tutor	nő, hallgató (biológus)
nő, programkoordinátor	nő, tutor2	nő, volt hallgató (szoc. munkás)
nő, vezető tanár, tutor	férfi, tutor	férfi, hallgató (hitoktató)

Munkánk során 3 prioritást határoztunk meg, amelyeket mindhárom szakkollégiumi forma esetében érvényesnek találtunk. Azt vizsgáltuk, hogy a roma szakkollégiumok

küldetésnyilatkozatai, formálisan és informálisan (rögzített vagy csak hallgatólagosan) vállalt feladatai, oktatási-képzési gyakorlata mennyiben feleltethetők meg a hagyományos, elsősorban a tehetséggondozást és a tudományos pályára való felkészítést célul kitűző szakkollégiumoknak. Mennyiben befolyásolja a szakkollégiumok működését a finanszírozás (alapítványi, intézményi vagy egyházi) formája, ill. a fenntartó elvárásai? Alkalmasak és képesek-e ezek a kollégiumok a roma értelmiségi réteg kiépítésének támogatására, a hátrányos szociális helyzetből adódó nehézségek leküzdésének segítésére, a roma identitástudat alakítására?

Tehetséggondozás

A tehetséggondozás témájához először a rendkívül változatos formában megjelenő és egységesen szinte definiálhatatlan tehetség fogalmat kell rögzítenünk. Hogy a megítélésnek csak két szélsőséges álláspontját említsük: Lewis Terman konzervatív megközelítésében a Stanford-Binet féle intelligencia-skálán mért értékek alapján a felső régiókba sorolhatók tekinthetők tehetségesnek, míg Paul Witty liberális nézete szerint mindenkire ki kellene terjeszteni a tehetség fogalmát, akinek a teljesítménye potenciálisan értékes, figyelemre méltó (lásd erről Renzulli 2011). Ez a kettősség visszaköszön a felsőoktatási tehetséggondozás világában is. Általánosan fogalmazva saját definíciónk a felsőoktatásra vonatkoztatva Bodnár Gabriellához áll a legközelebb. E szerint: „a felsőoktatásban tehetségnek nevezzük azt, aki szellemi potenciáit megfelelő társadalmi tőke segítségével, önmaga és mások, a közösség számára eredményesen megmutatja, hasznosítja. Vagyis tudását, motivációját, kreativitását megfelelő környezeti feltételek között kiemelkedő teljesítménnyel és hatékony interperszonális készségével érvényesíteni tudja” (Bodnár 2015: 53).

A felsőoktatási tehetséggondozásnak alanyai azok, akik az előírt kurzusokon felül vállalkoznak szellemi horizontjuk tágítására, míg a definícióban megfogalmazott társadalmi tőke többek között az adott intézmény, szervezet, s azon belüli tutorok, mentorok, konzulensek személyében realizálódhat, intézményi szintű terepe pedig a jogszabályokban (Ftv 2011; Korm.rend. 2013) is nevesített:

- tudományos diákkörök,
- tehetséggondozó stúdiók, műhelyek,
- és a szakkollégiumok.

Jelen tanulmányunkban a szakkollégiumok, azon belül is a roma szakkollégiumok tehetséggondozó szerepével foglalkozunk, azt vizsgáljuk. Az ún. klasszikus tehetséggondozó és tudományos szakmai utánpótlás-nevelő kollégiumok hagyományosan a tehetséggondozás köré épülnek, céljuk, hogy tagjaik a szakma elitjébe kerüljenek. A roma szakkollégiumokat ellenben felzárkóztató szakkollégiumként definiáljuk, ahol a diplomához juttatás a cél, így kvázi „mobilitási csatornaként” működnek (Demeter 2012). Bizonyos esetekben nem is tekintik őket a klasszikus értelemben szakkollégiumnak, hiszen itt inkább a szociális hátránykompenzálást helyezik előtérbe.

Vizsgálataink az ún. fenntartói típusú (roma) szakkollégiumokra irányultak, de az ezek elődjeként megnevezhető alapítványi formára is kiterjedtek. A zömmel 2011-12-ben alakult roma szakkollégiumok nem az egyetemre történő bejutást, felvételt könnyítik meg azok számára, akik erre önerejükől nem lennének képesek, hanem a felvételt nyert és tanulmányaikat megkezdő hallgatóknak nyújtanak több formában támogatást azért, hogy benntartsák őket a rendszerben, illetve a bennük rejlő képességeket kibontakoztassák. Ez a

helyzet látszik módosulni napjainkban, elsősorban a felvételi követelmények módosítása, szigorítsa miatt. Azt tapasztaltuk, hogy egyre inkább nyitnak a középiskolák felé, igyekeznek a hátrányos helyzetű középiskolások számára megkönnyíteni a felvételi követelmények teljesítését.

A jelenleg az országban működő 11 roma szakkollégium többsége a Keresztény Roma Szakkollégiumi Hálózat tagja, s magára nézve kötelező érvényűként fogadja el a 2013-ban közösen megfogalmazott Roma Szakkollégiumi Chartát. A chartát és a szakkollégiumok küldetésnyilatkozatait áttekintve azt látjuk, hogy egyenlő súllyal szerepel bennük a sikeres tanulmányokhoz való segítségnyújtás, a kiemelkedő képességű szakkollégisták tehetséggondozása, de a szociális hátrányok kompenzálása és az integrált tanulóközösségek létrehozása is. Szolgáltatásaikban e célok és elvek legtöbbször egyszerre érvényesülnek.

Mégis meddig tart a hátránykompenzálás és hol kezdődik a tehetséggondozás? Amennyiben a hátránynak szociális, anyagi vonatkozását nézzük, a szakkollégiumba történő felvétel és az azzal járó alapösztöndíj ezen kedvezőtlen körülményeken enyhíteni tud. Az ösztöndíj, mint minden anyagi támogatás nagyon fontos, hiszen ez biztosíthatja, hogy a hallgatónak ne kelljen elmennie dolgozni, tanulmányaira tudjon összpontosítani. A bentlakásos kollégiumok a lakhatással kapcsolatos problémákat is megoldják, de a „láthatatlan kollégiumok” is eredményesen segítenek tagjaik diákszállón történő elhelyezésben. Bizonyos típusú hátrányok kompenzálása, az esélyek kiegyenlítésére tett törekvések azonban csak a szakkollégiumi élet, az abban való aktív részvétel által valósulhatnak meg, érhetik el céljukat. A kirekesztés, az „elkallódás” ill. annak veszélyével szemben nyújtanak védettséget a kollégiumok közösségi eseményei, a szakkollégium sajátos védőhálója.

A következő negatív körülmény, hátrány az önértékesítő képesség hiánya vagy alacsony foka, mely sok esetben természetesen nem függetleníthető a gazdasági-szociális háttértől. Ez ellen olyan szolgáltatásokat nyújtanak, sőt tesznek kötelezővé a tagok számára, melyek révén önismeretre tehetnek szert, nőhet önbecsülésük, önbizalmuk. A szakkollégiumok többsége kiemelt figyelmet fordít arra, hogy a hallgatók megismerjék a cigányság eredetét, történetét, kultúráját, ez által erősítsék identitástudatukat, illetve tegyék még elfogadóbbá velük szemben azokat, akik nem roma származásúak, hanem szociálisan hátrányos helyzetükre való tekintettel nyertek felvételt. Az általunk vizsgált szakkollégiumok közül kettőben élnek azzal a lehetőséggel, hogy a felvétel során a taglétszám 60%-ában határozzák meg követelményként a roma származást. A harmadikban eredeti célkitűzéseiknek ellentmondóként értékelnék ezt, ezért csak a roma identitásukat vállaló hallgatókat veszik fel.

Hátrányként értelmezhető továbbá minden olyan helyzet, mely megnehezíti vagy lehetetlenné teszi az ember számára, hogy eredményes, sikeres legyen. Ezen gátló tényezők egy része mélyen a személyiségben gyökerezik, másik része azonban szintén a körülményekre vezethető vissza. Az általunk vizsgált roma szakkollégiumok fokozatosan bontják le ezeket a falakat, tesznek lépéseket a hallgatóikban rejlő képességek kibontakoztatása érdekében. Itt már valóban a tehetséggondozás bizonyos formáival találkozunk a szolgáltatások között. A tehetség felfedezése, azonosítása nem egyszerű feladat, de az áttekinthető létszámok²³ mindenhol lehetővé teszik az egyéni odafigyelést, a kollégiumok nagy részében működő mentori ill. tutori rendszer pedig még inkább megkönnyíti ezt. A mentorok és/vagy tutorok rendszerint olyan személyek, akik folyamatos és rendszeres kapcsolatban állnak egy-egy hallgatóval, tanulmányi és személyes útját egyaránt ismerik, fejlődését nyomon követik, egyengetni tudják. Így lehetőség nyílik arra, hogy akár személyenként máson és máson legyen

²³ Általában 25-35 fő közötti taglétszámmal működnek a fenntartói típusba sorolható roma szakkollégiumok.

a hangsúly: kinél a hátrányok kompenzálásán, kinél az identitás erősítésén, megint mások esetében pedig már a kifejezett tehetség gondozáson.

Az általunk vizsgált egyetemi fenntartású szakkollégiumban a tutorok olyan oktatók, akik az adott szakkollégista képzési területén oktatnak, az ottani viszonyokat ismerik és fel tudják mérni a mentoráltjuk képességeit, elkötelezettségét, adott esetben tudományos kutatómunkákba is be tudják vonni őt vagy ilyen irányú terveiben támogatni, segíteni (míg a kiépülő mentori rendszer inkább az egyetemi élet útvesztőiben való eligazodást segíteni hivatott kortárs támogatói hálózatként működik). Mint egyetemi szakkollégium, evidenciaként kezeli, hogy lehetőséget biztosít a tagoknak kutatásokba történő bekapcsolódásra, kutatási eredmények megosztására (akár konferenciákon, akár publikáció formájában). Ez – az ún. elit szakkollégiumokkal ellentétben – szabadon választható elem, tehát nem köteleznek rá senkit (mégis szinte mindenki bevonódik valamilyen szinten). Ehhez használható segítséget is nyújtanak pl. kutatómódszertani területen, prezentációs technikák oktatása formájában vagy kutatási költségekre fordítható belső pályázati lehetőség biztosításával. Partnerkutatásokba is bekapcsolódhatnak az érdeklődő szakkollégisták, így az adatfelvételi, adatrögzítési, adatelemzési folyamatokra is ráláthatnak, konferenciákra juthatnak el, tudományos írásművek készítésében vehetnek részt. Tutori rendszer a vizsgált felekezeti szakkollégiumban is működik azok számára, akik kutatásokban gondolkodnak. A tudományos munkában történő önkéntes részvétel a kollégisták 20%-ára jellemző itt²⁴. Éppen az idei évben, 2018 januárjában jelent meg a kollégiumban végzett kutatások absztraktjait bemutató kötetük²⁵, valamint márciusban ők szervezték meg az első Roma Szakkollégiumok Hallgatóinak Országos Tudományos Konferenciáját. Az interjúkban elhangzottakon túl a szakkollégiumok honlapjain, közösségi oldalain is nyomon követhető, milyen büszkék tudományos elismerést szerző hallgatóikra. Sokan dicsekedhetnek OTDK helyezésekkel, különdíjakkal (még ha nem is olyan arányban, mint a kisegyetemi vagy szakmai utánpótlás-nevelő kollégiumokban), de más egyéb pályázatok, versenyek helyezéseivel is. Tudományos műhelyként definiálható szakmai munka nem mindenhol folyik, van, ahol a hallgató anyagi és tutori támogatása révén – közvetve – igyekeznek hozzájárulni a szakmai sikerekhez.

A tehetséggondozásnak és a hátránykompenzációnak, a felzárkózásnak egy ilyen sajátos egyvelege. Tehát nyilvánvalóan nem egyforma helyzetből jönnek a fiataljaink és a cigány fiatalok nagy hátrányokkal jönnek. Hogy a lemorzsolódásukat, csökkentsük, vannak speciális programok, hogy a bennmaradásukat segítsük. (férfi, intézményigazgató)

Ez egy tudományos munkát végző öntevékeny hallgatói kör, ez az egyik oldal. Ami pedig a másik oldal, az a funkciója, célja: az hogy a hátrányos helyzetű, főként cigány/roma tanulókat összegyűjtse, támogassa őket és nagyon fontos, hogy a lemorzsolódásukat megelőzze (az egyetemről). A diplomához segítség mellett fontos, hogy az akadémiai, tudományos élet felé igyekezzünk őket terelni és lehetőségeket teremteni, hogy tudjanak tovább menni. (nő, vezető tanár, tutor)

Másik dolog, hogy ez nem az a típusú szakkollégium, mint általában a szakkollégium, tehát ez nem a tehetséggondozásnak a szuper, hiper gyereknek a műhelye, habár olyanok is vannak benne. De ez sok tekintetben egyfajta esélyteremtő szakkollégium, én inkább így mondanám. Azt nem használnám, hogy felzárkóztató, mert az túlzás, de egyfajta esélyteremtő olyanok számára, akiknek egyébként nagyon nehéz lenne mondjuk megmaradniuk a felsőoktatásban, és nem elsősorban szellemi okok miatt, hanem az anyagi nehézségek, meg egyéb dolgok

²⁴ <http://krszh.hu/roma-szakkollegiumok-hallgatoinak-orszagos-tudomanyos-konferenciaja-1/> [2018. 06. 08.]

²⁵ Kutatómunkák a SZOKERESZBEN címmel jelent meg a kötet, melyben 18 hallgató tudományos munkájának összefoglalói olvashatók. <http://www.szkrz.hu/news/h%C3%A1zi-konferencia-%E2%80%93-k%C3%B6tet-bemutat%C3%B3.html> [2018. 06. 08.]

miatt, bár azért kiderült, hogy az utóbbi egy-két évben most már azért úgy rendeződnek a sorok, hogy nem a legszegényebbek kerülnek be a szakkollégiumba, tehát ezér' nem is nagyon mérik ezt a történetet, hanem lassan most már a jól szituált középosztálybeli családok tudják megugrani ezt a szintet, ami a szakkollégiumba való. Ennek ellenére nem lesz elitképzés. Én azt gondolom, hogy ennek helye van, amit most csinálnak, de lassan eljönne majd az ideje egy ilyen második fokozatra indításának, ahol a kiemelkedő nagy tehetségeknek a gondozását kellene elvégezni, mert erre ez most nem alkalmas ebben a formában. (férfi, kisebbségpolitikus2)

Tanulás szempontjából félre kell tenni ezt a hátrányos helyzetet. Ők abszolút nem hátrányos helyzetűek. Meg kell nézni azokat a cikkeket, azokat a tudományos iratokat, amiket csinálnak, az teljesen egyenértékű, egy úgymond, nem hátrányos helyzetű emberrel. Az, hogy nekik egy kicsit az önértékük jobban eltiport, vagy éppen nem kedvelik annyira a társaik, mert ilyen színe van, vagy nincsen szép ruhája, ez a hátrányos helyzet. (férfi, tutor)

A roma szakkollégiumok vizsgálata nyomán látható, hogy a tehetséggondozás esetükben általában összefonódik a tudományos tevékenységgel, kutatói munka segítségével, ami nem meglepő, hiszen a felsőoktatás tehetségfelfogása általánosságban is kutatásra fókuszáló. Honlapjaik, közösségi oldalon megjelenő profiljaik és a tevékenységükről szóló sajtóközlemények, videók elemzése nyomán az is látszik, hogy a támogatási források többségéhez ilyen úton, a tehetséggel összefüggő tevékenységre hivatkozva jutnak, de szabadon választott a szakkollégisták számára, hogy hátrányaik kompenzálása mellett képességeik kibontakoztatásához igénybe veszik-e a szakmai segítséget. Az anyagi, szociális hátrányok kompenzálására tett kísérletek tehát általánosnak tekinthetők, az ezen túlmenő tehetséggondozás az esetek többségében plusz szolgáltatás az arra igény tartók számára.

Identitás és közösség

A közösség fogalmának egyik meghatározó eleme a tagok identitása. A közösségi identitás két szinten határozható meg: az elsőt vizsgálható az egyén azonosulása a mikroközösséggel, a közvetlen közösségével, míg a másodikon a tágabb közösségével való azonosulás szerepel (Utasi 2013: 51). Mindez azt is jelenti, hogy az egyén hat közösségének többi tagjára és viszont. Az, hogy ki honnan érkezik, milyen értékeket és normákat sajátított el szocializációja folyamán, meghatározza új közösségében a társaihoz való viszonyát, ami későbbi formálója lesz a csoport „közös identitásának”. A roma etnicitás kapcsán különösen érvényesnek látszik az a megállapítás, hogy az etnikum mint olyan „társadalmi konstrukció”, az etnikai csoportok határa elmosódott: „az, hogy ki van e határvonalon 'belül', s ki esik azon 'kívül', nagymértékben attól függ, hogy ki végzi az etnikai besorolást, klasszifikációt (Ladányi – Szelényi 2011: 85). Az etnikai identitás esetében azonban a képet tovább árnyalja az, hogy az egyénnek deklarálnia kell adott etnikumhoz való tartozását, és ez a gesztus (úgy is mint szenzitív adat megosztása) sokszor – különösen a roma közösségekben – azt jelenti, a többségi társadalom sztereotípiáival, nem ritkán előítéleteivel is meg kell küzdenie. A cigány/roma identitás vállalása az általunk vizsgált területen azonban „kizárja az etnicitás letagadását, ezért aki ide <ti. romológia szakra vagy a roma szakkollégiumokba> felvételre jelentkezik, elveszti a döntés szabadságát: vallania kell etnikai hovatartozásáról, tartozzék az ország lakosságának bármely csoportjába. És természetesen vállalnia kell azt is, hogy cigány, roma egyetemisták által dominált szervezet tagja lesz” (Forray 2015: 73).

Az általunk vizsgált szakkollégiumi modellekben – mint erről korábban már szóltunk – az etnicitás fontos, de nem feltétlenül a legfontosabb szervező elem. A legkorábban indult

szervezet mind a mai napig ragaszkodik ahhoz a deklarált alapelvhez, hogy a roma fiatalokat akarják helyzetbe hozni, míg a másik két intézményben a hátrányos szociális helyzet a leghangsúlyosabb kritérium, még akkor is, ha roma szakkollégiumok működését szabályozó jogszabály 60%-ban határozza meg a romák minimális arányát a szakkollégiumokban. A számok mögött azonban olyan elvi megfontolások sejlének fel, amelyek a kollégiumok működésének alapelveit érintik.

Mikor a feladatok között a roma identitás erősítése volt benne, akkor ezt hogy a francba lehet egy nem roma embernél erősíteni? Meg miért is kellene? Tehát ez a nagyon félreértelmezett, nem is tudom, egyenlőségesdi. Az egyenlőségesdi nem azt jelenti, hogy mindenkinek ugyanaz jár, hanem azt jelenti az én értelmezésem, meg a világ nagyobbik részének értelmezése szerint, hogy aki hátrányban van, azt segíteni kell abban, hogy utolérje a többieket. Mert hogy ha mindenkinek ugyanannyit adunk, akkor lehet, hogy mindenki lép egyet előre, csak éppen a különbség megmarad. És amikor ilyen rossz eszkimó – főka arányról beszélünk, tehát hogy ilyen kevés pénz van, akkor nem mindegy, hogy 40%-nyi a roma hátrány-kiegyenlítésre szánt pénzekből romákhoz megy-e vagy sem. (férfi, kisebbségpolitikus1)

Mi másnak lenne értelme, mint az identitásfejlesztésnek? Miért lenne különben a program? Alapvetően nem az egyéni életutak kiépítése a célunk, sokkal inkább egy roma értelmiségi réteg létrehozása. Az a célunk, hogy érezzék magukat jól a bőrükben, hogy legyenek romák, diplomások, magyarok, európaiak és emberek. (férfi, kisebbségpolitikus1)

Identitásteremtés, szerintem ez eleve nem működik, tehát már ilyen kitűzni is... Hogyan teremtünk identitást tehát, és ki mondja meg, hogy milyen identitást... aki egy picit is ért a romákhoz, tudja, hogy hányféle identitás létezik egymás mellett: nyelv, meg mit tudom én... Persze, kell, de én ezt az identitást nem úgy képzelem el, hanem egy gondolkodó embernek való nevelés, aki aztán majd megtalálja a helyét, de ehhez ugye kell a többségi társadalom is, hogy valaki szabadon megélhesse az identitását... (férfi, kisebbségpolitikus2)

Amit mi fontosnak tartunk a szakmaiság, a cigány nem cigány, magyar identitás, a kettős identitás, amire épül a közösség. A közösségi feladatvállalás és a negyedik az pedig a keresztény értékek. Nekünk ez a négy prioritási elemünk van és ezt építettük ebbe bele. (nő, programkoordinátor)

Kállai Ernő a kormányzati romaprogramok elemzése során nyilvánvalónak látja, hogy egy két évtizedes vita dőlt el azzal, hogy a legutóbbi stratégiák nem célzott romaprogramként működnek, hanem általában a társadalmi felzárkózás útjait keresik. „Ez a stratégia (Stratégia 2011) minden elemében megfigyelhető. Például a Keresztény Roma Szakkollégiumi hálózat létrehozása egyrészt a Romaversitas program ötletéből kiindulva egy más típusú intézményrendszer megvalósítását tűzte ki célul, miközben a szakkollégium ötlete a 2007-es stratégiában már megjelenik. Érdekessége, hogy a romának nevezett szakkollégiumi tagsághoz nem feltétlenül kell cigánynak lenni: elég, ha a jelentkező 'csak' hátrányos helyzetű” (Kállai 2014: 13). Feltételezhetően mind a „romastratégia” átalakulásának, mind a felsőoktatásba kerülő romák arányában megfigyelhető változásoknak demográfiai, gazdasági és (oktatás)politikai okai vannak. Utóbbi elsősorban az államilag finanszírozott képzések, szakok számának drasztikus csökkenésében, a felvétel feltételeinek időnként értelmezhetetlen szigorításában érhető tetten. Mint interjúalanyaink közül többen kifejtették, ezt a helyzetet tovább fogja súlyosbítani, ha felvételi követelménnyé teszik a középfokú nyelvvizsga meglétét. A szakkollégiumok a szűkülő finanszírozási lehetőségek miatt nehezen tudják feltölteni az rendelkezésükre álló és az ideális működéshez meghatározott helyeket, ezért kell módosítaniuk alapvető célkitűzésükön, és a szociális helyzetük alapján rászorulóknak is lehetőséget biztosítani a rendszerbe való belépésre.

Ugyanakkor azzal is számolnunk kell, hogy az eredeti „célcsoport”, a romák szociális státusza is megváltozott: a keresztény roma szakkollégiumban azt tapasztalják, hogy roma hallgatóik zöme már nem a deprivált rétegekből érkezik, sokkal inkább alkalmazotti, értelmiségi környezetből, ahol a szülők saját példájukkal képesek motiválni gyermekeiket a továbbtanulásra. Ezeket a (roma) hallgatókat – mint egy 2016-os vizsgálat²⁶ bizonyította – elsősorban a közösséghez való csatlakozás igénye vezette a szakkollégiumba való jelentkezéskor. Velük ellentétben a szociálisan hátrányos helyzetű nem romák (és romák) elsősorban a kollégiumok által nyújtott szolgáltatásokat (diákotthoni férőhely vagy segítség ennek elérésében, tutori és mentori segítség, ösztöndíj) említik a választásukat meghatározó tényezőként.

A roma identitás erősítésének legfőbb eszköze a közösségi programok szervezése – többnyire a hallgatók ötletei és igényei alapján, de a kollégiumok pedagógiai programja és a szakkollégiumok sajátosságai, mikroklimája által meghatározva. Ezeket a közösségi alkalmakat mindhárom, általunk vizsgált szakkollégiumban kiemelkedő jelentőségűnek tartják. A meghívott szakemberek által tartott előadások és az azt követő beszélgetések egyrészt a tudás- és ismeretbővítést, a tehetséggondozást szolgálják, míg az egyéb rendezvények a roma – nem roma együttélés problémái, a társadalmi kérdések iránti fogékonyság kialakítását, az aktív részvételi állampolgárság²⁷ támogatását, vagy éppen az adott felekezetre jellemző értékrend átadását, gyakorlását szolgálják.

Az aktív állampolgárságnak része a közéleti részvétel. Tehát, hogy gondolkodjanak autonóm módon a diákok. És hogy... sokan azt gondolják, hogy ez már politika, és ez nem fér bele... (nő, intézményigazgató)

Amit mi világméretben tekintetében mondunk, tehát politikai elkötelezettség tekintetében, azzal nem feltétlenül kötelező egyetérteni, sőt! De azzal, hogy nekik van dolguk legalább a megszólalás szintjén, abban viszont elég hajthatatlanok voltunk. Mi azt nem mondtuk, hogy neki ilyen vagy olyan pártra kellene szavazni, vagy azt kellene hallgatnia, mi azt mondtuk, hogy amikor ő döntéseket hoz, akkor meg kell tanulnia a kritikus gondolkodás alapjait, hogy el tudja dönteni, hogy mi az, amit bármelyik párt konkrétan bekamuzott, vagy komolyan gondolta, vagy piszok nagy átverés. Az viszont dolga, hogy ezt tudja és értse. (férfi, kisebbségpolitikus1)

Igen, hogy értelmiségi fiatalokká váljanak. Ebbe bele tartozik az a tudatos döntés, meg az a felelősség, hogy nekik tenniük kell nem csak magukért, hanem ott kint a többi emberért, a közösségekben, a társadalomban. (nő, programkoordinátor)

Hát gondolkodó emberként kell élni. De... de hát azér' itt értelmiségieket képezünk, nem? (...) Olvasson, mondja el, hogy mit gondol erről vagy valami, történjen már valami, a fene egye meg az egész... Nevezhetjük ezt állampolgári nevelésnek, de én inkább csak azt mondanám, ez egy normális emberi nevelés, ami... ami elvárható mindenkitől, hogy gondolkodjon. Nekem innentől kezdődik azért az értelmiség. Nem onnan, hogy papírja van róla, hanem hogy gondolkodik, van véleménye, megalapozott véleménye, el meri mondani, vállal felelősséget. (férfi, kisebbségpolitikus2)

²⁶ Kávai Zsuzsanna (2017): Közösségi identitás szegedi szakkollégiumi környezetben; OTDK-pályamunka, kézirat

²⁷ Az EduMAP-kutatás központi kérdése éppen az aktív, részvételi állampolgárság kialakítását célzó módszerek vizsgálata volt. Azt tapasztaltuk, hogy bár a fogalom értelmezésében és használatában akadtak problémák, mindenhol alapfeladatnak tekintették a társadalmi kérdésekben való tájékozottságot és állásfoglalást.

Perspektívák

Azokat az alapértékeket, amelyek a szakkollégiumok működését megalapozzák, pontosan definiálják a küldetésnyilatkozatok, alapító okiratok, szervezeti és működési szabályzatok. Összhangban a 2003-ban elfogadott, majd 2011-ben módosított Szakkollégiumi Chartával, „magas színvonalú szakmai képzést folytató, közösségformáló, autonóm” intézményként határozzák meg önmagukat, amelynek célja „a társadalmi problémákra érzékeny, szakmailag igényes értelmiség kinevelése” (Szakkollégiumi Charta 2003/2011). Mint láttuk, az egyes roma szakkollégiumok a hangsúlyokat időnként máshová helyezik, hiszen elsődleges céljuk az esélyegyenlőség biztosítása olyan társadalmi csoportok számára, amelyek szociálisan hátrányos helyzetben élnek. A kinevelendő roma értelmiségi rétegnek nagyon fontos szerepet szánnak ezeknek csoportoknak a felzárkóztatásában, de – pontosan ugyanúgy, mint a nem roma egyetemisták esetében – egyre gyakrabban szembesülnek azzal a problémával, hogy az a védettség, amelyet a hallgatóiknak biztosítani tudnak, arra vezet, hogy a fiatalok igyekeznek kitolni a munkaerőpiacra való belépés idejét, illetve a közösségük iránti elkötelezettség és az egyéni karrier közötti választás kényszerét rója rájuk.

Ezt a kifejezést egy régi diáktól tanultam, ez a kapunyitási pánik... azóta is szoktuk használni. Ugye, ugye az van, hogy az egyetem, nagyon egyszerűen fogalmazva, megmondja neki, hogy hétfő reggeltől péntek délutánig mit kell csinálnia. Megmondja 3-4-5 éven keresztül, hogy milyen céljai kell, hogy legyenek, merre van az egyenes, mit kell csináljon, mihez viszonyuljon, mit gondoljon. A végzés után azonban ez megszűnik, az önálló döntésekre nem érzik magukat felkészültnek. (férfi, kisebbségpolitikus2)

Azt látom és bebizonyosítja ez a mentorprogram is, hogy nehezen kapcsolódnak be a munkaerőpiacra. Nagyon nehezen, mert az egy felelősség, magáról kell gondoskodni, nem akar igazából úgy felnőtté válni. (...) Egy idő után a mentora segít abban nekik, hogy te most azon az úton vagy, hogy önállóan meg kell tudni állni a helyedet a munkaerőpiacon és afelé kell menni. Azért igen vannak olyan hallgatóink, akik itt jól ellennének és a negyedik szakjukat végzik. Pontosan ezért is áll... ez a mentor segíti őt, hogy merjen olyan döntést meghozni az életében, hogy ő neki igen tovább kell lépnie, de ez nem csak rájuk jellemző, de általánosságban mondható szerintem, hogy az egyetemista fiatalok nehezen lépnek tovább. (nő, programkoordinátor)

Hogy a saját közösségeikbe visszamennek-e... nem feltétlenül jellemző. Olyan szakmákba szereznek diplomát, amellyel nem tudnak mit kezdeni a kistelepülésen, a zsákfaluban vagy esetleg a cigánysoron. Egy építész nem megy vissza. De még egy végzett orvos sem vállalja, hogy egy kistérségben, ahol nincs orvosi ellátás letelepedjen. (férfi, kisebbségpolitikus1)

Nem szabad azt elvárni, hogy akkor az összes gyerek, mikor majd megkapja a diplomáját, fogja magát, s hazamegy az ő fatornyos falujába, és akkor ott megpróbál csodát tenni. Nem, nem, ez nem a narodnyik mozgalom vagy nem tudom, micsoda, hogy majd akkor ők ott mennek, és akkor... Hogyha valaki mondjuk biológusnak tanul, az mi a jó Istennek menjen most haza a fatornyos falujába? Nem neki kell ott a körzeti orvosnak lenni utána, hanem neki akkor be kell teljesíteni azt a küldetését. Az hogy, az hogy Magyarországon ezért nincs egyébként normális civilszféra vagy politikai szféra a romák esetében, mert bármilyen szakkollégium, és egyébként mindegyik, aki a pénzt adta, azért' annak mindig volt egyfajta ideológiai elvárása, tehát azért mindig szerették volna, hogy olyan irányba kezdjenek el gondolkodni az emberek... Ez egy hosszú időre visszanyúló vita, a kezdetektől vitás volt, a kuratórium és a vezetés között, nem feltétlenül vitázott, beszélgettek, hogy mi a cél, hogy sikeres, önbizalommal teli, identitásában erős egyéneket szeretnénk, tehát úgy képezzük, úgy bővítjük a roma középosztályt, hogy kikerülnek a sikeres orvosok, mérnökök, szociológusok, mindenféle

ember, vagy aktivistákat képzünk, ilyen vezetőket. És hogy én azt gondolom, hogy itt egy arany középút lesz most, tehát azt szeretnénk, egy ilyen arany középutat, tehát hogy alapvetően mindenképp szeretnénk támogatni az egyéneket, merthogy ezzel járulunk hozzá egy társadalmi bázis kialakításához, viszont nagyon erős hangsúlyt kell fektetni arra, hogy kiszűrjük és felismerjük azokat a hallgatókat, akikben van akarat, akikben van elhatározás és képességek arra, hogy bármilyen vezetőkké váljanak. (nő, intézményigazgató)

A fentebb vázolt finanszírozási, fenntartói és felfogásbeli különbségek természetesen nem kérdőjelezik meg általában a szakkollégiumi mozgalomnak és az egyes szakkollégiumoknak az elhivatottságát. Ugyanakkor szinte minden interjúban megfogalmazódott, hogy hasznosnak tartanak, ha akár a döntéshozókkal, akár a fiatalabb szakkollégiumokkal sikerülne olyan kapcsolatot kiépíteni, amely lehetőséget ad a tapasztalatcserére, a jó gyakorlatok megosztására, esetleg közös pályázatokra. A Keresztény Roma Szakkollégiumok Hálózata ebből a szempontból szerencsés helyzetben van, hiszen az elmúlt években minden tavasszal meghívást kaptak az Emberi Erőforrások Minisztériumától egy olyan konzultációra, ahol találkozhattak a miniszterrel. Hogy volt-e ennek hatása, az egyelőre lemérhetetlen, interjúalanyunk szerint sokkal inkább egymástól függetlenül jutnak ugyanazokra a megoldásokra. Az intézményi, ill. alapítványi szakkollégiumok azonban továbbra is nehezményezik, hogy nem kéri ki a véleményüket, nem használják azt a szellemi potenciált, amely működésük során ezekben az intézményekben felhalmozódott. Ugyanígy diszkriminatívnak gondolják, hogy bár az Európai Unió elvárja, hogy minden tagállama rendelkezék roma-stratégiával, hazánkban a romák felsőfokú képzése, a roma szakkollégiumi rendszer támogatása jelentős visszalépést mutat. A Stratégia (2011) szükségesnek látja ugyan a szakkollégiumi hálózat fejlesztését és bővítését, de a 2015 októberében meghirdetett EFOP-3.4.1 Roma szakkollégiumok támogatása c. pályázat mindössze 9-10 intézmény, 270-300 fő hallgató támogatására nyújt lehetőséget (Nyomonkövetés 2016: 30). A Keresztény Roma Szakkollégiumok hálózatának jelenleg 11 tagja van.

(Van-e rálátásuk a stratégiák kidolgozására, kéri-e a véleményüket? Van-e a döntéshozásba beleszólásai lehetőségük?)

Nincs. A nemzeti szintű roma felzárkóztatási stratégiában sem volt. Lehet, hogy hivatkoztak minket vagy mint indikátor bekerültünk, de hivatalosan sosem kérték ki a véleményünket. Pláne nem a hallgatókét. A Felzárkózási Stratégiában a roma szakkollégium nevesítve van, tehát érdemes lenne tőlünk bármilyen módon visszajelzést kérni. Az előfordulhat, hogy a pályázati rendszerből ők megkapják az indikátorokat, eredményeket és az bekerül, de tőlünk egyenes úton (tiszta forrásból) nem kértek információkat. (nő, vezető tanár, tutor)

Ugye az van, hogy ebben a nemzeti roma integrációs stratégiában, amit EU-s kötelezettségként minden országnak elő kell állítani, annak van egy háttérdokumentuma, vagy 120 oldal, és a roma felsőoktatás területén egyetlen civil szervezet van megemlítve jó példaként. De vagy háromszor is. Ehhez képest, amikor arra került volna sor, hogy kiderüljön, hogy ezt a nemzetközi szinten is jó példát az állam hogyan szeretné támogatni, kiderült, hogy ez bizony... nem, hogy nem akartak támogatni, de hogy már a pályázás lehetőségéből is kizárnak minket. Tehát a pályázati feltételeket úgy fogalmazták meg, hogy csak egyházak vagy egyesületek saját intézményei, mármint, hogy szakkollégiumai pályázhattak... (férfi, kisebbségpolitikus1)

Például a cigány nemzetiségi oktatással kapcsolatban a tanszéken keresztül hivatalból be vagyunk vonva, 2010-11 körül, mikor létrejöttek a roma szakkollégiumok, akkor is részt vettünk egy hivatalos egyeztetésen, aminek meg is lett az eredménye, hiszen eredetileg az egyetemi és civil szakkollégiumokat nem akarták támogatni. Ez a lobbizás sikeres

volt. De valójában nem kéri ki a véleményünket arra vonatkozóan, hogy hogyan fejlődjön tovább a rendszer. Azt látjuk a pályázati felhívásokból, hogy figyelembe veszik az eredményeinket, hivatalosan nem vontak be minket. (nő, vezető tanár, tutor)

Volt egy olyan pillanat, amikor azt éreztem, (...) hogy a személyem már terhes az alapítvány működésének a jövőjében. Egyszerűen már nem azt hallják meg, hogy mit mondok, hanem azt látják, hogy én mondom. És ahhoz képest értik. És ez mondjuk egy olyan szervezet esetében, amely a támogatási forrásokból él, piszok nehéz. (férfi, kisebbségpolitikus¹)

Feltűnő volt az interjúk során, hogy néhány interjúalanyunk milyen mereven elzárkózik a politikai kapcsolatokat²⁸ firtató kérdéstől. Hangsúlyozták a szakkollégiumok ideológiai semlegességét (ez pl. a felekezeti intézmények esetében kifejezetten nehezen értelmezhető), a politikától, politikai pártoktól való függetlenségét. Egy-egy elejtett megjegyzésből eléggé nyilvánvalóvá vált számunkra, hogy mindannyian érzékelik az egyenlő esélyek hiányát, és tartanak attól, hogy a politikai elköteleződés megnehezítheti a szakmai tevékenységüket.

A szakkollégium alapvetően apolitikus intézmény, tehát nincs politikai kapcsolatunk. *(Politikán itt most egy nagyon tág kört értünk, például roma szervezetekkel, roma önkormányzattal, helyi önkormányzattal.)* A roma önkormányzat az nem politikai. Tehát, mit tudom én, politikai párttal, roma párttal nincsen kapcsolatunk. Politikai szervezetekkel, roma és nem roma politikai pártokkal sincsen kapcsolatunk. Erre igyekszünk is odafigyelni, hogy ne is legyen. Egyébként nem is volt ilyen megkeresés. (férfi, intézményigazgató)

Nem szeretek politikát belevinni a szakmába, nem is akarok sokszor tudni a politikáról, bár tudom, hogy néha kell vele foglalkozni, de én nem viszek bele. Ezekbe a programokba én csak azt látom, a fiatalt. Nem is értem, miért kell ezekről a keretekről beszélni. (nő, programkoordinátor)

Nekem a kezdetektől az az elvem, nem tudom, talán az észak-amerikai szocializációm miatt, hogy én bárkivel hajlandó vagyok együttműködni ugyanazért a célért. Más tényleg nem érdekel, amíg értelmesen lehet valakivel dolgozni. Tehát amíg ugyanazokat a hidakat építjük, addig engem nem érdekel sem a pártpolitikai hozzáállása, semmi... bizonyos keretek között persze... (nő, intézményigazgató)

Abban is egyetértettek a szakkollégiumok munkatársai, hogy a cél, amelyet maguk elé tűztek, közös. A felsőoktatásban még mindig nagyon alacsony a roma hallgatók száma. Bár pontos adatok nem állnak ezzel kapcsolatban a rendelkezésünkre, kutatói becslések szerint a hazai cigányság lélekszáma nem haladja meg az egymillió főt, de bizonyosan magasabb 700 ezer főnél. Ennek a (becsült) tömegnek ugyancsak becslések alapján mintegy 2%-a kerül be a felsőoktatásba és csupán 0,5%-uk szerez diplomát (Stratégia 2011: 36). Interjúalanyaink egyáltalán nem festenek derűs képet a jövőről, de abban mindannyian egyetértenek, hogy egyrészt a felzárkóztatást a közoktatásban kell kezdeni (még ha nem is tartják mindannyian szerencsés megoldásnak a szakkollégisták által végzendő mentorálást a középiskolákban), másrészt pedig az igazi veszélyt abban látják, hogy az egyetemekre nemcsak a romák, hanem a leszakadó rétegek gyermekei sem fognak tudni bekerülni.

Az biztos, hogy még mindig nagyon alacsony számban kerülnek be hátrányos helyzetű, főként roma/cigány diákok a felsőoktatásba. Nem tudjuk, hogy mennyi, mert nem lehet mérni és sokszor rejtőzködni. Ez már a közneveléstől indul, de itt van egy hatalmas törés a közép- és felsőfokú végzettség között. Nem tesz jót a 2010 óta tartó oktatáspolitikai, hogy zárják be az egyetemek kapuit és egyre nehezebb bejutni. (nő, vezető tanár, tutor)

²⁸ Az EduMAP kérdéssorozatban különös hangsúlyt kapott az intézmények által kiépített kapcsolati háló: a döntéshozókat (szakpolitikát) érintő kérdéskörön kívül kíváncsiak voltunk az önkormányzatokkal, civil és roma szervezetekkel, képző intézményekkel kialakított kapcsolatokra is.

Ahogy most kinéz a mainstream oktatás rendszere, belátható időn belül elfogynak a roma egyetemisták. Tehát amikor életbe lép az a már meghozott törvény, hogy az egyetemi felvételhez kötelező a középfokú nyelvvizsga, akkor az, amit az elején mondtam, hogy kis középiskolák, vidéki intézményekből be lehet jutni egyetemre, főiskolára, az abban a pillanatban eltűnik. Ugyanis ma akkor lehet valakinek az érettségi időpontjára nyelvvizsgája, ha a) olyan középiskolába jár, ahol nagyon erős a nyelvoktatás, vagy konkrétan nyelvtagozatra jár, b) a szülőknek volt arra forrásuk, pénzügyi forrásuk, kapcsolati tőkéjük, fizikai lehetőségük, hogy különóra járassák a gyerekeiket. Azt látjuk, hogy alaphelyzetben egy gyenge vagy közepes iskolában az érettségire, egy sikeres érettségire még fel tudják őket készíteni, de egy nyelviskolára vagy nyelvvizsgára csak a jobbak képesek felkészíteni. És az elsők, akik ki fognak esni ezen a rostán, azok a mi gyerekeink lesznek. Mi azt mondtuk, hogy akkor ennek elébe kell menni, és azt kell mondani, hogy olyan programokat kell szervezzünk, amelyekben láthatóan, drasztikusan és gyorsan megnövekszik az egyetemre bekerülő roma fiatalok száma. (férfi, kisebbségpolitikus1)

Ez egy elvetélt ötlet, tehát hogy majd a felsőoktatásban tanuló, küzdő, előre jutni kívánó hallgatók egyfajta önkéntes munkaként még középiskolásokat patronáljanak tömegesen, tehát tömegesen, mert az, hogy valaki végül is önkéntes munkát végez ezt-azt-amazt, oké, de hogy tömegesen ők rekrutálják az újabb hallgatókat, akiknek egyébként esélyük sincs bekerülni, ez egy tévedés. (...) Ezeknek a szakkollégiumoknak nem ez a feladata. Eleve olyan terheket raknak a hallgatókra, amelyben egyfajta nagyon erős elvárásaként megjelenik, hogy akkor most te méész, és a népedet meg fogod menteni, és akkor mindent meg kell oldanod. Ezek fiatal gyerekek, akik most ott állnak a felsőoktatásban az élet elején. Nyilván szeretnének valamilyen karriert befutni, valamit csinálni. Nem szabad ilyen erős terheket rakni rájuk. (férfi, kisebbségpolitikus2)

Ez valami félelmetes, rettenetes hatással lesz. Tehát itt a felső osztály gyerekeitől lefelé, vagy annak a közepétől lefelé nem fog egyetemre menni... (férfi, kisebbségpolitikus1)

Összegzésül

A címben felvetett – a roma szakkollégiumi rendszer alapvető feladatait érintő – kérdéseink azt a bizonytalanságot – identitásválságot – tükrözik, amely a kutatásunk során bebizonyosodni látszott. Azt tapasztaltuk, hogy a roma identitás alakításának lehetőségeit alapvetően behatárolja az a hangsúlyeltolódás, amely a kormányzati politikában is tetten érhető: a romákat érintő programok egyre inkább általában a leszakadó rétegek felzárkóztatásáról szólnak, ezért a legújabb szakkollégiumi formában (keresztény szakkollégiumi rendszer) sokkal inkább a szociális felzárkóztatás, hátránykiegyenlítés a központi kérdés, mintsem az identitás alakítása. Viszont éppen azért, mert ezekben a kollégiumokban roma és nem roma fiatalok élnek együtt, különösen fontosnak tekintik az érzékenyítést, a többségi társadalom sztereotip romaképének árnyalását, hallgatóiknak olyan programokban való részvételét, amelyek a roma általános- és középiskolai tanulók motiválását célozzák, hogy a jelenleginél is több fiatal számára biztosítsák a felsőoktatásba való bejutást. Az alapítványi szakkollégiumban túl azon, hogy a roma középosztály kialakítása az alapvető céljuk, és mind működési módjukkal, rekrutációs módszereikkel, mind pedig alumni programjaikkal egy összetartó közösséget kívánnak kiépíteni, fontosnak tartják, hogy hallgatóik vállalják etnikai (sőt, szexuális!) önazonosságukat, képesek legyenek az ebből adódó konfliktusaikat kezelni, ezért komoly pszichológiai, önismereti támogatást is nyújtanak ehhez. Az egyetemi rendszerbe épülő szakkollégiumok – azzal együtt, hogy a

tehetség gondozást tekintik elsődleges feladatuknak – a legváltozatosabb módokon (együttlakás, közös programok, kutatási projektek) igyekeznek a roma és nem roma hallgatóikból közösséget kovácsolni.

A szakkollégiumi rendszer hagyományosan a tehetséggondozásra, a kiemelkedő tudományos teljesítmény elismerésére és támogatására jött létre. Egyre inkább úgy tűnik azonban, hogy mint akár a két világháború közötti időszak Győrffi és Bolyai kollégiumaiban, akár a NÉKOSZ intézményeiben, elsősorban a felsőoktatásba való bekerülést kell elősegíteni. Az alapítványhoz kötődő szakkollégiumok sokáig nem tudták vállalni az általános- és középiskolás korosztály bevonását programjaikba, de napjainkra – leginkább a kialakult és rögzített alumni-hálózatnak köszönhetően – már egyre szélesebb körből rekrutálódnak későbbi hallgatóik. A keresztény roma szakkollégiumi hálózat sok szálon kötődik az Arany János Tehetséggondozó Programhoz, az általunk vizsgált intézményben különös hangsúlyt helyeznek hallgatóik és a délföldi régió kistelepülései közötti kapcsolat kiépítésére. Az egyetemi fenntartású szakkollégiumok is igyekeznek folyamatos kapcsolatot kiépíteni az általános, ill. még inkább a középiskolás korosztállyal. Interjúalanyaink véleménye megoszlik ebben a kérdésben, vannak, akik úgy gondolják, hogy a saját karrierjük kiépítése előtt álló hallgatóktól a tudományos kutatásokba való bekapcsolódásuk mellett nem várható el, hogy ilyen mértékben vállaljanak szerepet a következő generáció „helyzetbe hozásában”. Ezzel együtt azonban nyilvánvalónak tűnik, hogy a szakkollégiumok nemcsak a felsőoktatásba bekerült hallgatók támogatását, tudományos kutatómunkára való felkészítését vállalják, hanem a tehetségek (értve ez alatt az egyetemi tanulmányokra való alkalmasságot) felkutatását is.

Interjúalanyaink közel kétharmada maga is roma, vagy fiatal értelmiségiként került kapcsolatba a roma szakkollégiumi mozgalommal. Ebből (is) adódhat elkötelezettségük, érzékenységük a programmal és az abban résztvevőkkel kapcsolatban. Saját életútjuk alapján egyrészt pontos képük van a felsőoktatásba bekerülő roma fiatalok problémáiról, azokról a szociális és kulturális hátrányokról, másféleségről, amelyekkel mentoráltajaiknak nap mint nap meg kell küzdeniük. Ugyanakkor mindannyian valamiféle pozitív megerősítést is képesek nyújtani, és – bár többnyire visszautasítják, ha példaképként igyekszünk őket beállítani – személyes karrierjük, az egyetemi diploma vagy doktori oklevél önmagában is bizonyítéka a szakkollégiumok sikerének. A tudományos teljesítmény, a roma-ügy képviselője számukra természetes értelmiségi attitűd. Akár elsőgenerációs diplomások, akik a 8. kerületben takarítóként igyekeztek előteremteni az egyetemi képzésükhöz szükséges anyagiakat mindaddig, míg a roma szakkollégium nem biztosította számukra az egzisztenciális biztonságot, akár olyanok, akiknek – a roma kultúrában szokatlan módon – egy abuzív házasságból való kilépéshez nyújtott pszichológiai támogatást a szakkollégium, akár roma értelmiségi családból érkeztek az intézmény élére, vagy éppen egy kistelepülés romasorát tudták kétszemélyes kollégiumi szobára cserélni – mindannyian egyetértenek abban, hogy a szakkollégium nélkül nem vagy csak nagyon nehezen lettek volna képesek ezt a pályát befutni. Nyilvánvalóan ennek (is) köszönhető, hogy végzett hallgatóik sorsát folyamatosan nyomon követik, alumni-programjaik bizonyítják, hogy a volt szakkollégisták egyrészt rendelkeznek azokkal a kompetenciákkal és attitűdökkel, amelyek megkönnyítik számukra a többségi társadalomba való beilleszkedést, másrészt folyamatos kapcsolatban maradnak az intézménnyel, akár szakmai, akár anyagi vagy kapcsolati tőkével támogatják a következő nemzedéket. Amennyiben a szakkollégiumi rendszer egyik alapfeladatának a közösségépítést, egy, a továbbiakban is működő kapcsolati háló, támogatói rendszer kiépítését tekintjük, biztosan állíthatjuk, hogy – működjenek bármilyen formában, szervezeti és pénzügyi keretek között – képesek megfelelni ennek a kihívásnak. A kutatásunk során megfogalmazódó

konfliktusok, nehézségek, anyagi és politikai kiszolgáltatottság nem változtatnak azon, hogy interjúalanyaink mindegyike szerint megkérdőjelezhetetlenek azok az alapértékek, amelyeket a státuszától függetlenül magáénak vall minden roma szakkollégium.

Azért is jöttek létre ezek a szakkollégiumok, mert az értelmiség felelősségével jövőképet tudnak adni a cigány közösségeknek és az egész társadalomnak pedig az együttélésben. (férfi, intézményigazgató)

Amire a legbüszkébbek lehetnek, hogy egy nagyon összetartó társaságot tudtak összekovácsolni. És amire végképp büszkéek lehetnek, hogy ennek a programnak volt előélete, egy támogatott időszak, majd azt követte egy nem támogatott. Gyakorlatilag egy teljesen forráshiányos időszak és hogy ebben az időszakban is fent tudták tartani a programot. Azt gondolom, hogy ezzel, hogy nem szakadt meg időben ez a folyamat, nagyon értékes tapasztalatokat tudtak így továbbgörgetni, meg kipróbálni. Azt gondolom, hogy a program szervezőinek, lelkének, vezetőinek az érdeme, hogy ebbe energiát tettek és szerintem meg is érte. (nő, tutor2)

Szerintem ebből azér' csodákat lehetne kihozni. Én legalább is biztos azt gondolom... Ha hagyják az embert. Akkor lehet valami jót is csinálni ebből szerintem. (férfi, kisebbségpolitikus2)

Felhasznált irodalom:

- Bodnár Gabriella (2015): Tehetséggondozás a felsőoktatásban. In: A felsőoktatási tanácsadás szakmai irányelvei, szakmai protokollja. Felsőoktatási Tanácsadás Egyesület, Budapest, 53–59.
- Demeter E. (2012): Szakkollégiumok, a tehetség közege. Felsőoktatási Műhely 4. 53–72.
- Demeter Endre (2012): Szakkollégiumok, a tehetség közege. Felsőoktatási Műhely 2012/4. 53–72.
- Dinók Henrietta (2013): A romastratégia eddigi eredményei az oktatáspolitikai területén; in: Vizi Balázs (szerk.): A Romapolitikák értékelési módszerei és a magyar kormányzatok romapolitikái; Nemzeti Közzolgálati Egyetem Nemzetközi Intézet, 29–36. p.
- Forray R. Katalin – Boros Julianna (2009): A cigány, roma tehetséggondozás intézményei; In: *Educatio* 2. 192–203.
- Forray R. Katalin – Galántai László – Trendl Fanni (2015): Cigány diákok a felsőoktatásban; Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet Romológia és Nevelésszociológia Tanszék; Wliskoeki Henrik Szakkollégium.
- Forray R. Katalin (2015): Életutak a felsőoktatásban; in Forray – Galántai – Trendl (2015) 69–122.
- Garai Imre – Szabó Zoltán András (2015): A szakkollégiumi mozgalom története és jelenkori kihívásai Magyarországon (1895–2015); In: *Educatio* 4. 118–124.
- Jancsák Csaba (2015): So keres, SZKRSZ? A Szegedi Keresztény Roma Szakkollégium felsőoktatási és munkaerő-piaci eredményességhez való hozzájárulása értékszociológiai megközelítésben; *Belvedere*, Szeged.
- Kállai Ernő: Kormányzati romaprogramok a rendszerváltozás után. In: Antal István, Frányó-Keller Katalin (szerk.): *Melyik úton?* Budapest: Jezsuita Roma Szakkollégium,

2014. 34–51.o. http://www.kallaierno.hu/data/files/kallai_erno_kormanyzati_roma-programok_a_rendszervaltozas_utan_AZohmu.pdf [2018. 05. 27.]
- Kardos Katalin (2014): Roma/cigány származású hallgatók és a felsőoktatási tehetséggondozó intézmények kapcsolata; In: Kapocs A Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet folyóirata 1., 54–68.
 - Ladányi János – Szelényi Iván (2001): A roma etnicitás „társadalmi konstrukciója” Bulgáriában. Magyarországon és Romániában a piaci átmenet korszakában, Szociológiai Szemle 4. 85-95.
 - Renzulli, Joseph, S. (2011): What Makes Giftedness? Kappan digital edition exclusive May 2011. 81–88. <https://gseuphsdlibrary.files.wordpress.com/2013/03/what-makes-giftedness.pdf> [2018. 05. 27.]
 - Utasi Ágnes (2013): Kötelékben. Szolidaritás-hálók és közélet; MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Belvedere, Szeged.

Dokumentumok

- Szakkollégiumi Charta (2003/2011): www.jpksz.hu/rolunk/publikus-letoltes.html?download=6:szakkollegiumi-charta
- Ftv (2011) 2011. évi CCIV. törvény a nemzeti felsőoktatásról,
- ADITUS Tanácsadó és Szolgáltató Zrt. (2011): Szakkollégiumi helyzetkép felmérése 2011; Budapest. Készült az Oktatókutató és Fejlesztő Intézet megbízásából, a „Minőségfejlesztés a felsőoktatásban” TÁMOP-4.1.4-08/1-2009-0002 azonosító számú projekt támogatásával
http://ofi.hu/sites/default/files/attachments/ofi_szakkollegiumi_helyzetkep_felmerese.pdf [2018. 05. 27.]
- Stratégia (2011): 1430/2011. (XII. 13.) Korm. határozat a Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégiáról, valamint végrehajtásának a 2012-2014. évekre szóló kormányzati intézkedési tervéről
- Korm. rend. (2013): 24/2013. (II. 5.) Korm. rendelet a nemzeti felsőoktatási kiválóságról
- Roma Szakkollégium Charta (2013): (<http://krszh.hu/roma-szakkollegiumi-charta>) [2018. 02. 14.]
- Nyomkövetés (2016): Magyar Nemzeti Társadalmi Felzárkóztatási Stratégia II. Nyomkövetési jelentés; http://romagov.kormany.hu/download/6/7f/91000/MNTFS_nyomkovetesi_jelentes_2016.pdf

Drabancz Róbert:

A „történelem vége” a húszas évek magyar kultúrpolitikai gondolkodásában

Absztrakt: A modern világában létrejött az autonóm politika differenciált világa, valamint megnőtt az ideológiák jelentősége. A társadalomban lévő általános orientációs zavart ideológiai mintázatokkal fejezi ki a kor embere. Így az ideológia elsősorban a problematikus társadalmi valóság térképe, mert megkísérli érthetővé tenni az egyébként érthetetlen társadalmi helyzetet, és minden körülmények között lehetőséget igyekszik biztosítani a célirányos cselekvésre. A történelmi Magyarország felbomlása miatt előtérbe kerültek a kultúrpeszsimista nézetek elleni cselekvések. Fontos összekötő kapocs lett a politikai cselekvésekhez az a konstrukció, mely a modern európai gondolkörében megjelent „hanyatló kor” fogalmát használta. A defenzív európai kultúra érzete a hagyományos értékek devalvációjaként jelent meg, melynek segítségével analógiát lehetett felállítani a „magyar pusztulás” és a Nyugat hanyatlása között.

Abstract: In the modern world, the differentiated world of autonomous politics has been created, and the importance of ideologies has increased. The modern man expresses the general disturbances of orientation in the society by ideological patterns. Thus, ideology is primarily a map of the problematic social reality because it attempts to make the otherwise incomprehensible social situation understandable, and, in all circumstances, it seeks to provide opportunity for targeted action. Due to the disintegration of the historic Hungary, actions against cultural pessimistic views have come to the fore. The construction that used the concept "decaying age", which appeared in the modern European thinking, became an important connecting link for the political actions. The feeling of defensive European culture has emerged as a devaluation of the traditional values, with which an analogy could be made between the "Hungarian decay" and the decline of the West.

1. Bevezetés

A politikai tudás pragmatikus értelmezési módját alkotják azok a törekvések, amelyek a szerteágazó szimbólumkutatásokból táplálkoznak. Egy részük a kulturális és szimbolikus antropológia politikai vonatkozásait jeleníti meg, más részük a politikai tudás szimbólumhasználatát értelmezi. A politikai szimbólumok értelmezései számos ponton kapcsolódnak a politika mezőjét a nyelvi kódok alapján vizsgáló kutatásokhoz, de az ettől való eltérések is markánsak.²⁹ A szemantikai elemzők a politika világának nyelvi hátterére és

²⁹ A szemantikai megközelítés a politika világának nyelvi jelenségeire helyezi a hangsúlyt. Egyrészt foglalkoznak a kérdéskörrel a nyelvészeti iskolák képviselői, akik lingvisztikai szempontokat érvényesítenek elemzéseikben. Másrészt a politológia is megkezdte a nyelvi szempontrendszerek megjelenítését az értelmezéseiben. Ez a két megközelítés látszik uralkodónak jelen korunkban. A lingvisztikai irányultságban a nyelvi formák és jelenségek vizsgálata áll a középpontban, még a politológiai értelmezésekben a tartalmi jellegű ideológiakritika pozícióját

struktúrájára kíváncsiak, a politikai szimbólumok kutatói a jelek és jelképek kialakulását, valamint a hatásmechanizmusuk folyamatát ragadják meg.

A politika életében a szimbólumok használata általános jelenség, és bár sokféle lehetőség van a politikai tartalmak szimbolikus megjelenítésére, láthatóan három nagyobb egységet különíthetünk el: a tárgyi, a cselekvési és a fogalmi szimbólumok. A használatban testet öltött jelképes világnak kettős funkciója van: az integráció és az orientáció. A politikai közösségek összetartozását, és a közösségi integráció működőképességét a szimbólumok szavatolják és generálják. A közösségi jelképeknek nagy cselekvést vezérlő ereje van, melyben a szimbólumok felszólító erővel hatnak és orientálják a politika mezőjében lévőket.³⁰

Tanulmányomban a húszas évek kultúrpolitikáját meghatározó politikai ideológiának forrásvidékét tárom fel. Céлом az, hogy a politikai szimbólumok és az eszmerendszerek közötti érintkezést a magyar újkonzervatív politikai gondolkodás kapcsolatán keresztül mutassam be. Írásomban bemutatom a történelem folyamatát ciklikusan leíró gondolatkör kialakulását, valamint továbbélését a korszak politikai ideológiájában.

2. Politikai ideológia és a szimbólumok

A politika világának szimbolikus értelmezési keretét adta Clifford Geertz *Az ideológia mint kulturális rendszer* című tanulmányában.³¹ Az embert szimbólumokkal élő, koncepciókat gyártó, jelentést kereső lényként való felfogás az utóbbi években egyre meghatározóbban vált a társadalomtudományi gondolkodás részévé. Geertz ezt az értelmezési alapállást helyezte munkájának középpontjába. Tanulmányában az ideológiát, mint a politikai nézetek megjelölésére szolgáló fogalmi rendszert használta. A munka első részében a hagyományos eszmetörténeti és szociológiai megközelítések kritikáját adta, felfejtven ezek módszertani hibáit és korlátait. Geertz szerint az emberi tudás és gondolkodás nem misztikus és titkos folyamat. Az ember számára a tudást a szimbólumok közvetítik, és tudását szimbólumokkal fejezi ki. A szimbólumok tehát tudáshordozók és tudásfeltételeket teremtő közegek, melyek kifejezik és determinálják környezetüket: „[...] ember önmaga megvalósítja, szimbolikus modelleket konstruáló általános képességeivel létrehozza a képességeket, amelyek meghatározzák. Vagyis az ember ideológiák, a társadalmi rend sematikus képének konstruálásával válik jobb vagy rosszabb politikai állattá.” (Geertz 2001: 55)

Az ember által teremtett világ már jelentéssel teli valóság, mely hatásával kulturálisan determinálja értelmezéseit és cselekvéseit. A tradicionális kulturális modellek mentén szerveződő társadalmakban az ideológiák szerepe marginális, mert az állandóság és az egyöntetűség a jellemző állapota. A komplex társadalmak világában létrejött az autonóm politika differenciált világa, és megnőtt az ideológiák jelentősége. A társadalomban lévő általános orientációs zavart és alternativitást ideológiai mintázatokkal fejezi ki a modernkor embere. Így az ideológia elsősorban a problematikus társadalmi valóság térképe, mert megkísérli érthetővé tenni az egyébként érthetetlen társadalmi helyzetet, és minden körülmények között lehetőséget igyekszik biztosítani a célirányos cselekvésre. Olyan

foglalják el. Vö. Karácsony András: Szimbólum és társadalom: Pierre Bourdieu. In: Karácsony András (1995): Bevezetés a tudásszociológiába. Osiris- Századvég, Bp. 97–103.

³⁰ A politikai szimbólumok csak akkor képesek integráló és orientáló funkciókat betölteni, ha kellően széles körben ismerik azokat. Szerepük akkor jelentős, ha az elitek és a tömegek folyamatosan megjelenítik politikai cselekedeteik, valamint döntéseik magyarázatára, esetleg igazolására. A szimbólumok tömeges gyártásának és áramoltatásának lesz csatornája a modern nyilvánosság.

³¹ Geertz, Clifford (2001): *Az értelmezés hatalma*. Osiris Kiadó, Bp., 26-72.

szabályrendszer elemei épülnek ki, melyekben a képszerűség dominál, más szóval az ideológia figuratív vagy metaforikus alakzatokat vesz fel. Ezzel válik az ideológia egy sajátos logikájú gondolkodásmóddá. Az eszmerendszer metaforikus jelentésadását vizsgálva lehetővé válik a társadalmi-politikai szituációk ellentmondással, valamint feszültségekkel teli világának értelmezése, és alkalmassá válik megismerésünk arra, hogy a gyakorlati cselekvés mozgatóerőinek értelmét megadjuk.

Az amerikai antropológus nézeteinek megerősítését tapasztaljuk, ha Ernst Cassiernek a politikai mítoszokról értekező írását olvassuk.³² Írásában a szerző megállapította, hogy a modern társadalmak racionálisan szervezett intézményekből állnak, amelyek azonban sohasem tökéletesek. A mitikus gondolkodásra való hajlam ott bujkál a háttérben és a társadalmi válságok idején, amikor elfogynak a racionális megoldások lehetőségei, erőteljesebben jelennek meg és szinte megállíthatatlanul törnek elő. Az ilyen válságos pillanatokban az ésszerű diskurzusok helyett az érzelmeket felkavaró mitikus gondolatok kerülnek előtérbe. A racionális államgépezet által gyártott politikai mítoszok új értelmezési tereit adják a látható és érzékelhető világnak: „[...] kis csoportok megpróbálják rákényszeríteni vágyaikat és abszurd eszményeiket a nemzetekre [...]” (Cassier 1997: 49)

Értelmezésünkben modern technikai környezet által kialakított médiumok környezetében a politika világa a sajtónyilvánosságban találta meg a legszerencsésebb közvetítő közeget, melyben hatalmi erejét és célrendszerét megjeleníthette. Másrészt tudnunk kell, hogy a metaforikus információk áramoltatásának másik súlypontja a komplex társadalmakban a politikai hatalom. Nem véletlen tehát, hogy a hatalom fogalma a politológiai érdeklődés és gyakorlat centrumában áll, és mind a leíró, mind a normatív elemzésnek a központi fogalma. Amikor választásokról, csoportkonfliktusokról és állampolitikáról beszélünk, akkor a politikai világban zajló eseményeket és folyamatokat kívánjuk megmagyarázni oly módon, hogy a felelősséget intézményekhez és ágensekhez kötjük; ilyenkor hatalomról beszélünk. Amikor a jó vagy igazságos társadalom szerveződéséről teszünk fel kérdéseket, akkor a jelenlegi feltételeket állítjuk szembe bizonyos előre becsült alternatív rendelkezéscsoport segítségével, amely jobban módot ad az embereknek, hogy az életüket vezessék. Itt szintén a hatalomról beszélünk. Lehetetlennek látszik a politikai diskurzusban való részvétel anélkül, hogy implicit vagy explicit módon kérdéseket vessünk föl a hatalom társadalomban való megosztásáról. Legalább részben ez az oka annak, hogy a társadalmi és politikai teoretikusok olyan sok időt töltöttek a hatalom fogalmáról való érveléssel: mit is jelent, mit foglal magában, hogyan jelenik meg megfelelően tudományos elemzésben, vagy mennyiben lehet alkalmatlan egy ilyen elemzéshez.

3. Ciklikus történelemszemlélet és a magyar szellemtudományos gondolkodás

A német etnológia a 19. század végén bontakozott ki, és a legfontosabb vizsgálati területe a kulturális egyezések magyarázata lett. A kérdéskörben meghatározó tudományos álláspontnak az angolszász országokban az unilineáris evolúciós elmélet számított. A kulturális evolúció modellje nem tagadta a diffúzió lehetőségét, de azt állította, hogy a világ különböző részeinek kulturális-társadalmi egyezései az emberiség pszichikai egységének

³² Cassier, Ernst: *A modern politikai mítoszok technikája*. In: Zentai Violetta (szerk., 1997): *Politikai antropológia*. Osiris – Láthatatlan Kollégium, Bp., 37-51.

bizonyítékai, valamint a fejlődés is azonos törvények alapján következik be.³³ Németországban azonban a geográfus Friedrich Ratzel diffúzió-gondolata hatott erősen, mely szerint a kulturális egyezések a népek vándorlásával, érintkezésével, és az ideák átadásával magyarázhatóak.³⁴ A lipcsei földrajztudós hatására használta Leo Frobenius korai munkáiban a „kultúrkör” fogalmát.³⁵ Frobenius már 1898-ban felhívta a figyelmet arra a jelenségre, hogy számos kulturális jelenség egymással többé-kevésbé egyező elterjedést mutat, és ezek nagy területeket is befedve komplex egységet alkothatnak. Amennyiben ezek a jelenségek genetikusan is összefüggnek, akkor a teória szerint beszélhetünk a kultúrkörökről.

A századfordulótól ezen az irányon indult tovább, és lett az új évszázad első felének meghatározó kultúrtörténeti irányzata a „*Wiener Schule*”, mely kultúrafelfogása alapján megalkotta a kulturális morfológia nézetrendszerét. Az összehasonlító kultúrtörténeti módszereket alkalmazó irányzat a kulturális elemek vizsgálatánál a formai (kvalitatív) kritériumokat, valamint a mennyiségi (kvantitatív) ismérveket vizsgálva írta le az egyes kultúrák sajátosságait.³⁶ A világtörténelmet vizsgálva arra a következtetésre jutottak, hogy a történelem elejét egy őskultúra (Urkultur) határozta meg, mely „[...] *történetileg egységes, lokálisan eredetileg egycentrumú s másodlagosan szétterjedő műveltségi struktúra.*” (Vajda 2008: 599-600) A teória értelmében az emberiség egységes eredetű, és az őskultúra vándorlás eredményeként terjedt szét a világban. Ebben az értelemben beszélhetünk kultúrkörökről, melyek az eredeti őskultúra szerkezetét vitték tovább saját kulturális arculatukban, így válhatnak az egymástól radikálisan eltérő kultúrák összehasonlíthatóvá, és leírhatóvá.

Az első világháború után a szellemtudományos módszer elterjedésével, valamint a kultúrát pesszimista módon látó filozófiák általánossá válásával a kultúrmorfológia is virágkorát érte. A modern világ európai perifériáján a kulturális jelenségek „*alaktani*” vizsgálata összekapcsolódott a nemzetek karakterét vizsgáló szellemtudományos művekkel.³⁷

Magyarországon a korszak szellemi arculatának és világképének kialakításában kiemelt helyet kaptak a kulturális igazgatás értelmiségi bürokratái, akik a társadalom véleményalakításában rendelkeztek az állami igazgatás eszközrendszereivel és folyamatosan jelen voltak a sajtónyilvánosságban is. Az újkonzervativizmus fogalmával megjeleníthető irányzat legkövetkezetesebb képviselőivé a kultúra területén Klebelsberg Kunó és Kornis Gyula váltak.

³³ Vö. Simon Róbert (2003): A vallástörténet klasszikusai. (<http://www.tankonyvtar.hu> utolsó letöltés: 2017. szeptember 30.)

³⁴ Friedrich Ratzel (1844-1904) német geográfus, földrajzi író. Heidelbergben, Jénában, Berlinben tanult geológiát és zoológiát. Tanulmányai után Olaszországban, Magyarországon és Észak-Amerikában volt tanulmányúton. 1871-től Münchenben tanított, majd 1886-tól a Lipcsei Egyetemen dolgozott. Nevéhez köthető a kulturális javak áramlásának (diffúzió) kifejtése, valamint az élettér (Lebensraum) fogalmának használata.

³⁵ Leo Frobenius (1873-1938) német etnológus. Egyetemi végzettség nélkül foglalkozott az afrikai kultúrák történetével, majd tizenkét expedíciójával korszakos jelentőségű kutatójává vált az etnológiának. Korai „kultúrkör” elméletét a későbbiekben átdolgozta és a szellemtudományos „*paideuma*” fogalmában fejtette ki nézeteit a kultúra lehetséges értelmezési kereteiről.

³⁶ A Wiener Schule elméleti módszereinek ismertetését lásd. Vajda László: *A néprajztudomány kultúrtörténeti iránya és a bécsi iskola.* In: *A magyar kulturális antropológia története.* Szerk.: Kézdi Nagy Géza. Nyitott Műhely, Bp., 2008: 587- 618.

P. Wilhelm Schmidt és tanítványai nem csak a német nyelvterületen, hanem az angolszász világban (W. H. Rivers, A.L. Kroeber, R.H. Lowie), és a skandináv térségben (K. Birket-Smith) hatással voltak a kor kutatóira.

³⁷ A német nemzeti jellegről lásd. Kovács Gábor (2001): *A Nyugat alkonyától az Imperium Germanicumig. Kultúrmorfológia és nemzetkarakterológia a weimari Németországban.* Café Babel, 39-40. szám, 19-28.

A románság lelkialkatáról lásd. Miskolczy Ambrus (1994): *Eszmék és téveszmék. Kritikai esszék a román múlt és jelen vitás kérdéseit tárgyaló könyvekről.* Bereményi Kiadó, Bp. A cseh és szlovák vitákról lásd. Rákos Péter (2000): *Nemzeti jelleg — a miénk és a másoké.* Kalligram Kiadó, Pozsony.

A húszas évek meghatározó kultuszminisztere a neonacionalizmus elméletében fogalmazta meg a kultúra világát modernizáló konzervatív kurzus ideológiai alapjait. Előadásait mindig pontos gondolatmenet jellemezte, de távol állt tőle az elméletalkotás szándéka. A publicisztikát kötelező kultúrpolitikai feladatnak fogta fel, az eszme közvetítésének és a gondolatok közlésének elengedhetetlen eszközét látta benne. Valószínűleg ezért vette maga mellé 1927-ben államtitkárnak Kornis Gyula egyetemi tanárt, aki már a húszas évek elejétől számos publikációban igyekezett a kultúra, a világnézet, a nevelés és a politika összefüggéseit feltárni. Írásaiban egy általános értékelméleti nézőpont mentén szerveződő, pszichológiai-filozófiai alapvetésű, egységes szellemtörténeti vonulatba illeszkedő rendszert kívánt kialakítani.³⁸

Az államtitkár történetfilozófiai orientációja a neokantianus gondolkodásra építkező szellemtudományos törekvések és a Dilthey-féle bölcsélet pszichológiai-történeti megközelítéséből építkezett. Wilhelm Dilthey, a németországi szellemtudományos irányzat képviselőjeként a történelmiség és a megértés kérdéskörének szentelte egész tudományos munkáját. Azt vallotta, hogy a szellemtudományok legvégső, valamint legbonyolultabb problémája a történelem. A gondolkodás formái mind a történelmi valóságból táplálkoznak, és így változó formákat vesznek fel mind az egyénben, mind a közösségben. Ez azt jelenti, hogy nincsenek végleges, abszolút fogalmak és megismerési formák. A megismerés lehetősége a történelemből fakad, mely a viszonylagosságot teremti meg, és a valóság megértésének lehetőségét adja. A történelmi hangulat (megérzés) és a megértés vált filozófiai rendszerének központi elemévé.³⁹

Kornis Gyula a szellemtörténeti irányzat élére állt, mikor az 1921-ben alapított Minerva Társaság elnöke lett, s a társaság folyóiratában, a Minervában fontos eszmetörténeti tanulmányokat jelentetett meg. A klebelsbergi konszolidációs kultúrpolitika preferenciarendszerében is fontos szerephez jutott a szellemtörténet.⁴⁰ A korszak tudományos elitje fontosnak tartotta az új látásmód átvételét: „[...] kölcsönös kapcsolatra, mely a filozófia és a szaktudományok között fennáll, kitűnő fényt derít az irodalomkutatásnak és a történettudománynak az a legújabb iránya, mely „szellemtörténet” vagy „eszmetörténet” néven ismeretes. Tudományos életünknek szükséges a modern tudományos világfelfogás végső problémáinak alapos megvizsgálására [...]” (Magyary 1927: 88-89) Lényeges volt Kornis Gyula, valamint nemzedéke számára saját korának szellemi önvizsgálata, annak a feladatnak az elvégzése, amely feltárja az egyéni lélek és a korszellem viszonyát a jelenkori kultúrához. Vízválasztónak az első világháborút tekintette, mely után az elkövetkező évek sem cáfolták meg azt a tapasztalatot, hogy az emberen kevésbé az ész, mint sokkal inkább az indulat uralkodik. Meglátása szerint: „[...] háború a legfőbb kulturális értékek borzalmas tagadása: megsemmisítése erkölcsi kódexünknek, a humanizmusnak, becsületnek és jognak, elpusztítása a szép ideálját megvalósító műalkotásoknak [...]”. (Kornis 1917: 239)

Horthy-kor értelmiségének viszonyát a kultúrpezzimizmushoz az európai szellemi horizonton váratlanul feltűnő, a tízes-húszas évek fordulójának általános közérzetét

³⁸ Kornisról lásd: Hell Judit – Lendvai L. Ferenc – Percz László: *Magyar filozófia a XX. században 1-2.* Áron Kiadó, Bp., 2000: 219-232.

³⁹ Dilthey filozófiájáról lásd: Gyurgyák János - Kisantal Tamás (szerk.): *Történetelmélet II.* Osiris Kiadó, Bp. 134-152.

⁴⁰ A magyarországi szellemtörténeti mozgalomra a legnagyobb hatást Eduard Spranger (1882-1963) német filozófus, pedagógus, pszichológus gyakorolta. Spranger sokat foglalkozik a kultúrák zártságával, jellemzőivel, valamint sajátosságaival. A kultúrák ciklikusságának eredetét Giambattista Vico történelemfilozófiájában találta meg. Ezt vezette végig a művészetek és a gondolkodás szinte minden formáján. A kultúra társadalmi szerepét és értelmezési terét boncolgatva veti el a kultúra pezzimista szemléletét. Magyarországon különösen Kornis Gyulára és Prohászka Lajosra hatott. A német pedagógus filozófiai rendszeréről lásd. Joó Tibor (1932): *Spranger.* Athenaeum, Bp.

leginkább befolyásoló mű, Oswald Spengler *A nyugat alkonya* című munkája alapozta meg.⁴¹ Az 1918-ban megjelent első, majd az azt követő 1922-es második kötetet Magyarországon a szellemtörténeti irányzat azonnal felfedezte, és a változó világ értelmezésének centrumába helyezte a német történész művét.⁴² Spengler morfológiájában a fausti európai kultúra francia forradalom utáni szakasza a hellenizmussal egyidejű, sőt a világháború, mint csúcspont tulajdonképpen a hellenisztikus korból a római korba való átmenetnek felel meg: „[...] görögök és rómaiak – az ő példájuk által különül el egymástól az a sors, ami számunkra már végbement, attól, ami még előttünk áll”. (Spengler 1995: 60) Ugyanakkor a német gondolkodó figyelmeztet a közkedvelt antikvitáselméletek buktatóira, mely szerint a mechanikusan értelmezett világtörténet ókor-középkor sémája még nem ad elég kapcsolódási pontokat. Másrészt a közéleti vezetők és szereplők az emberiség fejlődésének fényében értelmezik a múlt eseményeit, míg a másik csoport – ide tartoznak a művészek és a filozófusok is – elvágódik a jelenből, s egy múltbeli abszolút vonatkoztatási pont felvételével ítéli el a jelent.

A modernkor gondolkörében a történelem végét kutató elméleti rendszereknek legkedveltebb metaforája egy olyan gondolati konstrukció, amelynek kiindulópontja az Európa-centrikus történelmi felfogás és egyoldalú kultúraértelmezés megkérdőjelezése, célja pedig a „vég állapotába” jutott nyugat-európai és amerikai kultúra sorsának megjövendölése. Végigtekintve a 20. század történetbölcséleti publikációin, minden túlzás nélkül megállapíthatjuk, hogy a nyugati világon a „történelem vége” érzés söpört végig.⁴³ A kultúrák életében – ilyenformán a „faustinak” nevezett nyugat-európai kultúra esetében is – bekövetkezik a szükségszerű hanyatlás, melynek utolsó, leszálló ágára Spengler a civilizáció fogalmát használta. Ebben az utolsó szakaszban, a kultúrában kialakult formák lassan szervetlenné váltak, és a vallási, társadalmi, művészeti kifejezések fokozatos leépülése következett be. A civilizációs időszak jellemző képződményei: a vidéki életformát felszippantó világváros, a vallástalanság – az antik korban a sztoicizmus, melynek a jelenkorban a szocializmus felel meg –, a pénz és a gép uralma, az eltömegesedés, ahol a művészetek is szórakoztatási eszközzé válnak. A hellenisztikus kori Alexandriát figyelve láthatjuk egy világvárosi civilizáció halálának utolsó fázisait. Spengler a megmásíthatatlan „sorseszme” munkálkodásának felismerését, mely elvezet a világ helyes értelmezéséhez, az egyetlen követhető magatartásban, a filozófiai szkepticizmusban jelölte meg. A német történész gondolatrendszerből mozaikszerűen kirajzolódó jelenkori kultúraállapot látványa nem volt túl biztató, hiszen a könyv alapelveinek, ha nem is feltétlen elfogadása, de végiggondolása azt

⁴¹ Spengler történetfilozófiájáról lásd. Juhász Anikó – Csejtej Dezső (2000): *Történelem- kulcsra készen? Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány*, Veszprém, 133-185.

⁴² Szellemtudományos recenziója Thienemann Tivadar: *A Nyugat alkonya. Oswald Spengler és a Spengler irodalom*. Minerva, 1922/10. szám. 342-361.

⁴³ A vég kérdése gyakorlatilag egyidős a történetfilozófiával, és ilyen vagy olyan formában végigkísérte annak útját. Ha figyelmünket most csak a huszadik századra fordítjuk, megállapíthatjuk, hogy legalábbis fő vonalaiban a "történelem vége" mint téma és probléma a történetfilozófiát három hullámban öntötte el. Megállapítható az is, hogy mindhárom hullám egy krízishez vagy legalábbis sorsfordulóhoz, átmenethez köthető. Az első hullám az első világháborút követő években tetőzött, ennek legjelentősebb képviselői Spengler és Bergyajev voltak. A második a második világháborút követő időszak, legismertebb elméleti rendszerei Gerhard Krüger, Karl Löwith, Karl Jaspers és Rudolf Bultmann munkái. A harmadik, a posztmodernitás korának irodalma: előzményei az 1968-as mozgalmakat követő esztendőkre esnek, tetőpontját pedig a 80-as évek végén és a 90-es évek első felében éri el, ez természetesen a legszorosabban összefügg egyrészt a posztmodern diskurzus kiterjedésével egyfelől, valamint a kelet-európai államszocializmus összeomlásával. Vö. Juhász Anikó: *A posthistoire kapuzárása*. Pro Philosophia Füzetek, 1999, 17-18. szám. 51-70.

a belátást eredményezte, hogy a kultúrák életének optimálisan ezer esztendejéhez képest egy-egy nemzedék tetteivel lényegesen nem szólhat bele a jelen folyamataiba.⁴⁴

Az első világháború utáni magyar közgondolkodásban Spengler művének hatása túlmutat minden más történeti és filozófiai munkán.⁴⁵ Többek között a fiatal Horváth Barna is foglalkozott a Nyugat alkonyával.⁴⁶ Munkájában Spengler államszemléletét vizsgálta és illesztette be a húszas évek államelméleti gondolkodásába.⁴⁷ Horváth írásában vitába szállt a német professzor radikális relativizmusával, mely szerinte egy csonka kúpot eredményezett. Munkájában ugyanis folyamatosan tagadja az Abszolút Szellem létezését, de minden gondolata, érve és szemléletmódja az Abszolutumért kiállt. Spengler logikai alapú és esztétizáló rendszerével szemben a jogot és az államot erkölcsi értéként értelmezi, melyben egyértelműen megfogalmazódnak a cselekvő ember szabályai. A szerző a cselekvésből és az értékből építkező államelméleti felfogása élesen elhatárolta magától a megmásíthatatlan sors eszme gondolatkeretétől.

Klebelsberg Kunó értelmezésében is, az emberiség életében a fejlődés a meghatározó történelemformáló erő, és az alkalmi visszaesésektől eltekintve mégis mindig előre és felfelé halad. Ezt a megállapodást érvényesnek tartotta a magyar történelemre is, azzal a különbséggel, hogy az országot érő kataklizmák miatt gyakori volt a visszaesés. Trianont értékelve elvetette az egyoldalú megközelítéseket, felhívta a figyelmet arra a tényre, hogy az évszázadok óta hiányolt állami függetlenséget teremtette meg. Ez a függetlenség politikai, katonai és gazdasági téren inkább csak elméleti, ám a kultúrában megadja a lehetőséget az új értékek és irányultságok létrehozásában: „Az újkor nemzeteinek önmagukban kell keresni azokat a belső értékeket, amelyek létüknek és fennmaradásuknak erkölcsi jogcíme. Meg kell mutatnunk a nagy nemzeteknek, a világ közvéleményének, hogy nagyobb a magyar nemzet belső értéke, mint a bennünket környező és a mi rovásunkra nagyra tett népeké.” (Klebelsberg 1927)

A közoktatási tárcát jelképesen olyan fegyverként jelenítette meg, mely a művelődés és a szellem erejével bizonyítja majd be Európa számára Magyarország alkotóképességét és élni akarását. Klebelsberg szerint a kultúra nemcsak együttműködés, hanem harc, amelyben, ha az

⁴⁴ A kultúra jövőjének meghatározása a korszak gondolkodói közül többek szemléletmódjában is központi helyet foglalt el. Legismertebbé Johan Huizinga (1872- 1945) művei váltak. A holland történész Spengler nyomán *A középkor ősze* címet adta 1919-ben megjelent híres könyvének. Az egyre barbárabb európai kultúráról írja Huizinga kora kulturális bajainak diagnózisát *A holnap árnyékában* (1935) című könyvében. Az elmúlásról szóló első fejezet annak az európai kulturális tradíciók védelmében fellépő, kiábrándultságát alig leplező tudósnak a hangja, aki a szellemi élet bomlását látva az „évszázadok barbarizmusába” való süllyedéstől félti az emberiséget. Vö. Jó Tibor (1936): *Im Schatten von morgen*. Nyugat, 6. szám. 484-485.

⁴⁵ A már említett Thienemann Tivadar által írt ismertetés mellett Pauler Ákos (1920): *Új kultúrfilozófia* (Atheneum, 3-6. szám. 82-88.) írását kell kiemelni. A filozófia tudományok professzora a hagyományos történetfilozófia irányából kritizálja Spengler művét. Két tézisét fogadja el a munkának: a kultúrák párhuzamosságának tanát, és az európai kultúrát érintő korszakok új szemléletű (apollói, mágikus, fausti) bemutatását. A témával foglalkozott 1921-ben két írásával Hornyánszky Gyula: *Oswald Spengler*. (Társadalomtudomány, 22. szám. 232-241.) valamint *Nyugat pusztulása* (Magyar Helikon, 11-12. szám. 743-745.). Jelentősebb hozzászólás még Dékány István (1922): *Spengler történetelmélete* (Történeti Szemle, 165-175.).

⁴⁶ Horváth Barna (1925): *Spengler államszemlélete és az állam fenomenológiája*. Társadalomtudomány, 3. szám, 120-130.

⁴⁷ Horváth Barna (1896. augusztus 25. Budapest – 1973. március 3. New York) a két világháború közötti magyar jogbölcselet kiemelkedő, a nemzetközi tudományos életben is jegyzett alakja volt. 1926-ban jogbölcseletből, 1927-ben etikatörténet tárgyból szerzett magántanári képesítést. 1933-tól a szegedi egyetem jogbölcseleti tanszékének tanszékvezető professzora. 1940 és 1944 között kolozsvári egyetemen tanított, 1949 után Amerikába távozott és a New York-i New School of Social Research oktatója volt. A jogfilozófia és a jogszociológia témakörében főleg etikai, államelméleti, politológiai, jogtörténeti, nemzetközi jogi témák foglalkoztatták. Az újkantianus és pragmatikus-empirista szemléletű jogszociológiája jelentős eredménye a magyar jogtudománynak.

ország elbukik, eltűnik a térképről. Értelmezésében a kulturális modernizáció nem választás kérdése, hanem életbevágóan fontos: „[...] világtörténelem széles útján négy gépkocsi robog. Az első gépkocsi kénytelen gyorsítani, mert a másik három a nyomában van. Erre a másik három gépkocsira az van írva: Románia, Szerbia és Csehország. Arra a kocsira pedig, amely még elől jár, de gyorsítani kénytelen, az van írva: Magyarország. Kérem, akadhat-e jó hazafi, aki vállalja a felelősséget azért, hogy a világtörténelem végzetes útján [...] minket elhagyjon.” (Klebelsberg 1929: 245) Óva intett attól, hogy a múltban létező kulturális fölényt az ország elherdálja. A környező és ellenséges új nemzetállamok viharos tempóban fejlesztik kultúrájukat, próbálják behozni lemaradásukat. Nem lehet lemaradni és a második vonalba kerülni, mert „[...] ha eltűrnék, hogy keleti szomszédaink kulturális téren is túlszárnyaljanak, ütött az óránk.” (Klebelsberg 1929: 248)

A kultusztárca vezetője a miniszterelnök Bethlen István támogatásával látott hozzá az ország intézményi és szellemi rekonstrukciójához. Az eltérő érdekek és ideológiák mentén szerveződő magyar politikai palettán Klebelsberg tudta olyan konkrét célkitűzéssé tenni az elméletet, mely alkalmassá vált a cselekvési programok elindítására. A reform megvalósításának és teljes véghezvitelének azonban lényeges feltétele volt az, hogy legyen egy államilag elfogadott kultúrpolitika. Másrészt a kultúrpolitika számára létérdek, hogy beépüljön az állampolitikába, hiszen „[...] a legtökéletesebb kultúrpolitikai koncepciók és javaslatok ugyanis csak akkor számíthatnak megvalósulásra és a nemzet sorsára való számottevő befolyására, ha az államhatalom azokat elfogadja, és megvalósításukat feladatául tekinti.” (Kornis 1928:1) Ebben a felfogásban a politikai élet súlypontját a kultúrpolitika adta, mely rendelkezett azzal a képességgel, hogy megfogalmazza a nemzeti közösség számára az elérendő eszményeket és ezt cselekvő valósággá váltsa át. A kultúrát mindig tevékenység eredményeként írta le, mely a korszakban elvezetett a kultúra világának dinamikus átalakításához.

4. Összegzés

Tanulmányomban bemutattam az 1920-as évek korszak konszolidációs politikájának eszmetörténeti környezetét. A német történetfilozófiából, és a neokantiánus gondolkodásból építkező szellemtudományos megközelítés a korszak vezető értelmiségei számára kiindulópontot jelentett az új társadalmi valóság értelmezésére. A történelmi Magyarország felbomlása miatt is előtérbe kerültek a kultúrpeppszimista nézetek elleni cselekvések. Fontos összekötő kapocs lett a politikai cselekvésekhez az a konstrukció, mely a modern európai gondolkörében megjelent „hanyatló kor” fogalmát használta. A defenzív európai kultúra érzete a hagyományos értékek devalvációjaként jelent meg, melynek segítségével analógiát lehetett felállítani a „magyar pusztulás” és a Nyugat hanyatlása között.

A kor politikai ideológiájában az érzelem szakrális formába való fokozása olyan új szimbolikus teret alkotott, mely segítségével kézzelfoghatóvá váltak a távoli politikai célok. A metaforikus közegben megjelent gondolatok a társadalmi integráció lehetséges rendjét mutatták meg. A szövegekben az erős és kiművelt középosztály ideális vezetőként jelent meg, akik alkalmasak az ország egységének helyreállítására. Egy pillanatig sem lehet kétséges, hogy saját korának politikai világában a politikai metaforák érvényességgel bírtak abban az értelemben, hogy a diskurzus lehetőségét teremtették meg. Azonban a társadalomban felhalmozódott

feszültségeket az ideologikus fejtegetések nem tudták feloldani, így az országot nyomasztó társadalmi gondok az idő előrehaladtával egyre radikálisabb megoldásokat szültek.⁴⁸

Felhasznált irodalom:

- Cassier, Ernst (1997): A modern politikai mítoszok technikája. In: Zentai Violetta (szerk.): Politikai antropológia. Osiris – Láthatatlan Kollégium, Bp., 37-51. p.
- Geertz, Clifford (2001): Az értelmezés hatalma. Osiris Kiadó, Bp., 26-72. p.
- Horváth, Barna (1925): Spengler államszemlélete és az állam fenomenológiája. Társadalomtudomány, 3. szám, 120-130. p.
- Klebelsberg, Kunó (1927): A magyar gondolat a külföld előtt. Pesti Napló, márc. 6.
- Klebelsberg, Kunó (1929): Neonacionalizmus. Athenaeum Kiadó, Bp., 245-248. p.
- Kornis, Gyula (1917): A filozófia korszerű problémái. Athenaeum, 3. kötet, 239. p.
- Kornis Gyula (1928): Kultúra és politika. Franklin Társulat, Bp., 1. p.
- Magyary, Zoltán (szerk., 1927): A magyar tudománypolitika alapvetése. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, Bp., 88-89. p.
- Spengler, Oswald (1995): A nyugat alkonya. Európa Könyvkiadó, Bp., 60. p.
- Vajda, László (2008): A néprajztudomány kultúrtörténeti iránya és a bécsi iskola. In: A magyar kulturális antropológia története. Szerk.: Kézdi Nagy Géza. Nyitott Műhely Kiadó, Bp., 587- 618. p.

⁴⁸ Thienemann Tivadar Spengler munkájáról írt recenziójában feltűnik Ádám figurája Madách Ember tragédiájából, aki az eszkimójelenetben mondja: „Csak az a vég! Csak azt tudnám feledni.” (Thienemann, 1922: 359)

Gulyás Sándor:

Egy kistelepülés közösségek képeiben – közösségi kiállítás

Absztrakt: 2017 őszén „Acsaiak vagyunk - életképek” címmel fotókiállítás nyílt egy kis Pest megyei településen, Acsán. A kiállítás anyagának készítése közben gyűjtött tapasztalatok, illetve a kiállítás megnyitó ünnepsége és az azt követő folyamatok egyértelműen jelezték, hogy itt többről van szó, mint egy egyszerű fotókiállításról. A bemutatásra kerülő kezdeményezés és akció egyféle közösségi kiállításnak tekinthető: a helyi identitásra, illetve az egyén és közösség kapcsolatára koncentrál. Jelen tanulmányban a szerző a közösségi kiállítás előzményeit, előkészítését és annak közösségépítő tapasztalatait osztja meg.

Abstract: In the autumn of 2017 a photo exhibition named "We are Acsa's people- mosaics of our life" opened in a small town of Pest county, Acsa. The experiences gathered during the creation of the exhibition, the opening ceremony of the exhibition and the following processes clearly have indicated that something more significant had happened there, that goes beyond setting up a simple exhibition. The presented initiative and action can be considered as a community-led exhibition: it is focused on local identity and the relationship between the individual and the community. In this paper, the author shares the history of the exhibition, its preparation and its community-forming experience.

Bevezetés

A közösségi kiállítás értelmezéséhez Arapovics és Vercseg (2017) által szerkesztett közösségfejlesztési útmutatót vettük alapul. Ennek mentén a közösségi kiállítást a lakosság megszólításának és bevonásának egy lehetséges módjaként értelmezzük, azaz a közösségi kiállítás „a közös belefeledkezés, az elköteleződés örömeinek megélése a közösségben, olyan pozitív energiák mozgósítása a közös cél érdekében, amely elősegíti a mélyebb önismeretet, lehetővé teszi az önkép megváltozását, és a közösség és az egyén képességeinek és készségeinek állapotáról ad közvetlen visszajelzést” (uo.:38).

Munkánkban egy kulturális közösségfejlesztéshez kötődő akciót mutatunk be, melyben a közösséghez való tartozás, a kulturális értékek tudatosítása és átörökítése jelenik meg a helyi lakosok aktív részvételével, együttműködésével (Arapovics 2016). Juhász és Szabó (2016: 200) kulturális tanulásként értelmezi a kultúra széleskörű eszközrendszere által megvalósuló nonformális és informális tanulási alkalmakat, amely különböző módon az egyén egész életét végigkísérheti. A GRALE III. (Global Report on Adult Learning and Education; UNESCO Institute for Lifelong Learning) jelentés többek között a felnőttkori tanulás egyik kulcsterületként azonosítja az aktív állampolgárság támogatását, mely magában foglalja többek között a szabad tanulást és a közösségi tanulást is (UNESCO 2016) (vö. Oszlanczi és Simándi 2013).

A közösségi akciót a nevezett útmutatóban (lásd Arapovics és Vercseg 2017) kettős értelemben használják. Részben olyan közösségi tevékenységet értenek alatta, amely egyetlen módszer alkalmazásával kíván egyetlen célt elérni, és akciónak tekintik azt a tevékenységet is,

amelynek hatása összetettebb. Egy közösségi kiállítás esetében például a hatás a helyi részvétel fokozódásában, a közösségi identitás erősödésében, illetve új kommunikációs helyzetek teremtődésében is megfogható lehet.

A település bemutatása

Acsa 1500 lelket számláló Pest megyei község, Nógrád megye határán, a Galga mente tájegység részeként. A településen folyik keresztül a Galga patak, és itt vezet át az Aszódot Balassagyarmattal összekötő vasútvonal és közút. Az itt élő emberek részben gazdálkodással foglalkoznak, de megtalálhatók különböző ipari vállalkozások is. Az emberek jó része ingázik, a közeli településeken végzi napi munkáját, illetve Vácon és Budapesten is dolgoznak. A településen található általános iskola, művelődési ház és egy korszerű tanuszoda, melyet a helyi és közeli települések kisiskolásai használnak úszástanulásra, de a felnőttek is szívesen töltik itt szabadidejüket. A faluban forgatták 2015-ben a nagysikerű, Brazilok című filmet.

A folyamat bemutatása

A közösségfejlesztésnek számos módozatát ismerjük és sok olyan módszer van, melynek során egy közösség összekovácsolódhat, egymásra találhat.

A fotók elkészítésének kezdetén még nem látszott, hogy maga a folyamat, amíg a képanyag elkészül, illetve a kiállítás és annak megnyitója hogyan és milyen mélységben mozgatja majd meg a helyi embereket.

Előzménynek tekinthető, hogy 2015 tavaszán Acsán egy helytörténeti könyv kiadását tervezték. A szerző akkor már néhány éve fényképezte a Galga mentét, és számos fotó örököltette meg Acsát. Ezek a képek elsősorban a településről és annak környezetéről készült képek voltak, melyek közül többet felajánlott a szerző a helytörténeti könyv illusztrálására. A könyvbe végül nem kerültek be képek, azonban Mekis Ádám helyi evangélikus esperes – Acsáért Alapítvány elnöke - felajánlotta egy fotókiállítás lehetőségét. A kiállítás lehetőségét Szekeres Rezső polgármester is támogatta. A cél egy korkép készítése volt a 21. század egy kis magyar településéről, bemutatva az itt élő emberek életét: hétköznapjaikban, munkájuk során, szabadidejükben, ünnepnapjaikon, azaz egy olyan anyag elkészítése, amely az utókor számára megőrzi a település jelenlegi életét, értékeit.

Itt indult el valójában az a folyamat, amely a közösségi kiállítás megrendezéséhez vezetett. Új mozgások keletkeztek a falu életében, hiszen a fényképezés híre terjedt, egyre többen tudtak róla, az emberek érdeklődtek, sőt voltak, akik ajánlottak is másokat. Kézzel fogható volt a pozitív érzelmi viszonyulás a közös üggyhöz és egymáshoz.

A községben már korábban megismert emberek képezték azt a magot, akik megkerestek, javasoltak olyanokat, akiket érdekesnek, vállalkozó kedvűnek tartottak. Ebben az értelemben a közösség mozgásba lendült, hiszen elindult egy közös gondolkodás, munkálkodás a cél megvalósítása érdekében. Nem voltak különösebb szempontok és nem voltak megkülönböztetések sem. (Aki szertett volna, csatlakozhatott. Marcsa néni, Miska bácsi, Pali bácsi, Erzszi néni, Czalbort doktor, Radics Sándor a „Gazda” és a többiek nagy lelkesedéssel csatlakoztak). A faluhoz, a közösséghez tartozás egyben a részvételt is jelentette, egyre többen szinte „kötelezőnek” is érezték a részvételüket.)

A kiállítás képanyagának készítését találkozások, beszélgetések, közös gondolkodás, közös alkotás, lelkesedés, aktivitás jellemezték. Megfigyelhető volt az, hogy az emberek nagyra értékelték azt, hogy valakit érdekel az ő létük, a hétköznapjaik, a napi tevékenységeik, sokszor

a számukra már rutinszerű egyszerű, megszokott tevékenységek. Örömmel mutatták meg tudásukat, tapasztalatukat. Meséltek az életükről, a falu életéről, a közelmúltról és a régi időkről egyaránt. A szerző a munka során örömmel vett részt ebben a közösségépítő folyamatban. Szokásokat, hagyományokat ismert meg, ízeket, szagokat, illatokat fedezett fel. A közösségépítő folyamat a kiállítás megnyitóján emelkedett a csúcspontjára, mivel az aktív, cselekvő közösség egy valódi ünnepet varázsolt 2017. szeptember 30-án az acsai Művelődési Házba.

Nagy figyelemmel és odaadással szervezték a helyiek a megnyitó ünnepséget. Ugyanis az eseményt, mint ahogy a meghívón is nevezték, ünnepségnek nyilvánították. Minden – a kiállított képeken szereplő – lakost személyesen hívtunk meg, de minden acsai címre is ment ki meghívólevél.

A képek falakra való felhelyezését azokra a segítkezőkre bíztuk, akik önként vállalták a kiállítás berendezését. Olyan sorrendben tették a falakra a képeket, ahogy ők szerették volna. Számítások szerint mintegy 120 fő gyűlt össze, amikor Mekis Ádám helyi evangélikus esperes és Szekeres Rezső polgármester megnyitotta a kiállítást.

Énekek és harmonikaszó töltötte be a termet, hullámozott az öröm, a jókedv és szeretettel szólították meg egymást az acsaiak, kapcsolódtak bele a beszélgetésekbe a meghívott vendégek is. Megítélésünk szerint az ünnepség a közösségi kiállítás azon célját is elérte, miszerint „a közösség számára releváns téma a bemutatással elemelkedik a hétköznapi valóságától, absztrahálódik, illetve a személyes bevonódás eredményeként reflexív közösségi tudat konstruálódik” (Arapovics és Vercseg 2017:38)

A kiállítás megnyitója jelentős közösségi kulturális eseményként maradt meg résztvevők életében, amellyről a mai napig beszélgetnek, szívesen emlékeznek vissza. A helyi lakosság minden tagja érintetté vált valamilyen módon: a fotóanyag összeállításában, a kiállítás kivitelezésében, vagy a kiállítás befogadásán keresztül.

Az elkészült anyagot egyfajta „tankatológusnak” is tekinthetjük azáltal, hogy bemutat foglalkozásokat, tevékenységeket, tárgyi eszközöket, amelyek ismertetik, közlést tesznek az itt élő emberek tudását, szakmáját, azt, amihez értenek. (vö. Simándi 2017) A kiállítás megnyitásakor ugyanis azt tapasztaltuk, hogy egyesek a kiállított képekből szereztek tudomást egymás tevékenységeiről és fejezték ki az érdeklődésüket, lelkesedésüket embertársaik iránt.

A kiállítás három hétig volt látható, a zárás után sem merültek feledésbe a képek. A képanyag - a szerzői jog megtartása mellett - a falunak került adományozásra, és a tervek szerint a képek állandó kiállításként a Polgármesteri Hivatal folyosóinak falait díszítik.

Zárszó

Írásunkban egy kulturális közösségfejlesztéshez kötődő akciót jelenítettünk meg, hiszen a kiállítás mozgatórugóját a közösség és annak létező kulturális értékei, illetve azok feltárása, tudatosítása, mozgásba hozása, megújítása és átörökítése képezte a helyi lakosok aktív részvételével, együttműködésével (Arapovics 2016). A képanyag megmozgatta az egész falut, beleértve minden résztvevőt a megörökített emberektől kezdve, az anyag elkészítését segítő helyieken keresztül, sőt magát a szerzőt is. Mert valamennyire a szerző is Acsaivá lett...

A kiállítás üzenete nem maradt Acsa határain belül, hiszen egy közeli, másik Galga menti településen, Ikladon már elkezdődött egy hasonló kiállítás anyagának elkészítése, támaszkodván az acsai tapasztalatokra és élményekre.

Felhasznált irodalom:

- Arapovics Mária (2016): A közösségfejlesztés alapfogalmai és a kulturális közösségfejlesztés paradigmái. In: Kulturális Szemle 2. szám 36-53. p.
- Arapovics Mária – Vercseg Ilona (szerk) (2017): Községfejlesztés módszertani útmutató. Szabadtéri Néprajzi Múzeum Múzeumi Oktatási és Módszertani Központ NMI Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft. Országos Széchényi Könyvtár
- Juhász Erika – Szabó József (2016): Kulturális tanulás: a tanulás új dimenziója. In: Educatio 2. szám. 198–209. p
- Oszlanczi Tímea – Simándi Szilvia. (2013): Rechtlicher Hintergrund des lebenslangen Lernens In: Viola Tamasova (szerk.) Quality in the Context of Adult Education and Lifelong Education. 233 p. Dubnica nad Váhom: Dubnica Technological Institute. 69-77. p.
- Simándi Szilvia (2017): A tanulókörök mint a felnőttkori művelődés lehetséges színterei, módszertani vetületei. In: Kulturális Szemle. 7. szám. 56-64. p.
- UNESCO Institute for Lifelong Learning (2016): The third Global Report on Adult Learning and Education (GRALE III.) / A harmadik Globális Jelentés a Felnőttkori tanulásról és a felnőttoktatásról (GRALE III.) <http://www.uil.unesco.org/system/files/grale-3-executive-summary.pdf> (letöltés dátuma: 2018. március 3.)

Kenyeres Attila Zoltán:

A dokumentumfilmekből történő tanulás szerepe a kulturális közfoglalkoztatottak televíziós aktivitásaiban

Absztrakt: Jelen publikációnk a kulturális közfoglalkoztatottak körében 2016 nyarán végzett országos kutatáshoz illeszkedik. A csaknem 4000 fő részvételével lezajlott online felmérés során azt vizsgáltuk, milyen szerepet töltenek be a televíziós dokumentumfilmek a kulturális közfoglalkoztatottak mindennapos, szabadidős tanulási aktivitásaiban. Az eredmények szerint a kutatás résztvevőinek több mint 76 százaléka nézett rendszeresen dokumentumfilmeket, így megállapíthatjuk, hogy ezen filmek szignifikáns tanulási instrumentumnak tekinthetők a kulturális közfoglalkoztatottak körében. Írásunkban azt vizsgáljuk, milyen szerepet tölt be a dokumentumfilmek megtekintése más műsortípusokhoz képest a televíziós aktivitás során. Arra is kíváncsiak voltunk, milyen háttérváltozói karakterisztikákkal jellemezhetően az egyes televíziós műsortípusok nézői, ezért az adatokat többféle háttérváltozó mentén is elemeztük. Az eredményeinket az említett országos kutatás adataiból nyertük SPSS adatelemző program segítségével.

Abstract: This publication is connected to a nation-wide Hungarian scholarly research carried out in the summer of 2016 with the participation of nearly 4,000 cultural public employees. We examined the role of television documentaries in the everyday learning activities of cultural public employees during their leisure. According to the results, more than 76 percent of the participants regularly watched documentaries, so we can conclude that these films are significant learning instruments for cultural public employees. In our paper, we look at the role played by documentaries in their television activities compared to other television program types. We also examined the characteristic of background variables concerning to each television programs. Therefore we analyzed the data in view of several background variables. Our results were obtained from the data of the aforementioned national research using SPSS data analysis program.

Bevezetés

A tömegkommunikációs eszközök, és azokon belül a televízió tanulásban betöltött szerepét vizsgáló szakirodalom nagy részében egyetértés van abban, hogy a televízió tanulási eszköznek számít a befogadók számára. A szerzők egy jelentős csoportja szerint a tömegmédiá – benne a televízió is – szignifikáns oktató és ismeretterjesztő funkcióval rendelkezik. Campeanu szerint a tömegkommunikáció legáltalánosabb funkciói: az informálás, az oktatás és a szórakoztatás (Campeanu 1974). Az UNESCO 1980-ban kiadott, úgynevezett MacBride jelentése is az oktatási potenciálban látja a média egyik legfontosabb szerepét. Korábban szinte kizárólag az iskolák és a tanárok jelentették a megbízható tudás forrását, ez azonban a tömegkommunikációs eszközök megjelenésével megváltozott. A jelentés szerint az audiovizuális eszközök új horizontot eredményeztek az oktatás és a kommunikáció relációjában, kiszélesítve az „oktatási környezetet”, miközben a formális

oktatási intézmények monopóliuma csökken. Hangsúlyozza, hogy nehezen letagadható a média oktató hatása még a nem kifejezetten oktatási célú adások esetén is. Elkülöníti a formális (iskolarendszerű képzésben használatos) és az informális (farmereknek, felnőtteknek, technológiai ismeretek hiányában szenvedőknek) szóló oktatási célú műsorokat (MacBride 1980). Thumim kiemeli, hogy már az 1950-es években az volt a kereskedelmi televíziók műsorkészítési elve, hogy a tévé tanítson, informáljon és reklámozzon (Thumim 2006). Giroux említi az úgynevezett „közpedagógia” (Public pedagogy) eszméjét, amelynek lényege, hogy a média pedagógiai szerepet tölt be a nagyközönség, tehát a „köz” számára. A kutató szerint a média befolyásoló szerepe abban ragadható meg, ahogyan organizálja, megvilágosítja, és szállítja az információkat, eszméket és értékeket (Giroux 1999). Postman szerint a tévé nagyon erős pedagógiai erővel bír, amely dominálja a figyelmet, az időt, valamint a fiatalok kognitív magatartását (Postman 1985). Agrawal szerint a média kiemelkedő szerepet tölt be a nyelvek tanulásában, valamint a különféle kulturális szimbólumok jelentésének elsajátításában (Agrawal 2000). Vajda szerint a televízió rendkívüli erejű tanító- és ismeretterjesztő eszköz, amely ugyanolyan hatásfokkal taníthat meg hasznos és pozitív ismereteket, mint amilyenel agresszív tartalmakat (Vajda 1994). Nagy is úgy véli, a televízió hangsúlyosan ismeretterjesztő eszköz. Kiemelt szerepet tulajdonít a kifejezetten ismeretterjesztéssel foglalkozó csatornáknak, mint a National Geographic, a Spektrum, vagy a Discovery. Szerinte a rádió és a televízió csaknem minden műsora ismeretterjesztő funkciót is betölt, függetlenül azok műfajától (Nagy 2005). McQuail négy szerepét különíti el a tömegmédiának, azon belül is a televízióknak: a szórakoztatást, a politikát, a reklámot és az oktatást. Megjegyzi, hogy manapság a legtöbb ember számára a tévé a legfőbb hír- és információforrás, ugyanakkor az oktatásban is jelentős szerepet tölt be: a gyerekeknek az iskolában, a felnőttek számára pedig otthon, a mindennapokban. McQuail szerint a média a köz felvilágosításában is nagy szerepet játszik, amennyiben támogatja az általános iskoláztatást, a könyvtárakat, a népiskolákat (McQuail 2003). Gálik szerint a médiában a szórakoztató funkció keveredik több más funkcióval, így például az oktatással is, ebből ered az edutainment műfaji kategória, amely szórakoztató oktatást jelent (Gálik 2003). A szakirodalom egy része kifejezetten a tudományos életet és általában is a tudományt bemutató televíziós dokumentumfilmeknek tulajdonít jelentős oktató-tanító szerepet. Többen rámutatnak, hogy sok amerikai számára a tömegmédia, illetve az abban megjelenő kutatók jelentik az elsődleges információforrást a tudomány kapcsán (Geller et al. 2002; Young 2002). Az amerikai közvélemény számára az ezredforduló környékén elsődleges forrásnak számított a televízió a tudományos és technológiai információk tekintetében (National Science Board 1998). A televízió Lewenstein szerint is jelentős szerepet játszik a tudományról való önkéntes tanulásban (Lewenstein 2001). De nemcsak a tanulásban, hanem az egyes tudományos témák iránti figyelem felkeltésében is. Donohue az 1980-ban, Jeruzsálem Talpiot negyedében feltárt, állítólag Jézus és családjának csontjait tartalmazó sír kapcsán említi, hogy a kétes megítélésű régészeti ásatás és az azzal kapcsolatos vita azután került be igazán a köztudatba, hogy a Discovery Channel 2007-ben filmet készített róla (Donohue 2014). Aldridge és Dingwall a vadvilágot és a természetet bemutató műsorok kapcsán jegyzi meg, hogy ezek népszerű és egyben profitábilis műfajnak számítanak az angolszász nyelvterületeken. Szerintük érdemes azt vizsgálni, hogy ezen társadalmilag elfogadott műfaj milyen mértékben járul hozzá a természettudományok széles körű megértéséhez, milyen értelmezési keretet kínálnak a nézőiknek (Aldridge – Dingwall 2003). Ugyanők úgy vélik, hogy a laikusok számára sok forrás áll rendelkezésre a biológiával és környezettel kapcsolatos tudás bővítésére, amelyben központi szerepet játszanak a vadvilágot és természetet bemutató televíziós dokumentumfilmek (Dingwall – Aldridge 2006). Van Dyke a régészet televíziós megjelenése

kapcsán írja, hogy a vizuális média elemei, mint a retorika, a képek és a grafikus eszközök nem csak a régészeti tudás konstrukcióját segítik elő, hanem annak közvetítését is a laikus, de érdeklődő közvélemény felé. A régészeti témájú filmekben alkalmazott kompjúteres megjelenítő eszközök, a grafikus rekonstrukciók és a speciális effektek új elemeket jelentenek a múlt felfedezésében (Van Dyke 2006).

Más kutatók szerint nem csak a dokumentumfilmek hordoznak jelentős oktató-tanító funkciót a televízióban, hanem szinte bármilyen műsorból lehet tanulni, minden műsортípus rendelkezik valamilyen szintű közművelő, kultúraközvetítő funkcióval. Sándor szerint a különböző műsorok megtekintése révén bővül az emberek tudása, adatokat, műveket, tényeket ismernek meg. Hangsúlyozza, hogy még a szórakoztató műsorok, híradók nézése során is számos olyan ismeret rakódik le a befogadóban, amely a tudását növeli, ismeretanyagát gazdagítja (Sándor 1973). Barbier és Lavenir szerint az 1990-es évektől egyre inkább kommunikációs műsorfolyamokat (fluxus) közvetít a televízió, amikor egy adás keretein belül látható zenés-táncos bejátszás, orvosi, tudományos, vagy kulturális ismeretterjesztés, telefonos vetélkedő, színdarab stb. (Barbier – Lavenir 2004). Cazeneuve és Oulif a televíziót a kommunikációs eszközök „egyszerre több hangszeren játszó zenésze” titulussal illették. A tévét a közművelődés egyik eszközének tartják, amennyiben sok millió embernek ad lehetőséget arra, hogy tudomást szerezzen például Goya létezéséről, Tino Rossi énekéről, vagy megnézzen egy remekművet. Eközben lehetővé teszi a néző számára, hogy csiszolja az agyát, szétszórja és deformálja a figyelmet (Cazeneuve – Oulif 1969). Nagy a tömegmédiát általában a közművelődés részének tekinti, amely alkalmas a műveltség terjesztésére, idegen nyelvek oktatására, gyakoroltatására, a motiválásra. Kiemeli, hogy a film kultúraterjesztő eszközként is jelentős szereppel bír, hiszen nagy tömegekhez jut el. Megemlíti, hogy a játékfilmekon kívül fontos szerepet töltenek be a közművelődésben a kulturális-, oktató-, a híradó-, és dokumentumfilmek, valamint a bábfilmek is (Nagy 2005). Zsolt is kiemeli a tömegmédiák kultúra közvetítési funkcióit. Úgy véli, hogy a tömegkommunikáció egyik fő funkciója a kultúra kifejezése és folyamatosságának biztosítása. Ezt még a kereskedelmi tévék is vallják, ezért készítenek akár veszteségesen is oktató műsorokat, akkor is, ha nem kötelezi őket törvény sem erre. Ennek oka, hogy presztízs jellegű műsornak tekintik. Az ilyen médiumok főként az ismeretterjesztő műfajokat kedvelik, amelyek a természetvédelem, a tudomány, a technika, a történelem, vagy a társadalomtudományok (főként kultúranropológia) témáit ölelik fel. Zsolt szerint egyetemes kultúraterjesztésről van szó akkor is, ha egy helyi közösség életét mutatják be (Zsolt 2000).

Buckingham is azt hangsúlyozza, hogy a média eleve lényegénél fogva „oktató jellegű”, és ez a jelleg vonatkozik a híradó és a Discovery Channel műsoraira, vagy akár a Jerry Springer Show-ra és a Pokémon rajzfilmre is (Buckingham 2005). Thumim a televíziós műsorok közül elsősorban a népszerű sorozatok, drámák és a magazinműsorok hatását vizsgálva úgy véli, hogy ezek fontos szerepet játszanak a gyorsan változó társadalomban, hiszen elfogadtatnak és kialakítanak különféle magatartásformákat a szegmentált nézőközönségben, tehát nem csak szórakoztatnak, hanem tanítanak is (Thumim 2006). Jacke és Winkel a filmek szerepét vizsgálva jutottak arra, hogy azok nagyban hozzájárulnak a befogadó saját identitásának kialakulásához, lehetőséget kínálnak az iskolán túl is az észlelési lehetőségek kibővítésére, így képesek megismerni a testbeszéd aspektusait, fejleszthetik a koncentrációs képességeiket (Jacke – Winkel 2008). Bodag és Hamisch szerint a televízióban és a moziban látott filmek erős impulzust jelentenek a befogadók világnézeti és erkölcsi irányultságára (Bodag – Hamisch 1987). Long és Steinke ugyancsak a filmek ismeretterjesztő funkcióját elemezve megállapította, hogy azok hatással vannak a befogadók tudományos koncepcióira, izgalmat kelthetnek, vagy félelmet a tudomány és a technika eredményei iránt, vagy sztereotípiákat

alakíthatnak ki a tudósokról és a tudományról (Long és Steinke 1996). Rose szerint a film képes hihetőnek láttatni tudományos jelenségeket, amelyek megragadják a befogadók képzeletét, függetlenül attól, hogy a látottak lehetségesek-e a valóságban. A mozik érdekes ötleteket és provokatív nézőpontokat mutathatnak be a tudomány társadalmi szerepéről, és a pontatlanságaik ellenére potenciális oktatási lehetőséget is magukban hordoznak, hiszen segítenek kapcsolatot teremteni a valódi tudománnyal (Rose 2003). Kirby szerint a vizuális média befogadókra gyakorolt nagy hatása azon nyugszik, hogy a fikción alapuló filmekben és a tévében nem csupán szórakoztató céllal jelenik meg a tudomány, hanem a tudományról realiztikus kép kialakítására törekszenek, függetlenül attól, hogy annak van-e köze az igaz tudományhoz, vagy sem (Kirby 2003). A sci-fik és a hírműsorok szerepét is vizsgálták korábban tartomelemzéssel. Bár széles körben kritizálják a sci-fi filmek tartalmát, amelyek sok esetben félrevezetőek, illetve csekélyes információkat adnak, több kutató mégis azt állítja: a közvélemény géntudománnyal kapcsolatos felfogását komolyan befolyásolják ezen filmek (Bendle 2002; Rosner – Johnson 1995; Turner 2002).

Más kutatók elsősorban a politikai- és hírműsorok hatását vizsgálták. Kellner szerint a média tartalmak segítenek a politikai nézetek kialakításában, formálják a szociális viselkedésformákat, valamint olyan anyagokat szolgáltatnak, amelyek révén az emberek kialakíthatják saját identitásukat (Kellner 1995). Dewey is részben politikai funkciót tulajdonít a médiának, ő a sajtóra, mint a demokráciára való nevelés eszközére tekint (Dewey 1966). Lafortune szerint a hírműsorok is komoly ismeretterjesztő-oktató szereppel bírnak, például felhívják a figyelmet különböző betegségekre, mint az 1980-as években az AIDS-re, társadalmi problémákra, elősegítve az azokról zajló diskurzust. (Lafortune 2012). Murcia szerint a tudományról szóló híradások fontos információforrást jelentenek a lakosságnak, hozzájárulva az élethosszig tartó tanuláshoz (Murcia 2009).

A fentebb ismertetett megállapításokban közös, hogy mindegyik oktató-tanító funkciót feltételez a televízióknak, azon belül nem csupán a dokumentumfilmeknek, hanem a többi műfajnak is. Ennek megfelelően jelen kutatásunkban megvizsgáljuk, milyen szerepet töltenek be a kulturális közfoglalkoztatottak televíziós aktivitásaiban az egyes műfajok. A szakirodalmi megállapítások alapján a dokumentumfilmekon kívül az alábbi műsортípusok nézettségét vizsgáltuk: filmek, hírműsorok, politikai elemzések, sorozatok, műveltségi vetélkedők, zenei műsorok (videoklipek, zenei hírek stb.), tematikus magazinműsorok (pl. autós-motoros, főzős, baba-mama, sport, mese stb.) és bulvármagazinok (pl. Aktív, Fókusz stb.). Az egyes műsортípusok nézettségét összehasonlítottuk a dokumentumfilmek nézettségével, így megállapítható, hogy azok milyen szerepet töltenek be a kulturális közfoglalkoztatottak televíziós aktivitásaiban. A kapott adatokat háttérváltozók mentén is analizáltuk, így megkaptuk, hogy milyen karakterisztikával írhatóak le az egyes műsorok nézői.

Az ismeretterjesztő/oktató célzatú filmekkel kapcsolatban a hazai szakirodalom többsége többféle definíciót alkalmaz, megjelenik az oktatófilm, a dokumentumfilm és az ismeretterjesztő film terminusa, részben egymást átfedve. Az általunk feltárt nemzetközi szakirodalom ezekre a filmekre egyöntetűen a „documentary” (dokumentumfilm) kategóriát alkalmazza. A magyar nyelvben használt „ismeretterjesztő film” megnevezéssel egyetlen feltárt nemzetközi szakirodalmi tételben sem találkoztunk. Így az egyértelműség és a nemzetközi összehasonlíthatóság kedvéért mi is a „dokumentumfilm” definíciót fogjuk használni ezekre az ismeretterjesztő/oktató célzatú, de szórakoztató funkcióval is bíró filmekre, elkülönítve azokat az elsősorban fikción alapuló játékfilmekről, valamint a kifejezetten oktatási célokra készült, és elsősorban a formális oktatás során alkalmazott oktatófilmekről.

Hipotézisek és a kutatás részletei

Az első hipotézisünk szerint a kulturális közfoglalkoztatottak az országos átlagnál nagyobb arányban néznek dokumentumfilmeket. Ezt egyrészt azokra az elméleti feltételezésekre alapozzuk, amelyek szerint a televízió, és azon belül a dokumentumfilmek szerepet játszanak a felnőttek tanulásában, hozzájárulnak a tudásuk gyarapításához és formálásához (v.ö. Geller et al. 2002; Young 2002; National Science Board 1998; Lewenstein 2001; Donohue 2014; Dingwall – Aldridge 2006; Van Dyke 2006; Garrett 2010; Elam 2005; Lafortune 2012; Bates 2005; Dhingra 2003; Murcia 2009). Másrészt feltételezzük, hogy a kulturális közfoglalkoztatottak szakmájukból adódóan (kulturális és közművelődési intézmények dolgozóiként) a televíziós aktivitásaik során is figyelmet fordítanak az ismeretterjesztő célzatú dokumentumfilmekre. Ennek megfelelően az országos a Nielsen Közönségmérés országos kutatási eredményeihez képest (Nielsen 2015) nagyobb arányú nézettségre számítunk a kulturális közfoglalkoztatottak körében.

A második hipotézisünk az elsőből következik. Eszerint a kulturális közfoglalkoztatottak televíziós aktivitásaiban a többi műsортípushoz viszonyítva is előkelőbb helyen szerepel a dokumentumfilmek megtekintése, mint a teljes lakosság körében. Ezt ugyancsak a Nielsen kutatásaira alapozzuk, amely kimutatta, hogy a teljes hazai lakosság körében a mozifilmek és egyéb, nem zenés fikció, illetve szórakoztató műsorok a legnézettebbek, majd a hírek és az információs műsorok, melyeket a sportműsorok követnek, végül a művelődéssel, tudománnyal és kultúrával kapcsolatos műsorszámok, amelyek a hetedik helyen állnak a nézettségben (Nielsen 2016). Azt feltételezzük, hogy a kulturális közfoglalkoztatottak televíziós aktivitásaiban – a munkájukból fakadóan – az országos átlagnál nagyobb arányban szerepel a dokumentumfilmek megtekintése, más televíziós műsортípushoz képest.

A harmadik hipotézisünkben azt feltételezzük, hogy a televíziós dokumentumfilmeket inkább a kevésbé iskolázottak nézik. Ezt a Tömegkommunikációs Kutatóközpont 1970-es években végzett kutatására alapozzuk, amely szerint a dokumentumfilmek nézői körében nagy arányban szerepeltek szakmunkások és mezőgazdasági fizikai foglalkozásúak, és általában alapfokú végzettségűek. A történelmi sorozatok esetében is azt állapították meg, hogy az értelmiségnek címzett műsorokat legkevésbé ők nézték, míg a nem szellemi dolgozóknak szánt műsorokat pont az értelmiség figyelte (Hanák 1975).

Hazai és nemzetközi kutatások

A nemzetközi kutatások egy része kitér arra is, milyen szerepet játszanak a különböző televíziós műsортípusok a közvélemény tudományról kapcsolatos értesüléseiben. Arra összpontosítottak, hogyan befolyásolja a „hétköznapi kultúra” a „laikusok” körében a tudományos ismeretek terjedését. A hatást tekintve különbséget tesznek a dokumentumfilmek, a hírműsorok, a játékfilmek és sorozatok között. Az általunk feltárt nemzetközi kutatások többsége egy-egy konkrét tudományterület (például a genetika) kapcsán vizsgálta a média hatását. Azonban egyik kutatás sem elemezte, hogy a televíziós aktivitáson belül milyen arányt képviselnek a különböző műsортípusok.

Bates az USA-ban, végzett kutatás eredményeit ismerteti, amelyben arra keresték a választ: mit tud a laikus közvélemény a genetikáról, és a tudásukat hogyan befolyásolták a hírekből, a dokumentumfilmekből, illetve a sci-fikből származó információk. Megállapították, hogy

információforrásnak bizonyultak a dokumentumfilmek, a játékfilmek, a különféle népszerű tévés műsorok, a sci-fi és a hírműsorok is. A kutatás nem találta jelentősnek a hírműsorok szerepét, ellentmondva több korábbi kutatás eredményeinek. A hírekhez képest sokkal nagyobb arányban hivatkoztak dokumentumfilmekre, mint forrásra a genetikával kapcsolatos tudásukban. A kutatásban a dokumentumfilmek és a játékfilmek egyik alműfaja, a sci-fi hatása közti különbségeket is vizsgálták. Az eredmények a játékfilmek nagyobb jelentőségét mutatták ki az ismeretszerzésben. A vizsgálatban ugyanis azt találták, hogy a dokumentumfilmek helyett a sci-fi szerepe volt a legjelentősebb a megkérdezettek között a genetikáról alkotott tudásra és az azzal kapcsolatos attitűdre (Bates 2005).

Egy másik, szintén az USA-ban végzett kutatás középiskolások körében mérte, hogyan hat a média a tudományról szerzett értesülésekre. A Dhingra által ismertetett kutatás eredményei azt mutatták, hogy a tanulók a televízió műsorok közül a legtöbb tudományos információhoz a hírekből, a dokumentumfilmekből, a játékfilmekből és a magazin műsorokból jutottak (Dhingra 2003). A Kaiser Family Foundation a sürgősségi fogamzásgátlás témakörében vizsgálta az NBC egy orvosi témájú televíziós sorozatának (E.R.) hatását. Szerintük a magas nézettségnek köszönhetően (az adott epizódot 34 millióan nézték) sok néző tanulhatott valamit erről a témáról a sorozatból, azonban az információk ismétlések hiánya miatt ez az egyszeri rövid üzenet nem bizonyult tartósnak (Kaiser Family Foundation 1997).

A hazai televíziózás elindulása utáni évtizedekben több tudományos kutatás is vizsgálta a tévé szabadidős ismeretszerzésben és művelődésben játszott hatásait. A hazai kutatások közül az első olyan átfogó jellegű tudományos kutatást, amely kitért a televízió ismeretterjesztésben, kultúraközvetítésben játszott szerepére, 1965-ben, csehszlovákiai és magyar községekben végezték kérdőíves adatfelvétellel.

A kutatás során rákérdeztek a különböző televízió műsorok iránti érdeklődésre is, így ennek mentén is kimutathatóak voltak különbségek. A megkérdezettek inkább a fiktív és szórakoztató tartalmakat részesítették előnyben, a tudományos és ismeretterjesztő műsorok nézettsége csekélynek bizonyult.

1. táblázat: A legkedveltebb TV műsorok
 (Forrás: Harangi – Vitár 1967)

Film, színház, TV-játék	63,9%
Könnyű szórakoztató műsorok	10,9%
Sportközvetítések	10,9%
Népi zene	3,2%
Vetélkedők	1,5%
Könnyű zene	1,4%
Társadalmi-politikai-tájékoztatói műsorok, TV híradó	3,7%
Tudományos ismeretterjesztő-oktató műsorok	3,6%
Egyéb	0,9%

A kutatás szerint a vizsgált falusi lakosság körében a filmek, a színházi közvetítések valamint a TV-játékok voltak a legnépszerűbbek, a megkérdezettek 63,9 százaléka leginkább ezeket

kedvelte. A tudományos ismeretterjesztő és oktató műsorok 3,6 százalék körében bizonyultak a legnépszerűbbnek (1. táblázat). A felmérés során a TV-műsorok iránti érdeklődést nemek szerinti megoszlását is megvizsgálták.

2. táblázat: A TV műsorok iránti érdeklődés nemek szerinti megoszlása
 (Forrás: Harangi – Vitár 1967)

nem	film, színház, TV-játék	Társadalmi-politikai-tájékoztatási műsorok, TV híradó	Tudományos ismeretterjesztő-oktató műsorok	Könnyű szórakoztató műsorok	Sport-közvetítések	Népi zene
férfi	57,3%	4,8%	4,6%	9,2%	20,9%	3,2%
nő	75,4%	3%	3%	12,9%	2,3%	3,4%

A férfiak körében népszerűbbek voltak a tudományos és ismeretterjesztő műsorok, a társadalmi-politikai és tájékoztatói műsorok, illetve a sportközvetítések, ahogy ez a 2. táblázatból kiolvasható. A nők között ugyanakkor a filmek, a színházi közvetítések, a TV játékok, valamint a könnyű szórakoztató műsorok bizonyultak kedveltebbnek (Harangi – Vitár 1967).

A Tömegkommunikációs Kutatóközpont több kutatást is végzett a média, azon belül a televízió tanulásban, ismeretterjesztésben játszott hatásairól elsősorban az 1960-as és az 1970-es években. Ezek a vizsgálatok különböző területeken (pl. gazdasági ismeretek, történelem) mérték a lakosság tudását, azt kutatva, hogyan formálták azt a televíziós és rádiós ismeretterjesztő műsorok. Azonban egyik elemzés sem vizsgálta konkrétan, hogy a televíziós aktivitáson belül milyen arányt képviselnek a különböző műsorszínpadok. A kutatások megállapították, hogy azok, akik iskolázottabbak és gyakran szereznek információt tömegkommunikációs eszközökből, sok jó választ adtak a vizsgáztató jellegű ismeretkérdésekre. A legmagasabb arányban azok adtak rossz válaszokat, akik sokat tévéztek, rádióztak, ugyanakkor kevésbé voltak iskolázottak (Nagy et al. 1976). Szecső Tamás szerint ezen csoport tagjai magabiztosak, mivel sokat tévéznek és rádióznak, azt gondolják, hogy ismerik a helyes választ (Szecső 1980). Hanák az iskolarádió és az iskolatelevízió hatását vizsgáló kutatások eredményeit ismerteti, amelyek szerint a televízióban sugárzott történelmi ismeretterjesztő műsorokat a felnőtt nézők csaknem 50 százaléka látta, míg a tudományosabb, tárgyyszerűbb formában készült sorozatokat a nézők csaknem negyede figyelte. Nagy arányban szerepeltek a nézők között szakmunkások és mezőgazdasági fizikai foglalkozásúak, és általában alapfokú végzettségűek. A történelmi sorozatok esetében azt mutatták az eredmények, hogy az értelmiségnek címzett műsorokat legkevésbé ők nézték, míg a nem szellemi dolgozóknak szánt műsorokat pedig pont az értelmiség figyelte (Hanák 1975). Hanák szerint ez abból fakadhat, hogy az ismeretterjesztő műsorok nézői a programtól szórakozást is várnak, valamint érdekes, lebilincselő élményeket (Hanák 1980).

Hunyady és Pörzse a Tömegkommunikációs Kutatóközpont 1973-1974-ben végzett kutatását ismerteti. Bár a televíziót többé-kevésbé mindenki szórakozásnak tekinti, különösen magas ezek aránya a kevésbé iskolázottak, a legalacsonyabb beosztásúak, a falun élők, az idősek és a nők körében. Szinte minden megkérdezett csoportban a tájékoztatást tartották a legkiemelkedőbbnek a televíziót tekintve, kivételt csak a legidősebbek és a kevésbé iskolázottak jelentettek, ők a szórakoztatást tartották elsődlegesnek. A televízió gondolatokat serkentő szerepe kapcsán azt találták, minél magasabb az egyén iskolázottsága, annál inkább

csökken számára a tévéhez köthető gondolatok jelentősége. A társas kapcsolatokra gyakorolt hatás nem volt egyértelműen kimutatható, az viszont igen, hogy a televízióban látottak-hallottak beszédtemát jelentenek a barátok és munkatársak között. Az egyetemet végzettek körében kisebb, míg az alacsonyabb végzettségűek között magasabb azok aránya, akik egyetértettek azzal, hogy tévé nélkül nem tudnának miről beszélgetni a barátaikkal és munkatársaikkal. A televízió művelődésre és olvasásra való hatását viszonylag csekélynek, vagy közepesnek értékelték a válaszadók. A válaszadók többsége szerint jobban érdeklődnének az emberek a művészetek iránt, ha megszűnne a tévé, míg nagyjából fele-fele arányban mondták azt, hogy az emberek többet olvasnának és művelődnének tévé nélkül. A társadalmi-demográfiai különbségeket nézve megállapítható, hogy az idősebbek és a magasabb végzettségűek szerint inkább pozitív a televízió hatása a művészetekre és a művelődésre (Hunyady – Pörzse 1980).

A legutóbbi, áttételesen a televízió ismeretterjesztő szerepét is vizsgáló, hazai országos tudományos kutatást 2006 és 2009 között végezték 1244 felnőtt lekérdezésével a Debreceni Egyetem, az Eszterházy Károly Főiskola és a Pécsi Tudományegyetem közreműködésével. A Forray és Juhász vezetésével zajlott kutatás „A felnőttkori autonóm tanulás és tudáskorrekciós elköteleződés” címet viselte. Ennek során kérdőívek és interjúk segítségével vizsgálták a felnőttek autonóm módon történő tanulását. A vizsgálatban a televízió ismeretterjesztésben betöltött szerepét is feltárták (Forray – Juhász 2009). Az eredmények szerint a megkérdezettek 17 százaléka leginkább a TV segítségével végzett autonóm tanulást, míg 54 százaléka különböző gyakorisággal, de szerzett ismereteket tévéműsorokból. A fennmaradó 29 százalék azonban teljesen elutasította a televíziót, mint tanulási eszközt (Kenyeres 2009). A kutatás azonban nem vizsgálta konkrétan, hogy a televíziós aktivitáson belül milyen arányt képviselnek a különböző műsortípusok. Megtette viszont a Nielsen, amely országos adatokat közölt ebben a témában 2016-ban. Eszerint a mozifilmek és egyéb, nem zenés fikció témájú műsorok voltak a legnézettebbek (összesen 43,2 százalék). Ezeket követték a nem zenés szórakoztató műsorok (9,2 százalékkal), majd a hírek (9,1 százalék), a sportműsorok (7,4 százalék), illetve külön az információs műsorok (4,8 százalék) bizonyultak a legnézettebbnek. Majd a művelődés, tudomány és kultúra témaköre a hetedik helyen szerepelt 4,3 százalékkal (Nielsen 2016).

A fent említett kutatások többsége tehát bár említést tesz a különböző televíziós műsortípusokról, azt azonban nem vizsgálta, milyen szerepet játszanak ezek a lakosság televíziós aktivitásaiban az ismeretterjesztő tartalmak megtekintéséhez viszonyítva. Kivételt az 1965-ös csehszlovák-magyar kutatás és a Nielsen 2016-os vizsgálata jelentett, amelyek konkrét műsortípusok arányait is vizsgálták. Mi a saját kutatásunk során ugyancsak feltártuk ezeket a különbségeket, így bizonyos mértékű összehasonlításra is lehetőségünk nyílik.

Saját kutatási eredmények

Elsőként a dokumentumfilmek nézettségét vizsgáltuk meg, hogy milyen arányban követtek figyelemmel ilyen filmeket a kulturális közfoglalkoztatottak. Ennek feltárására a kutatásunkban megkérdeztük, hogy szoktak-e ismeretterjesztő televíziós csatornákon (pl. National Geographic Channel, Discovery Channel, Spektrum TV) futó dokumentumfilmeket nézni.

A megkérdezettek túlnyomó többsége, 76,7 százaléka igennel válaszolt, és mindössze 23,3 százalék nyilatkozott úgy, hogy egyáltalán nem néz ilyen csatornákon bemutatott dokumentumfilmeket. Az eredmények azt mutatják, hogy a dokumentumfilmek a kulturális

közfoglalkoztatottak túlnyomó többségénél tanulási tényezőnek számítanak, és formálják tudásukat. A kutatási eredményeink tehát igazolták azon elméleti feltevéseket, amelyek szerint a televízió, és azon belül a dokumentumfilmek szerepet játszanak a felnőttek tanulásában, hozzájárulnak a tudásuk gyarapításához és formálásához (v.ö. Geller et al., 2002; Young, 2002; National Science Board 1998; Lewenstein 2001; Donohue 2014; Dingwall – Aldridge 2006; Van Dyke 2006; Garrett 2010; Elam 2005; Lafolette 2012; Bates 2005; Dhingra 2003; Murcia 2009).

Korábbi kutatások eredményeihez hasonlítva a saját adatainkat, többféle differenciát is találunk. A Nielsen Közönségmérés 2014-es, országos kutatási eredményeihez képest azt mondhatjuk, hogy a kulturális közfoglalkoztatottak az országos átlagnál jóval nagyobb, csaknem háromszoros arányban néznek ismeretterjesztő televíziós csatornákon futó dokumentumfilmeket, így az ő tanulásukban az átlagnál fontosabb szerepet játszanak ezen filmek.

3. táblázat: Televíziós ismeretterjesztő csatornákon futó dokumentumfilmek nézettsége a kulturális közfoglalkoztatottak körében, összehasonlítva más kutatások adataival
 (Forrás: Harangi – Vitár 1967; Kenyeres 2009; Nielsen 2015; Kenyeres 2016; saját adatok)

Dokumentumfilmeket néző kulturális közfoglalkoztatottak aránya (saját kutatás)	Televízióból több-kevésbé tanuló felnőttek aránya (Kenyeres 2009)	Ismeretterjesztő csatornákat legalább 1 percre nézők napi aránya a hazai lakosság körében 2014-ben (Nielsen 2015)	Televíziós ismeretterjesztő csatornákból tanuló egyetemisták aránya (Murcia 2009)	Tudományos ismeretterjesztő- oktató műsorok nézettsége (Harangi – Vitár 1967)
76,7%	71%	24,7%	20,3%	3,5%

A kapott adatokat korábbi kutatások eredményeivel összehasonlítva azt láthatjuk, hogy a pozitív válaszok 76,7 százalékos aránya csaknem megegyezik a 2006-os autonóm tanulás – szintén országos- kutatás 71 százalékos eredményével. Akkor a válaszadók 54 százaléka több-kevésbé, 17 százaléka pedig gyakran tanult televíziós műsorokból (Kenyeres 2009). Ugyanakkor a kapott adataink jóval felülmúlják egyéb kutatások eredményeit. A Nielsen Közönségmérés 2014-ben végzett reprezentatív kutatása szerint a 4 éven felüli hazai lakosság 24,7 százaléka nézett naponta legalább 1 percet valamely ismeretterjesztő csatornán futó filmet (Nielsen 2015). Ennek alapján azt mondhatjuk, hogy az általunk vizsgált kulturális közfoglalkoztatottak az országos átlagnál jóval nagyobb arányban néztek ilyen dokumentumfilmeket. Murcia 2009-es, ausztráliai egyetemisták körében végzett kutatása arra jutott, hogy a megkérdezettek 20,3 százaléka esetén töltöttek be tudományos tanulási szerepet a televíziós ismeretterjesztő csatornák (Murcia, 2009). Eredményeink jóval felülmúlták Harangi és Vitár 1965-ös kutatása során kapott eredményeket, amelyek szerint a vizsgált cseh-szlovákiai és magyarországi határ menti lakosság 3,5 százaléka nézett tudományos ismeretterjesztő- oktató műsorokat (Harangi – Vitár 1967). Itt azonban meg kell jegyezni, hogy akkoriban a televízió jóval kevésbé elterjedtebb tömegkommunikációs eszköz volt, mint napjainkban, illetve az állami TV-k kínálatán kívül nem volt más legálisan elérhető TV csatorna, így ismeretterjesztő adások sem. (3. táblázat).

A kutatásunk során megvizsgáltuk, milyen szerepet tölt be a dokumentumfilmek megtekintése összehasonlítva más műsортípusokkal a kulturális közfoglalkoztatottak televíziós aktivitásaiban. A kapott válaszokból gyakorisági átlagot képeztünk, ezek alapján meghatározva a dokumentumfilmek szerepét. Az eredményeink azt mutatják, hogy a kulturális közfoglalkoztatottak televíziózási aktivitásaiban előkelő szerepet tölt be a dokumentumfilmekből történő tanulás, amely a harmadik leggyakoribb tevékenységnek számít a filmek, hírműsorok és politikai elemzések megtekintése után.

4. táblázat: A különböző televíziós műsортípusok fogyasztási gyakorisága
 (Forrás: saját adatok)

Műsorfajta	Sosem nézi	Havonta párszor	Hetente párszor	Naponta	Gyakorisági átlag
Filmek	12,2%	29,5%	37,3%	21%	1,67
Hírműsorok, politikai elemzések	25,2%	24,4%	24,4%	26%	1,51
Dokumentumfilmek	15,1%	43,5%	31,4%	10%	1,36
Sorozatok	32,7%	22,1%	25,8%	19,3%	1,32
Műveltségi vetélkedők	27%	41,9%	25,5%	5,6%	1,1
Zenei műsorok (videoklipek, zenei hírek)	35,2%	37,5%	19,5%	7,8%	1
Tematikus magazinműsorok (pl. autós-motoros, főzős, baba-mama, sport, mese stb.)	35,9%	40,6%	17,7%	5,7%	0,93
Bulvármagazinok (pl. Aktív, Fókusz)	44,9%	31,5%	18,1%	5,5%	0,84

A megkérdezett kulturális közfoglalkoztatottak legnagyobb napi gyakorisággal (1,67-es index) filmeket néznek a televízióban. Ezen belül a legnagyobb csoportot a hetente többször filmezők tették ki. A filmnézést követi a hírműsorok és politikai elemzések megtekintése (1,51-es gyakorisági indexszel), amely aktivitás a megkérdezettek legnagyobb részére napi rendszerességgel volt jellemző, 26 százalékuk válaszolt úgy, hogy naponta követ figyelemmel ilyen műsorokat. A harmadik leggyakrabban nézett tévéműsor típust a dokumentumfilmek jelentették (1,36-os gyakorisági átlaggal). A válaszadók legnagyobb csoportja havonta néhányszor nézett ilyen filmet, ugyanakkor több mint 30 százalékuk heti gyakorisággal, és minden tízedik válaszoló naponta. A dokumentumfilmek után a sorozatnézés bizonyult a leggyakoribb televíziós aktivitásnak (1,32-es gyakorisági indexszel). Ez a tevékenység azonban a válaszadók legnagyobb csoportjára egyáltalán nem volt jellemző. A sorozatokat követően a műveltségi vetélkedők (1,1-es gyakorisági átlaggal), a különféle zenei műsorok (1-es átlaggal), majd a tematikus műsorok (0,93-as átlaggal), végül pedig a bulvármagazinok következtek (0,84-es átlaggal). Ha a napi gyakorisági átlagot vizsgáljuk, akkor a dokumentumfilmeket megelőzik még a sorozatok (4. táblázat).

A kapott eredményeink részben összhangban vannak az 1965-ös csehszlovák-magyar kutatás megállapításaival, amely szintén a filmnézést (együtt a színházi közvetítésekkel és TV-játékokkal) találta a leggyakoribb televíziós aktivitásnak, a többi eredmény azonban nagy különbségeket mutatott. A korábbi kutatásban – ellentétben a mi eredményeinkkel – mind a hírműsorok, mind az ismeretterjesztő televíziós tartalmak szerepe csekélynek bizonyult (Harangi – Vitár 1967). Az eredményeink ugyancsak részlegesen vannak összhangban a

Nielsen már említett kutatási megállapításaival, amelyek szerint a mozifilmek és egyéb, nem zenés fikció témájú műsorok voltak a legnézettebbek, ezeket követték a nem zenés szórakoztató műsorok, majd a hírek, a sportműsorok, az információs műsorok, utolsók között pedig a művelődés, tudomány és kultúra témaköre a hetedik helyen 4,3 százalékkal (Nielsen 2016). A Nielsen kutatása jóval kisebb nézettségi hányadot jelzett az ismeretterjesztő műsorok esetében, mint a mi kutatásunk adatai, ez alapján azt mondhatjuk, hogy az általunk elemzett kulturális közfoglalkoztatottak az országos átlagnál nagyobb arányban tanulnak ismeretterjesztő dokumentumfilmekből.

Az alábbiakban megvizsgáljuk az egyes műsortípusok nézettségét háttérváltozók dimenziója mentén, így kirajzolódik az azokat nézők karakterisztikája. Minden műsortípus esetén a teljes csoportban mért átlagot vetettük össze az egyes háttérváltozói csoportokban mért átlaggal, így megkaptuk, milyen háttérváltozók befolyásolták az egyes műsortípusok nézettségét, illetve melyek az alul- illetve felülreprezentált háttérváltozói csoportok a különböző televízió műsorok tekintetében.

A filmnézést elsősorban a házi könyvtár nagysága, az iskolai végzettség, a nyelvvizsga szintje, az életkor, a vallásosság mértéke és a település típusa befolyásolta. A csoportátlagnál gyakrabban néztek filmeket a kis házi könyvtárral rendelkezők, az alacsonyabb iskolai végzettségűek, a nyelvvizsgával nem rendelkezők, a kistelepülések lakói és az 50 év felettiak a vizsgált kulturális közfoglalkoztatottak között. Ugyanakkor az átlagoshoz képest alulreprezentáltak bizonyultak a filmnézők között a magasabb szintű nyelvvizsgával rendelkezők, a nagycsaládosok, a nagyobb városokban élők, a nagy házi könyvtárral rendelkezők és a magasabb iskolai végzettségűek. A többi háttérváltozó esetében nem tudtunk kimutatni egyértelmű (mindkét irányban megjelenő) korrelanciát.

5. táblázat: a filmnézők között leginkább felül- és alulreprezentált háttérváltozói csoportok (N=3932)
 (Forrás: saját készítés)

Háttérváltozók	Diszkrepancia a csoportátlaghoz képest	Háttérváltozók	Diszkrepancia a csoportátlaghoz képest
0-50 darab könyv	+0,23	Felsőfokú nyelvvizsga	-0,32
Érettségi	+0,12	Háromnál több gyerek	-0,28
51-100 darab könyv	+0,12	Középfokú nyelvvizsga	-0,25
Nincs nyelvvizsga	+0,12	Fővárosban/megyeszékhelyen él	-0,24
Párkapcsolatban, együtt lakva	+0,09	Egyetem, főiskola	-0,22
50-59 éves	+0,07	Egyedül lakik	-0,20
Individuális vallásosságú	+0,07	500 darabnál több könyv	-0,19
Községben él	+0,06	Férfi	-0,17
Négyen laknak	+0,06	301-500 darab könyv	-0,10
60 év felett	+0,05	Nem vallásos	-0,08

Amint a táblázatból kiderül, a filmek nézői között jelentősen felülreprezentáltak bizonyultak a legkisebb házi könyvtárral rendelkezők (+0,23-as anomália), valamint a csak érettségit szerzettek és a nyelvvizsgát nem letettek (egyaránt +0,12-es diszkrepanciával) Korcsoport szerint az 50 év felettek körében mutattunk ki jelentősebb felülreprezentáltságot, a település típusát tekintve pedig a községekben élők körében (+0,06-os eltérés). Az együtt élő párok tagjai ugyancsak felülreprezentáltak bizonyultak, vallásosság tekintetében pedig az individuálisan vallásosak. Az alulreprezentált háttérváltozói csoportok között legszignifikánsabb mértékben a felsőfokú nyelvvizsgával rendelkezők (-0,32-es diszkrepancia) és a nagycsaládosok (háromnál több gyermekes szülők) jelentek meg (-0,28-as eltéréssel). A nagyobb településeken lakók (-0,24-es anomália), a legmagasabb iskolai végzettségűek (-0,22-es diszkrepancia) és a legnagyobb házi könyvtárat birtoklók (-0,19-es differencia) is alulreprezentáltak bizonyultak a filmet nézők körében. A nem vallásosak és a férfiak ugyancsak jelentősebb mértékben bizonyultak alulreprezentáltak a filmeket nézők körében (5. táblázat).

A hírműsorok és politikai elemzések megtekintését elsősorban az életkor, a vallásosság mértéke, a gyermekek száma, a nyelvvizsga szintje, a párkapcsolati státusz, a házi könyvtár nagysága és a jövedelem befolyásolta. A csoportátlagnál gyakrabban néztek hírműsorokat és politikai elemzéseket az idősebb korosztályok (40 év felett) tagjai, az egy- és kétgyermekes szülők, a házaspárok tagjai, a kis házi könyvtárral rendelkezők, a nyelvvizsgát nem letettek, az alacsonyabb jövedelműek, illetve a vallásosak. Ugyanakkor az átlagoshoz képest alulreprezentáltak bizonyultak a hírműsorok és politikai elemzések nézői körében a középfokú nyelvvizsgával rendelkezők, a 30 év alattiak, a nem vallásosak, az egyedülállók, valamint a külön élő párok tagjai, a gyermektelenek, a legmagasabb jövedelműek és a legnagyobb házi könyvtárat birtoklók. A többi háttérváltozó esetében nem tudtunk kimutatni egyértelmű (mindkét irányban megjelenő) korrelációt.

6. táblázat: a hírműsorok és politikai elemzések nézői között leginkább felül- és alulreprezentált háttérváltozói csoportok (N=3932)
 (Forrás: saját készítés)

Háttérváltozók	Diszkrepancia a csoportátlaghoz képest	Háttérváltozók	Diszkrepancia a csoportátlaghoz képest
60 év felett	+0,42	Középfokú nyelvvizsga	-0,27
50-59 éves	+0,40	19-29 éves	-0,24
Két gyermek	+0,20	Nem vallásos	-0,18
Aktív, közösségi- egyházias	+0,19	Nincs gyermeke	-0,14
Érettségi	+0,16	Fővárosban/megyeszékhelyen él	-0,13
Egy gyermek	+0,16	Egyedül lakik	-0,13
Házas	+0,13	500 darabnál több könyv	-0,12
Nincs nyelvvizsga	+0,10	300 ezer forint felett	-0,10
40-49 éves	+0,09	Egyedülálló	-0,09
151-200 ezer	+0,07	Párkapcsolatban, de külön	-0,09

forint között		lakva	
Individuális vallásosságú	+0,07	Ötnél többen	-0,09
0-50 darab könyv	+0,07	Férfi	-0,08

Ahogy az a táblázat adataiból kiolvasható, a hírműsorok és politikai elemzések nézői között szignifikánsan felülreprezentáltak az 50 év feletti korosztály tagjai (+0,42 és +0,40-es anomáliával), ugyanakkor a 40 és 50 év közöttiek is (+0,09-es eltérés), valamint az egy- és kétgyermekes szülők (+0,20-as és 0,16-os diszkrepancia) is. A vallásosak (mind az individuálisan, mind az aktívan, az egyház tanításai szerint vallásosak) ugyancsak felülreprezentáltak bizonyultak (+0,19-es és +0,07-es eltéréssel). A nyelvvizsgálóval nem rendelkezők körében szintén pozitív anomália volt detektálható, párkapcsolati státuszt tekintve a házaspárok tagjai (+0,13-as eltérés) néztek az átlagosnál gyakrabban ilyen műsorokat, a házi könyvtár alapján pedig a legkevesebb könyvet birtoklók körében mértünk még jelentősebb pozitív anomáliát (+0,07-es értékkel). Jövedelmi viszonyokat tekintve az alacsonyabb (havi 151-200 ezer forint közötti) bevétellel bírók voltak felülreprezentálva. Ennek megfelelően az alulreprezentált háttérváltozói csoportok között pont ellentétes tendenciák rajzolódtak ki. Leghangsúlyosabban a középfokú nyelvvizsgálóval rendelkezők (-0,27-es diszkrepancia), illetve a legfiatalabb korosztály (esetükben a 19 és 29 év közöttiek) bizonyultak alulreprezentáltnak (-0,24-es értékkel). A nem vallásosak (-0,18-as diszkrepancia) és a gyermektelenek (-0,14-es anomália) körében ugyancsak negatív eltérést detektáltunk az átlaghoz képest a hírműsorok és politikai elemzések megtekintése kapcsán. Az egyedülálló és a külön élő párok tagjai szintén alulreprezentáltak bizonyultak (egyenként -0,09-es eltéréssel). A jövedelmet tekintve a legmagasabb (havi 300 ezer forint feletti) bevétellel rendelkezők néztek az átlagosnál kevésbé gyakran hírműsorokat és politikai elemzéseket (6. táblázat).

A dokumentumfilmek megtekintését elsősorban az életkor, az iskolai végzettség, a nyelvvizsga szintje, a gyermekek és az egy háztartásban élők száma, a jövedelmi szint, valamint a vallásosság mértéke befolyásolta. A csoportátlagnál gyakrabban néztek dokumentumfilmeket az 50 év feletti, az alacsonyabb iskolai végzettségűek, a nyelvvizsgálóval nem rendelkezők, az alacsonyabb jövedelműek, a kétgyermekes szülők, a kisebb háztartásokban élők és az individuális módon vallásosak. Ugyanakkor az átlaghoz képest alulreprezentáltak bizonyultak a dokumentumfilmeket nézők között a közép- és felsőfokú nyelvvizsgát birtoklók, a magasabb iskolai végzettségűek, a magasabb jövedelműek, a fiatalabbak (40 éves kor alatt), nagyobb városokban élők, a nagycsaládosok és az aktívan, az egyház tanításai szerint vallásosak. A többi háttérváltozó esetében nem tudtunk kimutatni egyértelmű (mindkét irányban megjelenő) korrelációt.

7. táblázat: a dokumentumfilmek nézői között leginkább felül- és alulreprezentált háttérváltozói csoportok
 (Forrás: saját készítés)

Háttérváltozók	Diszkrepancia a csoportátlaghoz képest	Háttérváltozók	Diszkrepancia a csoportátlaghoz képest
60 felett	+0,26	Felsőfokú nyelvvizsga	-0,23
50-59 éves	+0,21	Középfokú nyelvvizsga	-0,19
Érettségi	+0,10	Háromnál több gyerek	-0,17
Ketten laknak	+0,09	Egyetem, főiskola	-0,13
Nincs nyelvvizsga	+0,09	Fővárosban/megyeszékhelyen lakik	-0,12
Két gyermek	+0,07	300 ezer forint felett	-0,12
Párkapcsolatban, együtt lakva	+0,06	Ötnél többen élnek	-0,12
Férfi	+0,05	Egyedül	-0,11
101-150 ezer forint között	+0,05	30-39 éves	-0,05
Individuális vallásosságú	+0,04	Aktív, közösségi-egyházias	-0,05
151-200 darab könyv	+0,04	19-29 éves	-0,04

Amint a táblázat adataiból kiolvasható, a dokumentumfilmek nézői között is szignifikáns mértékben felülreprezentáltak bizonyultak az 50 év feletti (+0,26-os és +0,24-es diszkrepanciával). Az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők körében ugyancsak felülreprezentáltságot detektáltunk (+0,10-es anomáliával), valamint a nyelvvizsgát le nem tették között is (+0,09-es differencia). A kisebb (kétfős) háztartásokban élők és a kétgyermekes szülők szintén az átlagnál gyakrabban néznek dokumentumfilmeket (+0,09-es és +0,07-es eltérés). Az alacsonyabb jövedelműek (havi 101 és 151 ezer forint közti bevétellel rendelkezők) ugyancsak felülreprezentáltak, ahogyan az individuális módon vallásosak is. Érdekes, hogy ez az egyetlen olyan műsortípus, amely esetén a férfiak körében felülreprezentációt mutattunk ki (+0,05-ös értékkel). A filmekhez hasonlóan a dokumentumfilmek esetében is a nagycsaládosok (háromnál több gyermekes szülők) bizonyultak leginkább alulreprezentáltak (-0,17-es eltéréssel). A közép- és felsőfokú nyelvvizsgával rendelkezők bizonyultak leginkább alulreprezentáltak a dokumentumfilmeket nézők körében (-0,23-as és -0,19-es diszkrepanciával). A háromnál több gyermekes szülők, a magas iskolai végzettségűek, illetve a nagyobb településeken élők szintén az átlagnál kevésbé néznek dokumentumfilmeket (-0,13-as és -0,12-es diszkrepanciával). A legmagasabb jövedelműek (havi 300 ezer forint felett) ugyancsak alulreprezentáltak (0,12-es értékkel). A fiatalabb korosztály tagjaira (40 év alatt) is a csoport átlagához képest kevésbé volt jellemző a dokumentumfilmek megtekintése, ahogyan az aktívan, az egyház tanításai szerint vallásosakra sem (7. táblázat).

A sorozatok megtekintését elsősorban az életkor, a házi könyvtár nagysága, az iskolai végzettség, a nyelvvizsga szintje, a gyermekek száma és a párkapcsolati státusz befolyásolta.

Az átlagosnál gyakrabban néztek sorozatokat a fiatalok, a kis házi könyvtárral rendelkezők, a nem házasok, a gyermektelenek, az alacsonyabb iskolai végzettségűek, a nyelvvizsgával nem rendelkezők és az egyedülállók. Ugyanakkor az átlagoshoz képest alulreprezentáltak bizonyultak a sorozatokat nézők között a nagycsaládosok (legalább két gyermek), a magasabb iskolai végzettségűek, a felsőfokú nyelvvizsgával rendelkezők, az idősebb korosztály tagjai, a nagy házi könyvtárat birtoklók és a házaspárok tagjai.

8. táblázat: a sorozatok nézői között leginkább felül- és alulreprezentált háttérváltozói csoportok (N=3932)
 (Forrás: saját készítés)

Háttérváltozók	Diszkrepancia a csoportátlaghoz képest	Háttérváltozók	Diszkrepancia a csoportátlaghoz képest
19-29 éves	+0,27	Háromnál több gyermek	-0,46
0-50 darab könyv	+0,27	Három gyermek	-0,30
51-100 darab könyv	+0,25	Felsőfokú nyelvvizsga	-0,29
Párkapcsolatban, de külön lakva	+0,20	Egyetem, főiskola	-0,25
Nincs gyermeke	+0,16	500 darabnál több könyv	-0,25
Érettségi	+0,09	40-49 éves	-0,24
Nincs nyelvvizsga	+0,08	60 év felett	-0,22
Párkapcsolatban, együtt lakva	+0,07	Házaspár	-0,20
Négyen laknak	+0,07	Egyedül él	-0,20
OKJ, felsőfokú szakképzés/abszolutórium	+0,06	Két gyermek	-0,15
Egyedülálló	+0,05	301-500 darab könyv	-0,14

A sorozatok esetében egyértelműen kirajzolódnak a háttérváltozók mentén megjelenő karakterisztikák. Amint a táblázat adataiból látszik, egyértelmű és szignifikáns felülreprezentáció volt detektálható a legfiatalabb korosztály tagjai és a legkisebb házi könyvtárat birtoklók körében (egyenként +0,27-es anomália). A nem házasok szintén felülreprezentáltak bizonyultak (egyedülálló, külön-és együtt élő párok tagjai), valamint a gyermektelenek is. Az alacsonyabb iskolai végzettségűekre szintén az átlagosnál jobban jellemző a sorozatok megtekintése, ugyanis mind az érettségivel, mind a felső- és középfokú közötti végzettséggel rendelkezők felülreprezentáltak bizonyultak, ahogyan a nyelvvizsgával nem rendelkezők is. A gyermekek számát tekintve a gyermektelenek körében volt az átlagosnál jobban jellemző a sorozatok megtekintése (+0,16-os anomália). Ezzel szemben a két-, a három- és az annál több gyermekes szülők esetében jelentős alulreprezentáltságot detektáltunk. Leginkább szignifikáns mértékben a háromnál több és a háromgyermekes szülők esetében (-0,46-os és -0,30-as diszkrepanciával). A felsőfokú nyelvvizsgával rendelkezők (-0,29-es érték), a legmagasabb iskolai végzettségűek és a legnagyobb házi könyvtárral rendelkezők is jelentős mértékben alulreprezentáltak a sorozatok megtekintése

kapcsán (egyenként -0,25-ös anomália), hasonlóképp az idősebb korosztály tagjai (a 40-49 éves és 60 év felettek). Párkapcsolati státuszt tekintve egyedül a házaspárok tagjaira volt az átlagosnál kevésbé jellemző, hogy sorozatokat néznek (-0,20-as diszkrepancia) (8. táblázat). A műveltségi vetélkedők megtekintését elsősorban az életkor, a vallásosság mértéke, az iskolai végzettség, a nyelvvizsga szintje, a házi könyvtár nagysága, valamint a gyermekek száma befolyásolta. Az átlagosnál gyakrabban néztek műveltségi vetélkedőket az idősebbek (50 év felettek), az aktívan vallásosak, az alacsonyabb iskolai végzettségűek, a nyelvvizsgával nem rendelkezők, a legfeljebb három gyermekes szülők és a kisebb házi könyvtárat birtoklók. Ugyanakkor az átlagoshoz képest alulreprezentáltak bizonyultak a műveltségi vetélkedőket nézők között a közép- és felsőfokú nyelvvizsgával rendelkezők, a nagycsaládosok (háromnál több gyermek), a nem vallásosak, a magasabb iskolai végzettségűek, a legfiatalabb korosztály tagjai, valamint a legnagyobb házi könyvtárat birtoklók.

9. táblázat: a műveltségi vetélkedők nézői között leginkább felül- és alulreprezentált háttérváltozói csoportok (N=3932)
 (Forrás: saját készítés)

Háttérváltozók	Diszkrepancia csoportátlaghoz képest	a	Háttérváltozók	Diszkrepancia csoportátlaghoz képest	a
60 év felett	+0,26		Felsőfokú nyelvvizsga	-0,27	
50-59 éves	+0,24		Középfokú nyelvvizsga	-0,21	
Aktív, közösségi-egyházias	+0,12		Háromnál több gyermek	-0,17	
Érettségi	+0,10		Nem vallásos	-0,17	
Két gyermek	+0,10		500 darabnál több könyv	-0,15	
0-50 darab könyv	+0,09		Egyedül él	-0,14	
Nincs nyelvvizsga	+0,08		Férfi	-0,13	
Egy gyermek	+0,07		Főváros/megyeszékhely	-0,13	
Három gyermek	+0,06		Egyetem, főiskola	-0,13	
Házas	+0,06		19-29 éves	-0,08	

A táblázat adataiból jól látható, hogy az 50 év felettekre volt leginkább jellemző a műveltségi vetélkedők figyelemmel követése. Ugyancsak felülreprezentáltak bizonyultak az aktívan, az egyház tanítása szerint vallásosak (+0,12-es anomália), valamint a csak érettségivel rendelkezők és a kétgyermekes szülők (egyenként +0,10-es eltéréssel). A kis házi könyvtárat birtoklók, a nyelvvizsgát nem letettek, valamint az egy- és háromgyermekes szülők is az átlagosnál gyakrabban néznek műveltségi vetélkedőket. Ugyanakkor a közép- és felsőfokú nyelvvizsgával rendelkezők szignifikánsan alulreprezentáltak bizonyultak a műveltségi vetélkedők megtekintése esetén (-0,27-es és -0,21-es anomália). Hasonlóképpen a háromnál több gyermekes szülők és a nem vallásosak (egyenként -0,17-es diszkrepanciával). A legnagyobb házi könyvtárat birtoklók, a férfiak és a nagyobb városokban (főváros és megyeszékhelyek) élők szintén az átlagosnál kevésbé néznek műveltségi vetélkedőket, ahogyan a legmagasabb iskolai végzettségűek és a magas jövedelműek is. A legfiatalabb korosztály ugyancsak jelentősebb mértékben alulreprezentáltak bizonyult (-0,08-as eltéréssel) (9. táblázat).

A zenei műsorok és videoklipek megtekintését elsősorban a házi könyvtár nagysága, az életkor, az iskolai végzettség, a párkapcsolati státusz, a nyelvvizsga szintje, a gyermekek száma és a település típusa befolyásolta. Az átlagosnál gyakrabban néztek zenei műsorokat és videoklipeket a kis házi könyvtárat birtoklók, a fiatalok, az alacsonyabb iskolai végzettségűek, a nyelvvizsgával nem rendelkezők, a külön élő párok tagjai, a kistelepüléseken lakók és a gyermektelenek. Ugyanakkor az átlagoshoz képest alulreprezentáltak bizonyultak a zenei műsorokat és videoklipeket nézők között a nagy házi könyvtárat birtoklók, a magas iskolai végzettségűek, a nagycsaládosok (legalább három gyermek), a közép- és felsőfokú nyelvvizsgát birtoklók, a nagyobb városokban élők, a házaspárok tagjai, valamint a 40-50 éves korosztály képviselői. A többi háttérváltozó esetében nem tudtunk kimutatni egyértelmű (mindkét irányban megjelenő) korrelációt.

10. táblázat: a zenei műsorok és videoklipek nézői között leginkább felül- és alulreprezentált háttérváltozó csoportok (N=3932)
 (Forrás: saját készítés)

Háttérváltozó	Diszkrepancia csoportátlaghoz képest	Háttérváltozó	Diszkrepancia csoportátlaghoz képest
0-50 darab könyv	+0,34	500 darabnál több könyv	-0,30
51-100 darab könyv	+0,20	Egyetem, főiskola	-0,26
19-29 éves	+0,17	Háromnál több gyermek	-0,25
Érettségi	+0,15	Felsőfokú nyelvvizsga	-0,25
Párkapcsolatban, de külön lakva	+0,15	Főváros/megyeszékhely	-0,21
101-150 ezer forint között	+0,08	Egyedül él	-0,19
Nincs nyelvvizsga	+0,08	Három gyermek	-0,18
Nincs gyermeke	+0,07	Középfokú nyelvvizsga	-0,17
Négyen laknak	+0,06	40-49 éves	-0,16
Községben él	+0,05	301-500 darab könyv	-0,15
Individuális vallásosságú	+0,05	Házas	-0,12

Ahogy a táblázat adataiból látszik, egyértelműen a legkisebb házi könyvtárral rendelkezők bizonyultak szignifikánsan felülreprezentáltak a zenei műsorok és videoklipek megtekintői között (+0,34-es diszkrepancia). A legfiatalabb korosztály tagjai és a csak érettségivel rendelkezők ugyancsak az átlagosnál gyakrabban néznek ilyen műsorokat (+0,17-es és +0,15-ös anomália). A külön élő párok tagjai, a nyelvvizsgával nem rendelkezők, a gyermektelenek és a kistelepüléseken élők is felülreprezentáltak a zenei műsorokat nézők körében. Ezzel szemben a legnagyobb házi könyvtárat birtoklók szignifikáns mértékben alulreprezentáltak bizonyultak (-0,30-as eltérés), ahogyan a legmagasabb iskolai végzettséggel rendelkezők is (-0,26-os diszkrepancia), a közép- és felsőfokú nyelvvizsgát letettek szintén. A legalább háromgyermekes szülők ugyancsak az átlagosnál kevésbé néznek ilyen műsorokat, illetve ugyanez igaz a fővárosban és a megyeszékhelyeken élőkre is (-0,21-es

diszkrepancia). A házaspárok tagjaira és a 40, valamint az 50 éves korosztály képviselőire is kevésbé volt jellemző a zenei műsorok és videoklipek megtekintése (10. táblázat).

A tematikus magazinműsorok megtekintését is elsősorban a házi könyvtár nagysága, az iskolai végzettség, a nyelvvizsga szintje, a gyermekek száma és a település típusa befolyásolta. Az átlagosnál gyakrabban néztek tematikus magazinműsorokat a kis házi könyvtárat birtoklók, az alacsonyabb iskolai végzettségűek, a nyelvvizsgával nem rendelkezők, a kistelepüléseken lakók, az egy- és kétgyermekes szülők, valamint a 30-as és 50-es korosztály tagjai. Ugyanakkor az átlagoshoz képest alulreprezentáltak bizonyultak a tematikus magazinműsorokat nézők között a felsőfokú nyelvvizsgával rendelkezők, a nagy házi könyvtárat birtoklók, a magas iskolai végzettségűek, a nagyvárosokban élők, valamint a nagycsaládosok (háromnál több gyermek). A többi háttérváltozó esetében nem tudtunk kimutatni egyértelmű (mindkét irányban megjelenő) korreláciát.

11. táblázat: a tematikus magazinműsorok nézői között leginkább felül- és alulreprezentált háttérváltozó csoportok (N=3932)
 (Forrás: saját készítés)

Háttérváltozók	Diszkrepancia csoportátlaghoz képest	a	Háttérváltozók	Diszkrepancia csoportátlaghoz képest	a
0-50 darab könyv	+0,20		Felsőfokú nyelvvizsga	-0,26	
Érettségi	+0,15		500 darabnál több könyv	-0,22	
Nincs nyelvvizsga	+0,09		Középfokú nyelvvizsga	-0,20	
Községben él	+0,08		Egyetem, főiskola	-0,19	
51-100 darab könyv	+0,07		Főváros/megyeszékhely	-0,17	
Egy gyermek	+0,06		Háromnál több gyermek	-0,16	
Két gyermek	+0,06		301-500 darab könyv	-0,06	

A tematikus magazinműsorok esetében, ahogyan az a táblázat adataiból látszik, egyértelműen a legkisebb házi könyvtárral rendelkezők bizonyultak szignifikánsan felülreprezentáltak (+0,20-as diszkrepancia). A csak érettséggel rendelkezők ugyancsak az átlagosnál gyakrabban néznek ilyen műsorokat (+0,15-ös anomália), ahogyan a nyelvvizsgát nem birtoklók is (+0,09-es eltérés). A kistelepüléseken élők, illetve az egy- és kétgyermekes szülők szintén felülreprezentáltak a tematikus magazinműsorokat nézők körében. Ezzel szemben a felsőfokú nyelvvizsgával rendelkezők (-0,26-os diszkrepancia), illetve a legnagyobb házi könyvtárat birtoklók szignifikáns mértékben alulreprezentáltak bizonyultak (-0,22-es eltérés), ahogyan a legmagasabb iskolai végzettséggel rendelkezők is (-0,20-as diszkrepancia), illetve a nagyobb települések lakói (-0,17-es differencia). A legalább háromgyermekes szülők ugyancsak az átlagosnál kevésbé néznek ilyen műsorokat (11. táblázat).

A bulvár magazinműsorok megtekintését is elsősorban a házi könyvtár nagysága, az iskolai végzettség, a nyelvvizsga szintje, a gyermekek száma, a vallásosság és a település típusa befolyásolta. Az átlagosnál gyakrabban néztek tematikus magazinműsorokat a kis házi könyvtárat birtoklók, az alacsonyabb iskolai végzettségűek, a nyelvvizsgával nem rendelkezők, a kistelepüléseken lakók, a kétgyermekes szülők, valamint az individuálisan

vallásosak. Ugyanakkor az átlagoshoz képest alulreprezentáltak bizonyultak a bulvár magazinműsorokat nézők között a felsőfokú nyelvvizsgálókkal rendelkezők, a nagy házi könyvtárat birtoklók, a magas iskolai végzettségűek, a nagyvárosokban élők, a nem vallásosak, valamint a nagycsaládok (háromnál több gyermek). A többi háttérváltozó esetében nem tudunk kimutatni egyértelmű (mindkét irányban megjelenő) korrelanciát.

12. táblázat: a bulvár magazinműsorok nézői között leginkább felül- és alulreprezentált háttérváltozó csoportok (N=3932)
 (Forrás: saját készítés)

Háttérváltozók	Diszkrepancia csoportátlaghoz képest	a	Háttérváltozók	Diszkrepancia csoportátlaghoz képest	a
0-50 darab könyv	+0,39		Felsőfokú nyelvvizsga	-0,37	
Érettségi	+0,20		500 darabnál több könyv	-0,34	
51-100 darab könyv	+0,18		Egyetem, főiskola	-0,29	
Nincs nyelvvizsga	+0,13		Középfokú nyelvvizsga	-0,26	
Két gyermek	+0,09		Férfi	-0,25	
50-59 éves	+0,08		Egyedül él	-0,19	
Individuális vallásosságú	+0,08		Főváros/megyeszékhely	-0,18	
Négyen laknak	+0,08		Háromnál több gyermek	-0,18	
Község	+0,07		Nem vallásos	-0,15	

Amint a táblázatból kiderül, a bulvár magazinműsorok esetében is a legkisebb házi könyvtárral rendelkezők bizonyultak szignifikánsan felülreprezentáltak (+0,39-es diszkrepancia). A csak érettségivel rendelkezők szintén az átlagnál gyakrabban néznek ilyen műsorokat (+0,20-as anomália), ahogyan a nyelvvizsgát nem birtoklók is (+0,13-as eltérés). A kétgyermekes szülők, az individuálisan vallásosak és a kistelepüléseken élők, ugyancsak felülreprezentáltak a bulvár magazinműsorokat nézők körében. Ezzel szemben a felsőfokú nyelvvizsgálókkal rendelkezők (-0,37-es diszkrepancia), illetve a legnagyobb házi könyvtárat birtoklók szignifikáns mértékben alulreprezentáltak bizonyultak (-0,34-es eltérés), ahogyan a legmagasabb iskolai végzettséggel rendelkezők is (-0,29-es diszkrepancia), illetve a nagyobb települések lakói (-0,18-as differencia). A legalább háromgyermekes szülők és a nem vallásosak ugyancsak az átlagnál kevésbé néznek ilyen műsorokat (12. táblázat).

Az alábbiakban összegezzük, mely háttérváltozó típusok voltak azok, amelyek leginkább befolyásolták az egyes műsортípusok nézettségét. Az eredmények alapján leginkább az egyén kulturális tőkéje (nyelvvizsga szintje, iskolázottság és a házi könyvtár nagysága), majd a gyermekek száma, az életkor és a vallásosság bizonyultak döntőnek. A település típusa és a párkapcsolati státusz már kevésbé, az egy háztartásban élők száma, illetve a háztartás havi jövedelme pedig elhanyagolható mértékben bizonyult magyarázó tényezőnek.

13. táblázat: a különböző műsортípusok nézettségét leginkább befolyásoló háttérváltozók (N=3932)
 (Forrás: saját készítés)

Befolyásoló háttérváltozók	Filmek	Hírműsorok, politikai elemzések	Dokumentum-filmek	Sorozatok	Műveltségi vetélkedők	Zenei műsorok	Tematikus magazinműsorok	Bulvármagazinok
Nyelvvizsga								
Házi könyvtár								
Iskolai végzettség								
Gyerekek száma								
Életkor								
Vallásosság								
Településtípus								
Párkapcsolati státusz								
Egy háztartásban élők száma								
Jövedelem								

Ahogy a táblázat adataiból kiolvasható, a nyelvvizsga szintje minden műsортípus esetén szignifikánsan magyarázó tényezőnek bizonyult, meghaladva az iskolai végzettség fontosságát, amely egyedül a hírműsorok és politikai elemzések esetében nem volt befolyással a nézettségre. A házi könyvtár nagysága ugyancsak szignifikáns magyarázó tényező volt, azonban a dokumentumfilmekből való tanulást ez nem magyarázta. Érdekes, hogy a gyermekek száma is erőteljes hatással volt az egyes műsorfajták nézettségére, egyedül a filmek esetében nem bizonyult magyarázó tényezőnek. Az életkor szerepe is jelentős volt, azonban a tematikus magazinműsorok és a bulvárműsorok relációjában már nem bizonyult magyarázó tényezőnek.

A vallásosság már kevésbé, de még mindig jelentősebb hatást gyakorolt a műsorfajták nézettségére, kivéve a sorozatok, a zenei műsorok és a tematikus magazinok esetén. A településtípus csak a filmek, a zenei műsorok, a tematikus- és a bulvármagazinok tekintetében játszott szerepet, míg a párkapcsolati státusz a hírműsorok és politikai elemzések, a sorozatok, valamint a zenei műsorok relációjában gyakorolt befolyást. Az egy háztartásban élők száma és a jövedelem minimális mértékben bizonyult befolyásoló tényezőnek, mindkét háttérváltozó a dokumentumfilmek nézettségére volt hatással. Az általunk vizsgált háttérváltozók összességében legnagyobb arányban a dokumentumfilmek és a zenei műsorok, legkevésbé pedig a tematikus magazinműsorok megtekintését befolyásolták (13. táblázat).

Az alábbiakban háttérváltozók mentén összesítettük mindegyik műsортípus esetében azt, mely csoportok bizonyultak leginkább felülreprezentáltak. Minden műsортípus esetén leginkább az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkező, nyelvvizsgát le nem tett, és kisebb házi könyvtárt birtokló csoportok bizonyultak felülreprezentáltak.

14. táblázat: a különböző műsортípusok esetében
 leginkább felülreprezentált háttérváltozói csoportok (N=3932)
 (Forrás: saját készítés)

Befolyásoló háttérváltozók	Filmek	Hírműsorok, politikai elemzések	Dokumentum-filmek	Sorozatok	Műveltségi vetélkedők	Zenei műsorok	Tematikus magazinműsorok	Bulvármagazinok
Nyelvvizsga	Nincs	Nincs	Nincs	Nincs	Nincs	Nincs	Nincs	Nincs
Házi könyvtár	Kisebb	Kisebb	-	Kisebb	Kisebb	Kisebb	Kisebb	Kisebb
Iskolai végzettség	Alacsonyabb	Alacsonyabb	Alacsonyabb	Alacsonyabb	Alacsonyabb	Alacsonyabb	Alacsonyabb	Alacsonyabb
Gyerekek száma	Kevesebb	Kevesebb	Kevesebb	Kevesebb	Legfeljebb három	Nincs	Kevesebb	Kevesebb
Életkor	Idősebb	Idősebb	Idősebb	Fiatalabb	Idősebb	Fiatalabb	-	-
Vallásosság	Individuális	Individuális	Individuális	Individuális	Aktív	Individuális	Vallásos	Individuális
Településtípus	Kisebb	Kisebb	Kisebb	Kisebb	Kisebb	Kisebb	Kisebb	Kisebb
Párkapcsolati státusz	Együtt élő pár	Házás	Együtt élő pár	Nem házas	Házás	Nem házas	Nem egyedülálló	Nem egyedülálló
Egy háztartásban élők száma	Inkább többen	-	-	-	Inkább többen	Inkább többen	-	Inkább többen
Jövedelem	Alacsonyabb	Alacsonyabb	Alacsonyabb	-	Alacsonyabb	Alacsonyabb	-	Alacsonyabb

A nyelvvizsga szintjét tekintve egyértelműen minden műsortípus esetében a nyelvvizsgálóval nem rendelkezők bizonyultak felülreprezentáltnak, ahogyan az a táblázatból kiolvasható. Ugyanez a helyzet az iskolai végzettség relációjában, ahol ugyancsak az alacsonyabb végzettségűek domináltak minden műsortípus tekintetében. Szinte teljesen hasonló a helyzet a házi könyvtár esetében is. Itt – a dokumentumfilmeket kivéve, ahol ez a háttérváltozó egyáltalán nem bizonyult magyarázó tényezőnek – szintén a kisebb házi könyvtárat birtoklók bizonyultak felülreprezentáltnak. Ugyanez a helyzet a településtípust tekintve, amely relációjában minden műsortípust tekintve a kistélepülések lakói körében mutattunk ki felülreprezentáltságot. Mindez vélhetően azzal magyarázható, hogy általában is a nyelvvizsgálóval nem rendelkezők, az alacsonyabb iskolai végzettségűek, a kisebb házi könyvtárat birtoklók és a kistélepüléseken élők néznek gyakrabban televíziót. A gyermekek száma tekintetében általában az 1-2 gyermekes szülők bizonyultak felülreprezentáltnak, kivéve a műveltségi vetélkedőket, ahol a legfeljebb három gyermekesek, illetve a zenei műsorokat, amely esetében pedig a gyermekkel nem rendelkezők körében mértünk felülreprezentáltságot. Az életkor esetében ugyancsak változatosabb volt a kép, a filmek, hírműsorok, dokumentumfilmek és a műveltségi vetélkedők esetében inkább az idősebb, míg a sorozatok és zenei műsorok relációjában inkább a fiatalabb korosztályok bizonyultak felülreprezentáltnak. A többi műsorfajta esetében nem lehetett egyértelmű megállapítást tenni az életkor relációjában. A párkapcsolati státuszt tekintve minden műsortípusnál a párok, vagy házaspárok esetén mutattunk ki felülreprezentáltságot. Az együtt élő párok tagjai a filmek és a dokumentumfilmek relációjában, a házaspárok a hírműsorok, politikai elemzések és a műveltségi vetélkedők nézettségében bizonyultak felülreprezentáltnak. Azon párok, akik nem házaspárok, leginkább a zenei műsorokat, a párok pedig általában (függetlenül attól, hogy együtt élnek-e, vagy házaspárok-e) tematikus- és bulvármagazinokat néznek. Az egyedülállók egyik műsortípus esetén sem jelentek meg felülreprezentáltnak, így ők vélhetően eleve kevesebbet tévénéznek. Az egy háztartásban élők száma, mint háttérváltozó a filmek, a műveltségi vetélkedők, a zenei műsorok, valamint a bulvármagazinok esetében bizonyult magyarázó tényezőnek, és minden érintett műsortípust inkább a népesebb háztartásokban élők követték. A háztartások jövedelmi viszonyait elemezve azt állapíthatjuk meg a táblázatból, hogy elsősorban az alacsonyabb bevétellel rendelkezők tévénéznek, így a sorozatokat és a tematikus magazinokat kivéve – ahol nem volt egyértelmű korreláció kimutatható – mindenütt az alacsonyabb jövedelműek bizonyultak felülreprezentáltnak (14. táblázat).

Összefoglalás

A kutatásunk során megállapítottuk, hogy a kulturális közfoglalkoztatottak túlnyomó többsége, 76,7 százaléka néz ismeretterjesztő csatornákon bemutatott dokumentumfilmeket, így elmondható, hogy ezen filmek szignifikáns tanulási/ismeretszerzési tényezőnek számíthatnak körükben. A 76,7 százalékos nézettségi arány jóval meghaladja az összes, általunk feltárt hazai és nemzetközi hasonló kutatásban mért eredményt. Ez alapján azt mondhatjuk, hogy az első hipotézisünk, amely szerint a kulturális közfoglalkoztatottak az országos átlagnál nagyobb arányban néznek dokumentumfilmeket, beigazolódott.

Az elemzésünk eredményei azt is kimutatták, hogy a kulturális közfoglalkoztatottak televíziózási aktivitásaiban harmadik helyen szerepel a dokumentumfilmek megtekintése, összehasonlítva azt más műsortípusokkal. Csak a filmek, illetve a hírműsorok és politikai elemzések figyelemmel követése bizonyult gyakoribbnak körükben. Ebből az is következik, hogy a dokumentumfilmekből történő ismeretszerzés és tanulás előkelő szerepet tölt be a

képernyő előtt töltött időn belül a kulturális közfoglalkoztatottak között. Ennek aktivitási szintje jóval gyakoribb volt körükben, mint a teljes hazai lakosság relációjában, ahol az ismeretterjesztő tartalmak figyelemmel kísérése kevésbé jellemző. Ezzel a második hipotézisünk is beigazolódott, amely alapján a kulturális közfoglalkoztatottak televíziós aktivitásaiban a többi műsortípushoz viszonyítva előkelőbb helyen szerepel a dokumentumfilmek megtekintése, mint a teljes lakosság körében.

Elemzésünk során az is megállapítást nyert, hogy dokumentumfilmeket az átlagosnál gyakrabban kísérték figyelemmel az 50 év feletti, az alacsonyabb iskolai végzettségűek, a nyelvvizsgával nem rendelkezők, az alacsonyabb jövedelműek, a kétgyermekes szülők, a kisebb háztartásokban élők, valamint az individuális módon vallásosak. Ez azt jelenti, hogy a harmadik hipotézisünk, amelyben azt feltételeztük, hogy a televíziós dokumentumfilmeket inkább a kevésbé iskolázottak nézik, részben beigazolódott. Azért csak részben, mert az összes műsortípus esetében felülreprezentáltak bizonyultak az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők, így az eredményeket nem vonatkoztathatjuk csak a dokumentumfilmekre, hanem azt mondhatjuk, hogy rájuk általában is jellemzőbb tevékenység a televíziózás.

Kutatásunkban háttérváltozók mentén is felvázoltuk az egyes műsortípusok nézőinek karakterisztikáját. Ezzel kapcsolatban megállapítottuk, hogy elsősorban a nyelvvizsga szintje, az iskolai végzettség, a házi könyvtár nagysága, a település típusa, a gyermekek száma, a vallásosság mértéke és az életkor befolyásolták a különböző műsortípusok nézettségét a kulturális közfoglalkoztatottak körében. Azonban az egyes háttérváltozói csoportok meglehetősen homogén képet mutattak a legtöbb műsorréleciójában, tehát szinte minden műsortípus közönsége hasonló háttérváltozók mentén volt leírható, minimális differenciákkal. Szinte minden műsortípus esetén az alacsony iskolai végzettséggel rendelkezők, a nyelvvizsgát nem letettek, a kis házi könyvtárat birtoklók, a kistelepüléseken élők, a vallásosak, a kevesebb gyermekkel rendelkezők, az idősebb korosztály tagjai és az alacsonyabb jövedelműek bizonyultak felülreprezentáltak. Mindebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy általában is ezen háttérváltozói csoportokra jellemző a televíziózás, hiszen – bár eltérő mértékben, de – a legtöbb műsortípus esetén ők bizonyultak felülreprezentáltak a teljes csoport átlagához képest.

Felhasznált irodalom:

- Agrawal, Binod C. (2000): Higher Education Through Television – The Indian experience. New Delhi, Concept Publishing Company.
- Aldridge, Meryl – Dingwall, Robert (2003): Teleology on Television? Implicit Models of Evolution in Broadcast Wildlife and Nature Programmes. In: European Journal Of Communication. Vol. 18.4. 435-453. p.
- Barbier, Frédéric – Lavenir, Catherine Berto (2004): A média története – Diderot-tól az Internetig. Budapest, Osiris Kiadó.
- Bates, Benjamin R. (2005): Public culture and public understanding of genetics: a focus group study. In: Public Understanding Of Science 14. p. 47-65.
- Bendle, Mervyn F. (2002): Teleportation, Cyborgs, and the Posthuman Ideology. In: Social Semiotics 12: 45–62.
- Bodag, Joachim. – Hamisch, Siegfried (1987): Spielfilm im Blickfeld der Pädagogen. Berlin, Volk und Wissen Volkseigener Verlag.
- Buckingham, David (2005): Médiaoktatás. (ford.: Károlyi Júlia) Budapest, Új Mandátum

Kiadó.

- Campeanu, Pavel (1974): Rádió, televízió, közönség Budapest, MRT Tömegkommunikációs Kutatóközpont.
- Cazeneuve, Jean – Oulif, Jean (1969): A televízió nagy lehetősége (ford: Békés Ferenc). Budapest, MRT Tömegkommunikációs Központ.
- Dewey, John (1966): Democracy and education. In Introduction to the Philosophy of education. New York, Free Press.
- Dhingra, Koshi (2003): Thinking about television science: How students understand the nature of science from different program genres. In: Journal of Research in Science Teaching, Volume 40, Number 2 234-256.p.
- Donohue, Paul (2014): The Tomb Of Jesus And His Family? In: The Humanist; Mar/Apr. 43-44.p.
- Elam, Mark (2005): When Scientists Meet Film-Makers Inventing a Swedish Approach to Public Engagement with Biotechnology. In: Acta Sociologica. vol. 48. No. 3. p. 237-251
- Forray R. Katalin – Juhász Erika (2009): A felnőttkori autonóm tanulás és tudáskorrekciós elköteleződés. In: FORRAY R. Katalin – Juhász Erika (szerk.): Nonformális – informális – autonóm tanulás. Debrecen, Debreceni Egyetem. 12-37.p.
- Gálik Mihály (2003): Médiagazdaságtan. Budapest, Aula Kiadó.
- Garrett, Bradley L. (2010): Videographic geographies: Using digital video for geographic research. In: Progress in Human Geography 35(4) 521–541 p.
- Geller, Gail – Bernhardt, Barbara A. – Holtzman, Neil A. (2002): The Media and Public Reaction to Genetic Research. In: MSJAMA 287: 773.p.
- Giroux, Henry A. (1999): The mouse that roared: Disney and the end of innocence. Boulder, CO. Rowman & Littlefield.
- Hanák Katalin (1975): Múlt és jelen a képernyőn. A televízió történelmi és szociográfiai ismeretterjesztő sorozatainak közönségfogadtatása. In: Tömegkommunikációs Kutatóközpont Tanulmányok, 10. 14-45.p.
- Hanák Katalin (1980): A tömegkommunikáció közművelődési szerepének néhány vonása. In: Szecskó Tamás - Tamás Pál – Dimitrijevič, A.V – Firszo, B.M: - Manszurov, N.Sz.: A tömegkommunikáció a szocialista társadalom életében. Budapest, Akadémiai Kiadó, Tömegkommunikációs Kutatóközpont MTA Szociológiai Kutató Intézet. 69-80.p.
- Harangi László – Vitár Zoltán (1967): Televízió falun (Egy kutatás tapasztalatai). Budapest, Népművelési és propaganda iroda.
- Hunyady György – Pörzse Katalin (1980): Nézetek a televízió személyes és társadalmi jelentőségéről. In: Szecskó Tamás - TAMÁS Pál – Dimitrijevič, A.V – Firszo, B.M: - Manszurov, N.Sz.: A tömegkommunikáció a szocialista társadalom életében. Budapest, Akadémiai Kiadó, Tömegkommunikációs Kutatóközpont MTA Szociológiai Kutató Intézet. 191-202.p.
- JACKE, Charlotte – WINKEL, Raine (eds.) (2008): Die gefilmte Schule. Baltmannsweiler, Schneider Verlag Hohengehren.
- KAISER FAMILY FOUNDATION (1997): Documenting the power of entertainment television. Washington, DC: Author.
- Kellner, Douglas. (1995): Media culture: Cultural studies, identity and politics between the modern and the postmodern. New York, Routledge.
- Kenyeres Attila Zoltán (2009): A tudományos ismeretterjesztő televízió műsorok szerepe a felnőttek informális tanulásában. In: Forray R. Katalin – Juhász Erika (szerk.): Nonformális – informális – autonóm tanulás. Debrecen, Debreceni Egyetem. 285-290.p.

- Kenyeres Attila Zoltán (2016): A televíziós ismeretterjesztő csatornák szerepe a tanulásban – a Debreceni Egyetem hallgatóinak körében elvégzett kutatás tükrében. In: Fehérvári Anikó – Juhász Erika – Kiss Virág Ágnes – Kozma Tamás (szerk.): Oktatás és fenntarthatóság. [HERA Évkönyvek III.]. Budapest, Magyar Nevelés- és Oktatókutatók Egyesülete. 415-425. p. In: http://hera.org.hu/wp-content/uploads/2016/05/HERA_Evkonyvek_III.08.05..pdf
- Kirby, David A. (2003): Science consultants, fictional films, and scientific practice. *Social Studies of Science* 33(2): 231–268.
- Lafollette, Marcel Chotkowski (2012): *Science on American Television: A History*. University of Chicago Press
- Lewenstein, Bruce V. (2001): Who produces science information for the public? In: Falk J.H. (Ed.), *Free-choice science education: How we learn science outside of school* New York: Teachers College Press. 21–43. p.
- Long, Marilee - Steinke, Jocelyn (1996): The thrill of everyday science: Images of science and scientists on children’s educational science programmes in the united states. *Public Understanding of Science* 5(2): 101–119. p.
- Macbride, Sean (1980): *Many Voices, One World*. Kogan Page, London/Unipub, New York/UNESCO, Paris. In: <http://unesdoc.unesco.org/images/0004/000400/040066eb.pdf> Letöltési idő: 2018.04.15.
- Mcquail, Denis (2003): *A tömegkommunikáció elmélete*. (ford.: Szalai Éva) Budapest: Osiris Kiadó.
- Murcia, Karen (2009): Science in the news: An evaluation of students’ scientific literacy. In: *Teaching Science* vol. 55. No.3. 40-45. p.
- Nagy Andor József (2005): *Médiaandragógia*. Budapest, Urbis Kiadó.
- Nagy Lajos Géza – Angelusz Róbert – Tardos Róbert (1976): A téves és a „nem tudom” válaszok alakulása ismeretkérdéseknél. *MRT TK Módszertan*, 16,10.
- National Science Board (2008): *Science and engineering indicators 2008*. National Science Foundation, Washington, D.C., USA. In: <https://www.aip.org/fyi/2008/national-science-board-releases-science-and-engineering-indicators-2008> Letöltési idő: 2017. április 2.
- Nielsen Közönségmérés (2015): Adatok az ismeretterjesztő televíziós csatornák 2014. évi nézettségéről. (E-mailen bekért adatbázis)
- Nielsen Közönségmérés (2016): TV piaci körkép – 2016.II. negyedév. In: http://www.nielsentam.tv/Uploads/Hungary/res_Snapshot_2016Q2_hun.pdf Letöltési idő: 2017.12.28.
- Postman, Neil (1985): *Amusing ourselves to death: Public discourse in the age of show business*, New York, Penguin Books.
- Rose, Christopher (2003): How to teach biology using the movie science of cloning people, resurrecting the dead, and combining flies and humans. *Public Understanding of Science* 12: 289–296.
- Rosner, Mary – Johnson, T.R. (1995): *Telling Stories: Metaphors of the Human Genome Project*. In: *Hypatia* 10:104–29.
- Sándor György (1973): *A televízió és a közönség*. Budapest, Gondolat Kiadó
- Szecskő Tamás (1980): Megjegyzések a tömegkommunikációs hatékonyság fogalmához. In: Szecskő Tamás - TAMÁS Pál – Dimitrijevič, A.V – Firszo, B.M: - Manszurov, N.Sz.: *A tömegkommunikáció a szocialista társadalom életében*. Budapest, Akadémiai Kiadó,

Tömegkommunikációs Kutatóközpont MTA Szociológiai Kutató Intézet. 30-36.p.

- Thumim, Janet (2006): *Inventing television culture: Men, women and the box*. New York. Oxford University Press.
- Turner, Leigh (2004): *Is repugnance wise? Visceral responses to biotechnology*. In: *Nature Biotechnology*, 22, 269–270
- Young, Julie Suzumi (2002): *Mass Media and Medicine: Challenges and Opportunities*. In: *MSJAMA* 287: 772. p.
- Van Dyke, Ruth M. (2006): *Seeing the past: Visual media in archeology*. In: *American Anthropologist*. Vol. 108. No.2. 370-375. p.
- Zsolt Péter (2002): *Tömegkommunikációs elméletek – Politikai pszichológia gyakorlatok*. Vác, EU-SYNERGON Kft.

Kuthy-Megyesi Judit – Takács-Miklósi Márta:

Az egész életre kiterjesztett, élethosszig tartó tanulás a közművelődés tükrében

Absztrakt: Jelen tanulmányban az egész életre kiterjedő tanulást vizsgáljuk a közművelődés aspektusából. Vizsgálatunkban a vonatkozó fogalmak tisztázása mellett kitérünk az élethosszig tartó tanulásban és a közművelődésben végbemenő paradigmaváltozásokra és azok találkozására. Elemzésünkben körbejárjuk, hogy hol húzható meg a határ az élethosszig tartó tanulás és az egész életre kiterjesztett tanulás között és megvizsgáljuk, hogy a kulturális szakterületen belül a közművelődés, közösségi művelődés milyen célokat, eszközöket és feladatokat kapcsol ehhez a tanulási modellhez. Tanulmányunk a jogszabályok mellett sorra veszi azok gyakorlati alkalmazhatóságát is, érintve annak egyéni és a társadalmi hasznosságát.

Abstract: This study examines the lifewide learning from the aspect of community culture. Our examination involves the clarification of the relevant concepts, and the current paradigm shifts in the fields of life-long learning and community culture, including their overlaps. The paper investigates the lines between life-long learning and lifewide learning and examines, what goals, tools and tasks are considered relevant to these learning models by community culture. The study also details the practical applicability of these models, as well as their personal and social benefits, and relevant laws, regulations.

Bevezetés

Tanulmányunkban a közművelődés (közösségi művelődés) szakterület és az egész életre kiterjesztett tanulás kapcsolatát és célrendszerét vizsgáljuk. Tesszük ezt nem csak azért, mert az élethosszig tartó tanulás és az egész életre kiterjesztett tanulás meghatározó neveléstudományi modellek; hanem amiatt is, mert a nevezett tanulási célrendszerek közművelődéssel való találkozása olyan lehetőségeket jelöl meg, amelynek középpontjában a tanulásra vágyó ember, a nyitott, ismeretekkel rendelkező, azt megosztani, fejleszteni és átadni kívánó személy áll: a gyermektől a fiatalig, a felnőttől a seniorig, és aki ismereteit nem csak egyénileg, de közösségben birtokolja, adja át és sajátítja el.

Elemzésünkben körbejárjuk, hogy hol húzható a határ e tanulás két megközelítése között és megvizsgáljuk, hogy a kulturális szakterületen belül a közművelődés, közösségi művelődés milyen célokat, eszközöket és feladatokat kapcsol az élethosszig tartó, egész életre kiterjedő tanuláshoz. Tanulmányunk a jogszabályok mellett sorra veszi azok gyakorlati alkalmazhatóságát is, érintve annak egyéni és a társadalmi hasznosságát.

Az élethosszig tartó és az egész életre kiterjedő tanulás fogalompár vizsgálatához elsőként **„Az Európai Bizottság memoranduma az egész életre kiterjedő tanulásról”** című dokumentumban olvasható megközelítést tekinthetjük irányadónak. A dokumentum hazai ismertetője és értékelése szerint *„A lifelong learning fogalomnak több magyar fordítása használatos, beszélünk - és írunk - egész életen át tartó, élethosszig tartó, egész életre kiterjedő*

tanulásról, de előfordul a folyamatos, permanens tanulás kifejezés is.” (Komenczi 2001:1) A dokumentum többről beszél, mint fogalomról, sokkal inkább egy neveléstudományi víziót definiál, amikor lifelong learning-ről (röviden LLL) vagy épp a lifewide learning-ről (röviden LWL) beszél. A későbbiekben ezt a fogalmat bontjuk tovább.

Tanulmányunkban a közművelődéssel (közösségi művelődéssel) pedig mindezek mellé értékeket és közösségeket társítunk, annak változatos platformjaival, szereplőivel és tanulási színtereivel.

Az elkövetkezőkben tehát ezek összekapcsolására és specifikációjára teszünk kísérleteket, mert meggyőződésünk, hogy az egész életre kiterjesztett és élethosszig tartó tanulás (LLL + LWL) az, amely egymástól elválaszthatatlanul megvalósul a közművelődés intézményrendszerében.

Az egész életen át tartó tanulás és az egész életre kiterjesztett tanulás (fogalomtisztázás)

Ahogy azt már a bevezetőben írtuk a két fogalom helyenként – nem hibásan – szinonimaként szerepel, mi mégis az egymást erősítő, a módszertanok komplexitását elősegítő elméletekként állítjuk most a közművelődés szolgálatába a tanulási modelleket, elsőként a **fogalmak tisztázásával**.

Az **élethosszig tartó tanulás vagy egész életen át tartó tanulás Harangi (2009)** szerint egy olyan, az iskolai oktatást (formális oktatást), nem-formális tanulást és az informális tanulást összefoglaló kognitív folyamat, amely során a kora gyermekkortól a késő öregkorig tanul az individuum. Harangi tanulmányában az élethosszig tartó tanulásnak négy, ún. kulcsfontosságú paradigmáját határozza meg az alábbiak szerint:

1. A tanulásról, mint szemléletről általánosságban kijelentendő, hogy az a mások által segített vagy nem segített **önfejlesztő folyamat**, a tanulás mindhárom dimenziójában (vö. PTE BTK 2011), a személy teljes életciklusa alatt.
2. Az élethosszig tartó tanulás **középpontjában** nem az oktatás, de **a tanuló áll**, akinek a diverzifikált tanulói igényeit kielégítő kezdeményezéseket kell támogatnunk.
3. A tanulási folyamatnak **motiváció alapján, önirányítás és saját ütemezés** szerint kell megvalósulnia.
4. Az oktatáspolitikát többcélúan (gazdasági, társadalmi és kulturális célok és feladatok mentén) kell szemlélnünk, ahol a **prioritás az életív folyamán változik**, az oktatáspolitikának törekednie kell a rugalmasságra. (Harangi 2009:2)

A stockholmi **National Agency for Education (2000)** értelmezési keretrendszere szerint bár mind az egész életen át tartó tanulás és mind az egész életre kiterjedő tanulás koherens nemzeti stratégiát, koordinációt, együttműködést és racionális gondolkodást igényel, az egész életen át tartó tanulás középpontjában az egyén, és annak mindenkori saját életciklusa áll, amelyek időről, időre megváltoznak. Ennek a horizontális szempontnak kell megfeleltetni a nyújtott tanulás vagy oktatás pontos formáját, és ehhez kell alkalmazkodnia a(z oktatás)szervezőnek is, hiszen a tanulás számtalan környezetben megvalósulhat. Ez a tanulási forma felülről nem megvalósítható, és alig ellenőrizhető. (National Agency for Education 2000: 10-11.)

Az egész életre kiterjedő tanulás az egész életen át tartó tanuláson túl a 21. századi, megváltozott, kiterjedt tanulói környezetre ad válaszokat. A tanulási környezetben kialakult paradigmaváltás tette szükségessé, hogy egy kétdimenziós keretrendszerben vizsgáljuk a

tanulási folyamatokat: erre hívja fel a figyelmet a **svéd modell** is, amely az életünk alatt megvalósuló tanulási formákat vizsgálja. Míg az élethosszig tartó tanulás dimenziója (1. dimenzió) az egyén egész életrésztére vonatkozó tanulásra helyezi a hangsúlyt, addig az egész életre kiterjedő tanulás (2. dimenzió) egy háromoldalú koncepcióra – a formális, nem-formális és informális tanulásra – épít. Modellje szerint nem csak az időintervallum, de még inkább a környezeti tényező az, amely meghatározza tanulásunk milyenségét. Kulcsfontosságú kérdés, hogy a tanulási folyamat éppen a formális oktatásban, a felnőttképzésben, a munkahelyen/munkaerőpiacon, civil szervezeti vagy épp egyéb környezetben valósul meg. Ez a hármas eloszlás, amely a tanulás hármas dimenziójának jellemzőit vizsgálja – a formális, nem-formális és informális tanulás – adja az egész életre kiterjedő tanulás alapját. (National Agency for Education 2000: 20-22.)

Ezt a nézetet erősíti meg az **Európai Bizottság memoranduma** is, amely „... a *lifelong learning fogalom mellett, azt kiterjesztve és kiegészítve bevezeti a *lifewide learning kifejezést is. Ez az élet teljes szélességét átfogó, az élet egészére kiterjedő tanulóként értelmezhető...*” (Komenczi 2001:4) Az egész életre kiterjedő tanulás tehát – szemben a lifelong learning-vel – a tanulás transzverzális jellegét nevezi meg prioritásként: a tanulás tehát minden élethelyzetre, környezetre és életterületre kiterjeszhető. Míg az egész életen át tartó tanulás (LLL) az idődimenzióra fókuszál, addig az egész életre kiterjedő tanulás (LWL) figyelembe véve az időtényezőket és a 21. század technikai és kommunikációs adottságait is: egy összetettebb, egymásra reflektáló és azokat kontextusba helyező, rugalmas tanulási környezetről beszél, amelynek az élethosszig tartó tanulás csupán egy vertikális szintje. (Komenczi 2001:4)*

Ezen paradigmaváltás alapján az egész életre kiterjedő tanulás részeként értelmezzük az egész életen át tartó tanulást.

Ezt pedig a továbbiakban a **kulturális intézményrendszerben megvalósuló kulturális tanulóssal** (vö. Juhász – Szabó 2016), azon belül is a közösségi művelődéssel kapcsoljuk össze. Tesszük ezt azért, mert a közművelődés „... az egyének és közösségek művelődési aktivitását felkeltő és segítő tevékenységrendszer, amely **lehetőséget teremt az önművelődésre, a civil önszerveződésre, a közösségi művelődésre, az egész életen át tartó, az élet minden dimenziójára kiterjedő művelődésre.** A közművelődés olyan ön- és társadalomfejlesztő tevékenységrendszer, amiben a művelődésszervezés, felnőttképzés, kultúraközvetítés végső célja az életminőség javítása és a humán erőforrás fejlesztése. A köz művelődéséről van szó, amely közösségi jelenlétet, aktivitást feltételez, és megfelelő szervezetekhez, intézményekhez és terekhez köthető.” (Koncz – Németh – Szabó 2007: 20)

A **kulturális tanulás** pedig nem más, mint az a non-formális és informális tanulás, amely a kultúra széles spektrumú intézményrendszere és eszközrendszere által biztosított és valósul meg. (Juhász – Szabó 2016:1) Kozma és munkatársai megközelítésében kulturális tanulás azokat a szabadidős tanulási lehetőségeket értjük, amelyeket jórészt a kulturális intézmények statisztikáiból és vizsgálataiból kiindulva lehet megragadni, a közösségi tanulás pedig azokat, amelyek civil kezdeményezésre indulnak. (Kozma et al. 2016, 116)

A közművelődés funkcióit vizsgálva megállapíthatjuk, hogy számos szerző (pl. Mátyus 2006, Márkus 2015) kiemeli a képzési, felnőttképzési feladatát. B. Gelencsér véleménye szerint a közművelődési tevékenység átfogja az iskolarendszeren kívüli művelődési, képzési szórakozási, tájékoztatási, közösségi lehetőségeket, azokat szerves kapcsolatba épít(het)i a helyi társadalom életével, a kisebbségi, a nemzeti és az egyetemes kultúrával, így rendszer- és

folyamatjellegű együttműködést jelent a mikro- és a makro-társadalom, valamint az egyetemes kultúra különböző szféráival. (B. Gelencsér 2011:336; Márkus 2015).

Koltaiék (2005) a felnőttképzés funkcionális-intézményrendszeri vizsgálatakor is kiemelik a közművelődési intézményeket, az általános kulturális felnőttoktatás kapcsán. Véleményük szerint a felnőttoktatás rendszere három területre bontható: az általános felnőttoktatás, az iskolarendszerű felnőttoktatás, valamint a szakképzés és továbbképzés területére. Ebben az értelmezésben az általános felnőttoktatás⁴⁹ az a terület, ahol mindazoknak a képességeknek és kompetenciáknak a kialakítása történik, amelyek az általános életvezetéshez szükségesek (Koltai – Koltai, 2005: 75; Márkus 2015).

Megállapíthatjuk tehát, hogy a közművelődésben jelentős szerepe van az általános képzéseknek, két okból kifolyólag is. Egyrészt ezen a területen van hagyománya, tapasztalata, szakember háttere az intézményeknek és az intézmény látogatói is ilyen irányú igényeikkel fordulnak ehhez az intézményrendszerhez, ahogyan ezt számos korábbi elméleti munka is megállapítja (Csoma – Lada 2000, Harangi 2000, Mátyus 2006, B. Gelencsér 2011) Másrészt az is hozzájárul ehhez, hogy ez a terület a legkevésbé profitábilis, így nem is vállalja fel a profitorientált szféra. (Márkus 2015)

A továbbiakban megvizsgáljuk azokat a nemzeti jogszabályi sajátosságokat, amely deklarálják az egész életre kiterjedő tanulás kulcsfontosságú szerepet a közművelődés célrendszerében.

Az egész életre kiterjedő tanulás a hazai jogszabályok tükrében

Az 1997. évi CXL. törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről (a továbbiakban Kulturális törvény) már a jogszabály céljainak bevezetésekor világosan rendelkezik arról, hogy a kultúra egyik legfőbb feladata (1. § e) pont) „az egész életen át tartó tanulás elősegítése”, amely legalább olyan kiemelt funkció, mint a társadalmi jólét biztosítása vagy az életminőség fejlesztése. A kulturális intézményrendszer – a közösségi művelődés, a könyvtárügy vagy a muzeológia – más-más eszköztárral járul hozzá az egész életre kiterjesztett tanuláshoz: míg a nyilvános könyvtár, a **könyvtári szakterület** sajátos eszközeivel többek között a digitális információszerzésben, a digitális írástudásban, az információs műveltség elsajátításában segíti használoit (55. §), a 37/A paragrafus c) pontja szerint a **muzeális terület** kultúraközvetítő, közművelődési tevékenységével járul hozzá ahhoz a folyamathoz, amelyet egész életen át tartó tanulásként értelmezünk. A múzeumi szakterületre vonatkozó jogszabályi hivatkozás egyrésztől megjelöli a muzeológián belül a múzeumandragógia szakterületközi szerepét (vö. Kurta 2012), másrésztől kiemeli, hogy a kultúra ezen szakterülete közvetítő funkciója mellett közművelődési feladataival szolgálja az élethosszig tartó tanulást. (1997. évi CXL. tv.)

A fentebb megjelölt, a múzeumi szakterületre vonatkozó szakasz bevezeti azt az értelmezési keretet, amelyeket a továbbiakban vizsgálunk. Ennek alapján a **közművelődést, mint az egész életre kiterjedő tanulást elősegítő környezetet és eszköztárat** törekszünk körül járni. A törvény a helyi, közösségi művelődési feladatokat a helyi, települési önkormányzatok vonatkozásában fogalmazza meg. (1997. évi CXL. tv. 76. §) A kulturális intézmények alapszolgáltatásain belül, a közművelődési alapszolgáltatások között jelöli ki azokat az önkormányzati feladatokat, amelyek között az egész életre kiterjesztett, élethosszig tartó

⁴⁹ Koltaiék meglátása szerint ez a terület szerteágazó, ide tartozik általános értelemben az informatikai és idegennyelvi képzés, az egészségügyi képzés, a politikai képzés, állampolgári jogokra vonatkozó képzés, hitélettel kapcsolatos felnőttoktatás, valamint a kulturális felnőttoktatás (Koltai – Koltai, 2005: 75).

tanulás biztosítása (c) pont) is szerepel. A jogszabály rendelkezése alapján nemcsak kötelessége, hanem kötelező feladata is a települési önkormányzatoknak a felsorolt alapszolgáltatások – így az egész életre kiterjedő tanulás – feltételeinek elősegítése. A törvény területi, fővárosi szakmai szolgáltatásokat (85. §) jelöl meg, többek között „*d) pont... a területi szintű amatőr művészeti, népművészeti, hagyományőrző tevékenységek megőrzésének és fejlesztésének, a népi iparművészet, az élethosszig tartó tanulás (..) szakmai támogatása.*” Az államháztartási szakágazatokat és szakfeladatokat, kormányzati funkciókat részben a 68/2013. NGM rendelet, másrészt ennek módosítása 11/2017. (VI. 28.) NGM rendelet tartalmazza. Ahogy **Márkus** (2015) is írja, a 2013. évi rendelet 1. számú mellékletében tér ki a kulturális szolgáltatásokra, amelyek között 4 közművelődési funkciót jelöl meg, közöttük a **082093 Közművelődés – egész életre kiterjedő tanulás, amatőr művészetek** funkciót is. A jogszabály 2. számú mellékletében kifejti a funkció alá tartozó feladatok, tevékenységek körét, amelyeket a szolgáltatásokba beleért:

1. az öntevékeny, önképző tanfolyamok
2. életminőséget és életesélyt javító tanulási lehetőségek
3. népfőiskolák megteremtése, a tehetségfejlesztés
4. az ismeretszerző, az amatőr alkotó, művelődő közösségek tevékenységének elősegítése,
5. alkotó művelődési közösségek, művészeti csoportok, körök, klubok, szabadegyetemek biztosítása. (68/2013. NGM rendelet) (vö. Márkus 2015)

Tehát a jogszabályi környezet előbbieken megnevezett szakaszaiban horizontális célokat és egzakt feladatokat, funkciókat is megjelöl a közművelődés és az egész életre kiterjedő tanulás vonatkozásában. Magyarországon azokat a közművelődési szakmai szolgáltató és módszertani feladatokat, amelyek a közművelődési funkciók ellátásához szükségesek az Emberi Erőforrások Minisztériumával kötött közszolgáltatási szerződés keretében 2017-től az **NMI Művelődési Intézet Nkft.** látja el, folytatva a szellemi jogelődje, a Nemzeti Művelődési Intézet költségvetési szerv munkáját. (NMI Művelődési Intézet 2018)

A közösségi művelődés és a kulturális tanulás az egész életre kiterjesztett, élethosszig tartó tanulás tükrében

Alaptörvényünk kimondja, hogy „*Minden magyar állampolgárnak joga van a művelődéshez. Magyarország ezt a jogot a közművelődés kiterjesztésével és általánossá tételével, az ingyenes és kötelező alapfokú, az ingyenes és mindenki számára hozzáférhető középfokú, valamint a képességei alapján mindenki számára hozzáférhető felsőfokú oktatással, továbbá az oktatásban részesülők törvényben meghatározottak szerinti anyagi támogatásával biztosítja.*” (Magyarország Alaptörvénye XI. cikk (1) (2)) Ehhez kapcsolódóan erősíti meg a Kulturális törvény, hogy „*Mindenkinek joga, hogy „műveltségét, készségeit életének minden szakaszában gyarapítsa.*” (Magyarország Kormánya 2014:48; 1997. évi CXL. tv.) Ennek a jognak a figyelembevételével a közösségi művelődés az értékközvetítést és cselekedtetést tartja központi szerepének. A közösségi művelődési szakma egy társadalomfejlesztési tartalommal bíró, humán tényezőkre épített kulturális szakterület „*amelyben a hagyományőrzéstől az infokommunikációs kultúrák közvetítéséig a teljes kulturális tudás megőrzését és továbbadását vállalja aktív közösségein keresztül számos eszközzel, legyen az a klasszikus zene vagy a média, az irodalom vagy az internet.*” (Juhász 2016:122)

Ez a közösségi művelődési értékeket alapul vevő társadalomfejlesztési cél párhuzamba állítható az egész át tartató tanulás hazai stratégiájával (és így az egész életre kiterjedő tanulással):

- **életminőség javítása** a közművelődési, tanulási és kulturális infrastrukturális fejlesztéseken és a közszolgáltatásokhoz való hozzáférés javításán keresztül;
- **egyenlő esélyű hozzáférés** a tudáshoz és az azt közvetítő szolgáltatásokhoz a közművelődési és közgyűjteményi intézményrendszer fejlesztésével, így az egész életen át tartó tanulás rendszerének fejlesztése.

A stratégiai dokumentum, hasonlóan a közművelődési szakterülethez, céljai alapján az infrastrukturális fejlesztések mellett a **humán tőke fejlesztését** jelöli meg. (Magyarország Kormánya 2014:12-54)

Ahhoz, hogy az egész életen át tartó tanulás, mint célrendszer mindenki számára elérhető legyen, a formális oktatáson túl szükség van egy olyan stabil intézményi háttérre, amely a polgárok számára elérhető, térítésmentes vagy kedvezményes, minőségi szolgáltatást biztosít, tudásközvetítő és ismeretátadó feladatokat lát el. Eseményei, programjai, szolgáltatásai sokszínűek, közérthetőek és figyelemfelkeltőek. Ennek tud ideális terepet biztosítani a kulturális terület közművelődési szakterülete: non-formális és informális terepei a közösségi művelődésre, a közösségi tanulásra, a tudásmegosztásra, a bizalomra, a közös tudásra és a tudásmegosztásra helyezik hangsúlyt. A kulturális intézmények – így a közösségi művelődés – által nyújtott szolgáltatások, non-formális és informális képzések és programok hozzájárulnak a célcsoportok, résztvevők személyiségfejlődéséhez, kompetenciafejlődéséhez és hátrányaik kompenzálásához.

A közösségi művelődési környezetben megvalósuló (kulturális) tanulás nem csak saját elhatározásból történő non-formális és informális tanulási formaként alkalmazható (amelynek forrása és eszköze a kultúra és annak eszközrendszere, intézményrendszere), hanem feladata, funkciója spontán, önkéntelen, véletlen formában, akaratlanul is megvalósulhat. Olyan körülmények között, olyan folyamatok által realizálódhat, amikor nem tanulási céllal látogatunk meg egy kulturális intézményt, veszünk részt egy sporttevékenységben (játszunk, sikereket érünk el, közösségekben veszünk részt), hallgatunk rádiót és ekkor mégis, előre nem tervezett módon a kulturális tanulás által ismeretekkel gazdagodunk, tudást sajátítunk el, azaz tanulunk. A kulturális tanulásnak **Juhász és Szabó** (2016) kutatása szerint a négy formáját különböztetjük meg, köztük az első a kulturális életben való részvétel (múzeumi, színházi, koncert-, könyvtári, közművelődési intézmények és szolgáltatók látogatása), mint kulturális tanulás. (Juhász – Szabó 2016: 199-200.) Így a kulturális életben való részvételből eredő intézményi, közművelődési kulturális tanulásnak nem csak tervezett, de spontán tanulási platformja is létezik az élet kihívásaihoz és körülményeihez alkalmazkodva.

A közművelődés, mint összetett, változatos és jogszabály által deklarált, a társadalom polgárjainak iskolarendszeren kívüli, önművelő, kultúraelsajátító, öntevékeny, művelődő, megismerő, és alkotó célú, jellemzően közösségekben megvalósuló tevékenysége (1997. évi CXL. törvény 1. sz. m. r) pont) színtereivel és szolgáltatásaival az egész életre kiterjedő tanulást és a kulturális tanulást szolgálja. Ugyanakkor az eltérő intézményi formák és szolgáltatások lehetőséget biztosítanak a sajátos területi és/vagy célcsoportos igények „rétegezett” kielégítéséhez, így nem csak méretük, de tevékenységi profiljuk, célrendszerük alapján is megkülönböztethetők az egyes közművelődési intézmények. A közművelődés 2017. évi

jogszabályi átalakulásából, vagyis a törvénymódosításból eredő intézményrendszeri átalakulás lehetőséget biztosít a rétegezésre. A módosított jogszabályi környezet (8+2) **tíz intézményi, szervezeti típust** irányoz elő az alábbiak szerint:

1. művelődési ház – közösségi ház vagy faluház
2. művelődési központ
3. kulturális központ / agóra
4. többfunkciós közművelődési intézmény – művelődési ház, művelődési központ vagy kulturális központ
5. népfőiskola
6. népi kézműves alkotóház – népi kézműves műhelygaléria vagy népi kézműves nyitott műhely
7. gyermek-, illetve ifjúsági ház – gyermekház, ifjúsági ház, vagy gyermek- és ifjúsági ház
8. szabadidőközpont – művelődési központ vagy művelődési és szabadidőközpont
9. integrált kulturális intézmény
10. közösségi színtér (1997. évi CXL. tv.)

Míg az első három intézménytípus elsősorban a **területi, földrajzi sajátosságra** fókuszál, a 4-8. pontokban felsorolt intézménytípusok az **eltérő célcsoportokhoz** (pl. népi tárgyalkotók, gyermekek vagy fiatalok, felnőttek) vagy az **eltérő tevékenységekhez** (szabadidő eltöltése, kézművesség, önképzés, önművelés) rendelnek intézményi formákat. Az integrált kulturális intézmény vagy a közösségi színtér intézménytípusok (9. és 10.) pedig a **kistelepülések sajátos körülményeire** reagálnak rugalmas kereteikkel.

Ezekben a változatos intézményi formákban egyaránt teret kapnak az önképző és öntevékeny szakkörök; azok a tanulási lehetőségek, amelyek célja az életminőség és az életesély javítása; [bizonyos intézménytípusoknál] a szabadegyetemek és a népfőiskolai programok; az iskolarendszeren kívüli képzések és tanfolyamok; valamint az ismeretszerző és azokat terjesztő közösségi alkalmak. (Szedlacsek 2017) Ezek a feladatellátási formák sarokkövei az alapszolgáltatás, így az egész életre kiterjedő tanulás biztosításának. A fentiek miatt, kiemelten fontos, hogy nem csak a „tartalomhoz a formát” (intézményrendszer átalakítása); a közművelődési intézményeknél a „formát kövesse a tartalom” is, vagyis a környezeti változásokra adott intézményrendszeri és infrastruktúrális megújítási (TIOP és LEADER) projektek mellett a szolgáltatások módszertana is kövesse napjaink elvárásait. Erre nyújtott választ a Kulturális törvény 2017. évi módosítása, egyúttal az intézményrendszer korszerűsítésére; a szakemberképzésre biztosított ingyenes, Emberi Erőforrások Minisztériuma által támogatott képzési csomagok, valamint a különböző TÁMOP és EFOP projektek.

Összefoglalás

Rövid tanulmányunkban törekedtünk felvillantani azt a rendszert, ahol a közösségi művelődés szakterülete és az az egész életre kiterjesztett, élethosszig tartó tanulás (LLL + LWL) közös célokat és eszközöket mozgósít a humán tőkefejlesztés segítségével vagy annak érdekében. A közösségi művelődés intézményei nyitott kapuikkal várják a tanulni vágyó gyermekeket, felnőtteket és seniorokat egyedül és közösségben egész életük folyamán és életük valamennyi területén.

Annak eldöntése, hogy egy adott közösség – a helyi intézmény adottságait és annak fejleszthetőségét figyelembe véve – milyen közművelődési szolgáltatásokat, mint az egész

életre kiterjedő tanulási formákat vesz igénybe, miket adaptál vagy éppen kapcsol össze: a helyi társadalom saját hatáskörébe tartozik. Ennek a helyi meghatározásnak a szelete az egész életen át történő tanulás paradigmájának területi értelmezése, valamint a közösségi ügyek megoldási formái a tanulási és oktatási folyamatok által. (Kleisz 2012: 300) A közművelődés feladata, hogy szolgáltatásai milyenségének, elérhetőségének kialakításakor ezeket a helyi társadalmi kereteket vegye alapul. És hogy a neveléstudomány számára miért érdemes az egyént motiválni arra, hogy igénybe vegyék a közművelődés szolgáltatásait? Azzal, hogy az egyénben „*kialakulnak a közoktatáson kívüli tudásszerzés, tudásépítés készségei, megvalósul az egész életre kiterjedő tanulás (Lifewide Learning + Lifelong Learning) módszereinek elsajátítása.*” (Pajtókné et al. 2010:5) Az egyén számára pedig „*a tudás megszerzése (...) meghatározza az életút sikerességét, befolyással bír az életvitel kialakítására, a személyiség formálódására (...) is*”. (Mócz 2010:3) Az átalakuló, 21. századi tanulási környezetben nem csupán a tudásszerzés a cél, hanem a transzferálhatóságának elismerése. Ennek alapja, hogy az elsajátított ismereteket, készségeket és tudást az egyén képessé váljon átvinni a validációs eljárásban. Ebben nyújthat támogató környezetet az egész életre kiterjesztett tanulás elmélete és a közművelődés az érdeklődőknek, közreműködőknek, szervezőknek és népművelőknek egyaránt.

Felhasznált irodalom:

- 68/2013. (XII. 29.) NGM rendelet a kormányzati funkciók, államháztartási szakfeladatok és szakágazatok osztályozási rendjéről.
- Az 1997. évi CXL. törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről.
- B. Gelencsér, Katalin (1996): A helyi közművelődés feladatai és funkciói. In: Szabó Károly (1996) (szerk.): Közművelődési tanulmányok. Pécs, JPT TKI – Magyar Honvédség Humán Főcsoportfőnökség Kulturális Főigazgatósága. 261-290. p.
- B. Gelencsér, Katalin (2011): A tudás, a megismerés és a társas megértés öröme – Művelődéstörténeti és közművelődés-elméleti tanulmányok. Budapest, Tinta Kiadó
- Csoma, Gyula – Lada, László (2000): Funkcionális analfabetizmus, második esély, közművelődés. In: Harangi László – Pordány Sarolta (2000) (szerk.): Felnőttképzés a közművelődésben. Budapest, Magyar Művelődési Intézet, 51-65.p.
- Harangi, László (2000): A non-formális felnőttoktatás helyszínei és aktorai. In: Harangi László – Pordány Sarolta (2000) (szerk.): Felnőttképzés a közművelődésben. Budapest, Magyar Művelődési Intézet, 9-34.p.
- Harangi, László (2009): A „lifelong learning” paradigma és hatása a magyar közoktatásra. Budapest, Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet (Elérhető: <http://ofi.hu/tudastar/tanulas-kora/lifelong-learning>)
- Inkei, Péter (1997): Közművelődés és felnőttképzés. Szín, 2. évf. 4. sz. 9-10. p.
- Juhász, Erika – Szabó, József (2016): Kulturális tanulás: a tanulás új dimenziója. Budapest, Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet. In: Educatio 2016/2. szám (Elérhető: <http://folyoiratok.ofi.hu/educatio/kulturalis-tanulas-a-tanulas-uj-dimenzioja>)
- Juhász, Erika (2016): A felnőttek képzése és művelődése egykor és ma Magyarországon. Debrecen, KultúrÁsz Közhasznú Egyesület
- Kleisz, Teréz (2012): Minőségfejlesztési eszköz a felnőtt tanuló ösztönző hálózati együttműködésekben. In: Juhász, Erika – Chrappán, Magdolna (2012) (szerk.): Tanulás és művelődés. Debrecen, Debreceni Egyetem, 299-304. p.

- Koltai, Dénes – Koltai, Zsuzsa (2005): Felnőttoktatás és múzeumi képzés. Tudásmenedzsment, 1. sz. 75-83. p.
- Komenczi, Bertalan (2001): Az Európai Bizottság memoranduma az egész életre kiterjedő tanulásról. In: Új Pedagógia Szemle, 2001. június (Elérhető: <http://epa.oszk.hu/00000/00035/00050/2001-06-eu-Komenczi-Europai.html>)
- Koncz, Gábor – Németh, János – Szabó, Irma (2007) (szerk.): Közművelődési fogalomtár. Budapest, Oktatási és Kulturális Minisztérium
- Kozma, Tamás (2016): Oktatás vagy tanulás? In: Iskolakultúra, 2. szám, 108-118. p.
- Kurta, Mihály (2012): Múzeumandragógia Magyarországon. Miskolc, Herman Ottó Múzeum
- Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.)
- Magyarország Kormánya (2014): Az egész életen át tartó tanulás szakpolitikájának keretstratégiája a 2014/2020 közötti időszakra. (Elérhető: <http://www.kormany.hu/download/7/fe/20000/Eg%C3%A9sz%20%C3%A9leten%20%C3%A1t%20tart%C3%B3%20tanul%C3%A1s.pdf>)
- Márkus, Edina (2015): Közművelődés és felnőttképzés a statisztikák tükrében. In: Kulturális Szemle, 2015/1. szám (Elérhető: <http://www.kulturalisszemle.hu/2-szam/hazai-tudomanyos-muhely/markus-edina-kozmuvelodes-es-felnottkepzes-a-statisztikak-tukreben>)
- Mátyus, Aliz (2006): Dr. Gelencsér Katalin a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Közművelődési Főosztályának képzési referense a képzésről. Szín, 11. évf. 3. sz. 1-5. p.
- Mócz, Dóra (2010): Az élethosszig tartó tanulás jelentősége a 40–50 éves korosztály életútjában. In: Az iskolakultúra, 2010/4. melléklet (Elérhető: http://real.mtak.hu/57920/1/EPA00011_iskolakultura_2010-04_szeperatum1.pdf)
- National Agency for Education (2000): Lifelong Learning and Lifewide Learning. Stockholm, Liber Distribution Publikationstjänst.
- NMI Művelődési Intézet Nkft. (2018): Ismertető. (Elérhető: <http://kozosseguvelodes.hu/rolunk/ismerteto/>)
- Pajtókné, Tari Ilona et al. (2010): LL-Hall, az élet minden területére kiterjedő, élethosszig tartó tanulás háza. Virtuális eszköz-készletek tanároknak. Eger, Eszterházy Károly Főiskola (Elérhető: http://old.ektf.hu/agriamedia/data/present/146/146_present.pdf)
- Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar (PTE BTK) (2011): 1.1 Formális, nonformális és informális tanulás. In: A felnőttkori tanulás szakágazatai, Pécs, Pécsi Tudományegyetem (Elérhető: http://janus.ttk.pte.hu/tamop/tananyagok/felnottkori_tanulas/11_formlis_nonformlis_s_informlis_tanuls.html)
- Szedlacsek, Emília (2017): A közösségi művelődés stratégiája. Előadás anyag. EMMI. Lakitelek, Emberi Erőforrások Minisztériuma Községi Művelődési és Művészeti Főosztály (Elérhető: http://kozosseguvelodes.hu/wp-content/uploads/2017/08/Tessedik-koll_Szedlacsek_emilia_20170707.pdf)

Szabó József:

Játékos-kompetenciák

Absztrakt: A számítógépes játékok elterjedése először a pszichológusok figyelmét keltette fel, akik figyelmeztettek a játékfüggőség veszélyeire. Hipotézisünk szerint a számítógépes játékok több előnnyel is rendelkezhetnek, segíthetnek az együttműködésben, a kommunikációban, új információk nyújtásában, akár a stratégiai gondolkodásmód támogatásában is a csapatjátékokon keresztül. A kutatás középpontjában az áll, hogy a fiatalok hogyan látják a számítógépes játékokat, milyen előnyöket találnak bennük, hogyan segítik a számítógépes játékok a sporthoz való hozzáállásukat, és hogyan befolyásolják ezek a játékok az iskolai eredményeket. A kutatás azt mutatja, hogy a játékok használata során nincs jelentős nemi különbség, és iskolai eredményüket még akkor sem befolyásolja, ha intenzíven játszanak. Ezentúl azonban a szabadidős tevékenységük rendszeres sportot, többnyire csapatsportot is magába foglal. Ezek a fiatalok másképp látják a világot, és maga a számítógépes játék gazdagítja mindennapi életüket.

Abstract: The spreading of computer games has drawn the attention of psychologists in the first place, who warn us of the dangers of game addiction. According to our hypothesis computer games might possess several advantages, help cooperation, communication, provide new information, even support the strategic way of thinking through team games. In the focus of this research is how young people see computer games, what advantages they find in them, how computer games help their approach to sports and how playing these games influences their school results. The research shows that there is no significant gender difference in their use of games, and their school result is not influenced even if they play them intensively. Moreover their free time activities involve regular sports, mostly team sports. These young people see the world in a different way and the computer game itself enriches their everyday life.

Felvezetés

Az utóbbi években tapasztalhatjuk, hogy a munkaerő-piaci igények jelentősen megváltoztak. A tárgyi tudás mellett, vagy azt éppen háttérbe szorítva jelennek meg a kreativitást az együttműködést előtérbe helyező elvárások. Ahhoz, hogy ennek a kihívásnak a fiatalok megfeleljenek, komoly segítséget nyújt a számítógépes játékok használata. Az utóbbi években azt tapasztalhatjuk, hogy a kulturális tanulás szerves részeként a játékok egyre nagyobb szerepet kapnak a közösségek működésében. A kulturális területnek, és ezen belül is a játékiparnak, a virtuális valóság rendszereinek gazdaságban betöltött szerepe folyamatosan növekszik. Az előrejelzések szerint a posztmodern társadalomban a kulturális értékek jutnak fontos szerephez, ezen belül a kulturális tanulás új eszközei, többek között a játékok (Kane 2005).

Ahhoz, hogy megérthessük a játékok új elméleti megközelítését, különbséget kell tennünk két játéktípus között, amelyekre az angol nyelvben, többek között a különbségek hangsúlyozása miatt, két külön szó létezik. A play a gyermeki léthez kötődő, szabad, spontán, önmagáért való játékot jelenti (Santayana 1955). Ezzel szemben a game a szabályoknak alávetett, valamilyen cél érdekében történő és számszerűsíthető kimenettel rendelkező játékot jelöli (Salen és Zimmerman 2014). Zimmermann ezzel együtt kiegészítette ezt a definíciót a hűségprogramokból átvett, a számítógépes játékoknál is jól használható megoldásokkal. A többszereplős játékok alapjai ebben az értelemben valamikor a '90-es években indultak világhódító útjukra, de az elterjedésükhöz szükség volt olyan biztonságos és gyors hálózatos kapcsolatra és megjelenítési megoldásokra, amelyek a szélesebb rétegek számára csak a kétezres évek első évtizedének közepétől álltak rendelkezésre. Azóta exponenciálisan nő az érdeklődés a játékok iránt, nem csak a játékosok, hanem a nagyobb szervezetek, szponzorcégek, sőt egyes országok kormányai (például: Dél-Korea) részéről is (Schmidtka 2016). A Végjáték című film többek között már a hadiipari alkalmazási lehetőségekre is felhívja a figyelmet.

Az első valódi videojáték a Thomas T. Goldsmith Jr. és Estle Ray Mann szabadalmán alapuló rakétavezérlő szimulátor, az 1947-es Katódsugárcsöves Szórakoztató Készülék volt (Achterbosch et al. 2007). Az asztali szerepjátékok elterjedésével egy időben jelentek meg az MMORPG-k (Massively Multiplayer Online Role-Playing Game) ősei, a MUD-ok (Multi User Dungeon). A MUD-ok ötvözték a szerepjátékok, a hack & slash típusú játékok, valamint a chatszobák jellemzőit, létrehozva ezzel olyan szövegalapú virtuális világokat, melyben a játékos jellemzően egy fantasy világban irányíthatja karakterét természetes nyelven alapuló utasításokkal. Magyarországon a legelterjedtebb MUD-kliens a zMUD volt, melynek szervereit nagyobb egyetemek gépei adták (Dobó - Gutléber 2008). Az első PC-re készült grafikus MMORPG az 1991-ben megjelent Neverwinter Nights volt, amit több hasonló játék is követett. A 2000-es évek elejére a személyi számítógépek és konzolok hardverfejlődése, az internetes alkalmazások elterjedése lehetővé tette az egyre jobb minőségű grafikával, nagyobb játéktérrel és hosszabb, gazdagabb játékmenettel rendelkező MMORPG játékok megjelenését. (Lin - Sun 2015).

A játékok (a game magyar megfelelőjének hiányában továbbra is ezt a kifejezést használja a szakirodalom) elterjedéséhez, fejlődéséhez nagyon nagy lökést adott Steve Jobs. Egyrészt azzal, hogy a Pixar filmstúdió megvásárlásával és működtetésével bebizonyította, hogy a modern számítógépekkel (a Next cég nagyteljesítményű gépeivel) a grafikus megjelenítés 3D szinten is élményszerű és szórakoztató lehet. Ez látható a stúdió által készített egész estés filmekben, amik megteremtették ennek az új filmiparágnak az alapjait. Másrészt az új típusú, több funkcióval (internet, telefon, zenelejátszó, érintőképernyős megoldás) okostelefon elkészítésével, ahol egy új operációs rendszerrel összekapcsolta az internetet a telefonos szolgáltatásokkal. Ezzel megnyitotta az utat más gyártók előtt, és megteremtette, az addigi egyszerű játékok mellett a különböző eszközökön online módon is játszható játékok fejlesztésének lehetőségét.

A számítógépek, a tabletek és az okostelefonok, valamint a videojátékok egyre gyorsabb elterjedése, és ezzel együtt az internet mindennapi használata egy vadonatúj, sokak számára máig nehezen kezelhető jelenség kialakulásához vezetett. Mivel egyre több játékban a játékosok virtuális személyiségen, avatárokon keresztül jelennek meg, a programozók a játékokat tovább fejlesztették, így terjedtek egyre szélesebb körben a valós idejű stratégiai játékok (RTS) közé sorolható Multiplayer Online Battle Arena (MOBA) és a Massively Multiplayer Online Role-Playing Game (MMORPG) többszereplős játékok. A fiatalok körében az új típusú játékok használata többek között az együttműködésben és versengésben

nyilvánul meg. Ezek a játékok az utóbbi években rendkívüli népszerűségnek örvendenek, a mobiltelefonokra fejlesztett megoldásokkal lényegében a fiatalok mindennapi életének részévé váltak. A játékok egy része a sporthoz hasonló versenyhelyzeteket teremtett, az adott feladatot magas szinten teljesítő csapatok már a nagyközönség számára is érdekes csatákat vívtak. Így a virtuális térből kilépve a nézőkkel, szurkolókkal stadionokat is meg lehetett tölteni. A sporttörvény megfogalmazása szerint a sport meghatározott szabályok szerint, a szabadidő eltöltéseként vagy hivatásszerűen végzett testedzés, illetve szellemi gyakorlat, alkalmilag vagy szervezett formában, fizikai, illetve szellemi erőnlét fejlesztését szolgálja (2000. évi CXLV. törvény a sportról). Ez alapján több hivatalos versenyeken megjelenő játékot sportként is kezelhetünk, így egy új, sokak által a mai napig vitatott fogalom jelent meg, ez az esport. A kezdeti időszakhoz képest az esport fogalma is kissé átalakult, a klasszikus csapatsportokhoz hasonlóan a versenyzést, az önfejlesztést és a csapatmunkát helyezi előtérbe. Az esporttal kapcsolatos eseményeket speciális közvetítő platformokon juttatják el a közönséghez. Ilyen például a Twitch. Így a versenyek a szélesebb tömegek számára akár mobil eszközökön keresztül is követhetők.

Ennek a felismerésnek az egyik eredménye, hogy egyre több területen jelentek meg olyan játékok, és ezekhez kapcsolódva olyan szerveződések, amelyek többek között kutatási célokat is szolgáltak. Ilyen többek között a hazai viszonylatban az az elsőként a Debreceni Egyetemen útjára indult DEAC-Hackers esport szakosztály, melynek egyik hangsúlyozottan kiemelt célja az esport tevékenység és az esporttal foglalkozók játékhasználatának több szempontú kutatása. További célok között szerepel az utánpótlás felkészítése, a fiziológiai tényezők vizsgálata, lehetőségek szerinti fejlesztése, a játékstratégiák kidolgozása, a fiatalok bevonása a szervezett, amatőr játékosok körébe, és ezzel együtt az ad-hoc típusú, esetlegesen függőséget is okozó játékhasználatról felvilágosítás nyújtása.

A kutatás előzményei

A különféle játékok és az ezeket futtató eszközök terjedése az iskolai tanulók között már az okostelefonok megjelenése előtt is látható volt, de azóta a játékhasználat a fiataloknak szinte minden rétegét érinti. A fiatalok játékhasználatáról szóló 2016-ban folytatott megbeszélés és egy budapesti kutatás irányította rá arra a figyelmet arra, hogy az iskolai tanulók jelentős része a szülői és pedagógusi figyelmeztetések ellenére már alsó tagozatban is okostelefont használ (Tamás 2016). Ennek egyik oka a szabadon hozzáférhető, illetve az egyre olcsóbbá váló internet elérhetőségének javulása volt. A szélessávú internet bővülésével együtt a viszonylag olcsó, újabb típusú gépek is megjelentek. Ezek a videó kártyák fejlődésével alkalmasak voltak az egyszerűbb játékok mellett a folyamatosan fejlődő, egyre nagyobb processzor és grafikai teljesítményt igénylő MOBA, MMORPG és egyéb játékokra. Átmeneti visszaesést jelentett viszont a kriptovaluták terjedése, mivel ez elsősorban nagyteljesítményű grafikus processzort igényelt, és a kripto bányászok kereslete jelentősen növelte a berendezések, kártyák árát. A célhardverek árának növekedése miatt a fejlesztőknek köszönhetően a játékoknak a telefonos verziói is megjelentek és hamar népszerűek lettek. Az előzetes vizsgálatok rámutattak arra, hogy a 12–16 éves korosztály mobiltelefon használata mára meghaladja a 90%-ot, szinte mindenki a közösségi oldalak használata mellett naponta keres fel játékdalakat, vagy már letöltött játékokat használt (Lembke - Leipner 2015). A telefon és játékhasználat további ugrásszerű növekedése várható az 5G lefedettség bevezetésével. Ez a technikai fejlesztés jelentősen csökkenteni fogja az internet hozzáférés költségeit. Néhány országban más ma is minimális díjért (5-10 euro) korlátlan internet

kapnak az előfizetők. Az új, nagysebességű internet még látványosabb játékok alkalmazását teszi lehetővé, így a játékhaznátat ezután még meghatározóbb lesz a fiatalok életében.

A szakirodalomban közölt eredmények azt mutatták, hogy érdemes a fiatalok játékhaznátat részletesebben is megvizsgálni. Különösen indokoltá tette ezt az esport jellegű játékok haznátának növekedése, a játékokhoz kapcsolódó rendezvények (play it show, Mine show) országos szintű megjelenése és népszerűsége, valamint a frissen alakuló virtuális közösségek, többek között az esport szakosztályok működése (Szabó 2018).

Az esport esetében a többi sportághoz hasonló eredmények tapasztalhatók. Tényleges versenyző a résztvevők legfeljebb 10%-a lesz, és közülük is csak igen kevés olyan profi, aki ebből fog megélni. Ami viszont már a megalakulás óta is látható, a résztvevők megtanulnak együttműködve célokat elérni, kommunikálni, elfogadni és elismerni a másikat. Ők lesznek az új vállalkozók, akik így együtt start up-okat hozhatnak létre, megtanulják az új technológiák haznátat, lehet belőlük dizájnér, animátor, 3D grafikus, szoftverfejlesztő, rendezvény szervező, stb. Az informális kapcsolatok építése további szinergiákat hozhat felszínre. Lehetőséget kapnak a smart rendszerek fejlesztésére, teljesen új technológiák megismerésére, és az új megoldások első komoly haználóik lehetnek. (Blockchain, mesterséges intelligencia). Ismert már olyan szakember Vincze Ferenc személyében, aki esportolóból lett 3D grafikus, és ma már az Epic Game játékefejlesztő csapatában dolgozik.

A játékok haznátának megismerése, a hatások vizsgálata azért is fontos, mert már az alfa generáció is aktív játékos. A kutatások azt jelzik, hogy ezek a fiatalok az interaktivitás, a kommunikáció, a dinamikus és ingerdús környezet miatt kedvelik a játékokat, és fontos számukra a célok teljesítése, a közösségi tevékenység és a közös sikerek elérése. (Ducheneaut - Moore, 2014)

Hipotézisek

Kutatásunk egyik fő célja, hogy megvizsgáljuk egy a későbbiekben induló gamer és programozói együttműködés lehetőségét. Ehhez először képet kell kapnunk a fiatalok játékhaznátáról, a programok működéséről, a játékosok elképzeléseiről. Így a kutatás egyik végeredménye lehet egy olyan együttműködés valamelyik középiskolával, ahol már a mesterséges intelligencia kutatási projektbe is bevonhatjuk a résztvevőket.

A kutatás során az alábbi hipotéziseket állítottuk fel:

A fiatalok döntő többsége rendelkezik olyan eszközzel (legalább okostelefonnal), amely alkalmas a csoportosan játszható online játékok futtatására.

Ismerik, és napi szinten használják az elektronikus játékokat, ezen belül is a MOBA és az MMORPG játékokat.

A játékok mellett figyelemmel kísérik a számítógépes játékok off line programjait.

A játékkal töltött idő és a tanulmányi eredmények között összefüggés van, a gyengébb tanulók többet játszanak, mint a jobb eredményt felmutatók.

A számítógépes játékok mellett életük része a szabadidő aktív eltöltése, a hagyományos sportok valamelyike.

A játékokat hasznosnak ítélik, szeretnek virtuális csapatban játszani, felszabadultnak érzik magukat.

Meglátásuk szerint a játékok során a tanulmányaikban és a mindennapi életben is használható új ismereteket szereznek.

Mivel a játékok egy része változik, a klasszikusnak tekinthető játékok mellett folyamatosan újak jelentkeznek, és mások eltűnnek, így azokkal a játékokkal foglalkoztunk a kutatás során,

amelyek széles játékos körrel rendelkeznek. A MOBA játékok egy része és néhány MMORPG játék tartozik ide.

A kutatás módszertana

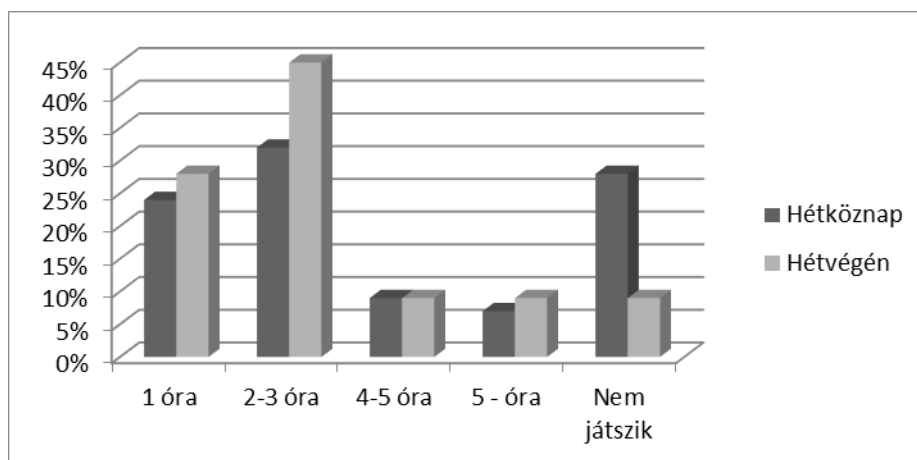
A pedagógusoktól kapott információk és az előzetes kérdések, valamint a szakirodalom segítségével állítottuk össze a kutatási kérdőívet. Két debreceni középiskola 14–16 éves diákjait kérdeztük meg. A kérdőíveket a tanulók online felületen töltötték ki informatikaórán, a tanárokkal történt egyeztetés után. Emellett mindegyik csoportban a kitöltést segítő pedagógusokkal pontosítottuk a kérdéseket. Az így kapott vélemények segítettek abban, hogy a továbbiakban a kérdőívek szükséges módosítása is megtörténhessen, így segítve a programban résztvevő diákok kiválasztásában. A két iskola 245 fős mintája ugyan nem reprezentatív, viszont képet ad a fiatalok játékhasználatáról, a szabadidő eltöltéséről és a pedagógusok tapasztalatainak kiegészítésével rámutat a következő időszak új lehetőségeire. A kérdések elsősorban a játékkal töltött időre, a játékok használatára vonatkoztak, de kitértek a szabadidő eltöltésének formáira is. A beérkezett válaszok értékelése többváltozós függvényanalízissel történt. Az eredmények értékelése során elvégeztünk az összehasonlítást egy nagyobb létszámot felölelő nemzetközi kutatással.

Eredmények

Bár a mi esetünkben kisebb volt a minta, ezzel együtt azt mondhatjuk el, hogy a dániai kutatás eredményei összhangban vannak a saját adatainkkal. (Eric 2017). A dán kutatók külön vizsgálták a 15 év alatti, a 15–19 éves és az e fölötti életkorú csoportokat. Az eredményeikből a 15 év alattiakra vonatkozó adatokat kiemelve a saját eredményekkel összevethetők az egyes értékek. A kapott értékeket egy táblázatban foglaltuk össze, így láthatók az egyezőségek és az eltérések.

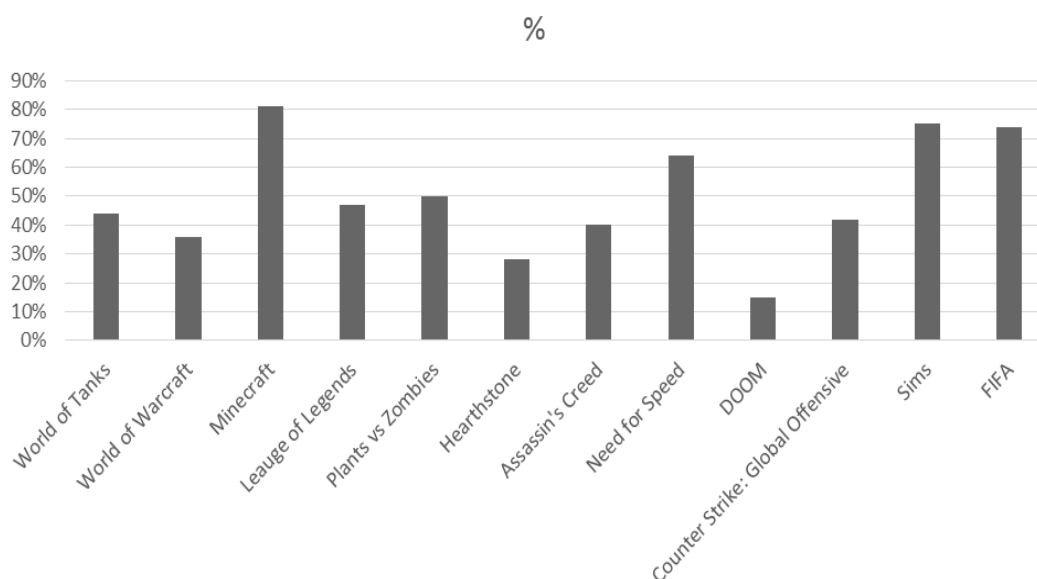
A két kutatás azt jelzi, hogy a fiatalok több mint 70%-a napi rendszerességgel játszik valamilyen eszközön. A saját kutatás, illetve a dán vizsgálat szerint is meghaladja a 10%-ot a heti 40 órát játszó aránya. Ez arra utal, hogy a játék ezeknél a fiataloknál a szabadidő eltöltésének a meghatározó eszköze lett. A két kutatás eredményei hasonlóak, de a heti 10 és 30 óra közötti értékek a dán vizsgálat esetében nagyobb arányban jelentkeznek, míg a 40 óra feletti értékek a saját kutatásban voltak egy kicsit magasabbak. Ha figyelembe vesszük, hogy Dánia az internet lefedettségben és az eszközök terén is előrébb tart hazánknál, akkor joggal feltételezhető, hogy a játékhasználat tovább növekszik. Az eredmények azt mutatják, hogy a fiatalok döntő többsége, közel 100%-a játszik valamilyen elektronikus játékkal, mindennapi életükben a videojáték valamilyen formája jelen van. Eredményeink szerint az elkötelezett, napi 5 óránál is többet játszó aránya igen magas, és a dániai eredmények azt jelzik, hogy ez az arány tovább növekedhet.

1. ábra: A napon belüli játékidő

A játékhatalással kapcsolatban várható volt, hogy első helyeken a klasszikus, videókon is nyomon követhető versenyek szereplői, a MOBA játékok közé sorolt LOL és az ebbe a körbe nem tartozó, de a versenyek között folyamatosan megtalálható CS:GO végez. A feltörekvő DOTA2 is megjelent, de még csak kisebb arányban. Érdekes eredmény volt, hogy a kutatás szereplői két olyan játékot soroltak első helyre (SIMS, FIFA), amelyek egyáltalán nem tartoznak a harci játékok közé. A két klasszikus mellett megjelent még az RPG elemeket felvonultató, de a valódi RPG játékok közé nem sorolható Assassin's Creed is.

1. ábra: A játékok kedveltsége

A fiatalok védelme érdekében a játékoknak is létezik életkori besorolása. Az Entertainment Software Rating Board (ESRB) és az Egységes Európai Játékinformációs Rendszer⁵⁰ (PEGI)

⁵⁰ <http://www.pegi.info/hu/index>

segíti a szülőket, a pedagógusokat és a játékok használóit abban, hogy megtudják, mely játékok valók az egyes korosztályoknak. Ezekhez egységes jelölés rendszert is bevezettek (Kaspersky 2016). A különböző, az értékeléseket végző szervezetek számára jól látható volt az, amit mindkét kutatás eredményei igazoltak: a fiatalok jelentős része az eredetileg 18 év felettieknek besorolt játékokat kedvelte. Időközben az egyes szervezetek megváltoztatták az ajánlásokat. Ma már ezeknek a játékoknak a besorolása 15 vagy 16 éves kortól ajánlott körbe került át.⁵¹ Ennek fő oka az volt, hogy a fiatalabb korosztály hozzáfért az eredetileg nem nekik szánt játékokhoz, és ott igen jó eredményeket ért el. A nagyobb rendezvényekre tehát célszerű volt beengedni őket, mert így sokkal nagyobb közönséget lehetett elérni, mely által a játékok üzleti értéke is növekedett.

A kutatás heti bontásban is vizsgálta a játékhaználókat. Az eredmények azt mutatják, hogy hétköznap az iskolai tanulmányok és talán a szülői kontroll miatt kevesebb a játékra fordított idő, de hétvégén már lényegesen többet játszanak. A fiúk és a lányok játékidéje között összességében nincs jelentős eltérés, de a választott játékok esetén már jól láthatóak a különbségek. A fiúk egyértelműen a harci játékokat választották (LOL, CS:GO), ezek közül is azokat, amelyeket a gyártók a 18 év feletti korosztálynak szántak. Többen ezek mellett játszottak a FIFA valamelyik részével. A lányok döntő többsége inkább a The Sims sorozat valamelyikét választotta, de náluk is megjelentek a harci játékok és a FIFA. Ez utóbbi adat azt is mutatja, hogy a fiúk és a lányok játékhaználata közelít egymáshoz.

A vizsgálat egyik központi kérdése az volt, hogy információkat kapjunk a pedagógusokat és a szülőket foglalkoztató kérdéstről, vagyis hogy hogyan hat a játékhaználó a tanulmányi eredményekre. A médiában és a közösségi felületeken folyamatosan jelennek meg olyan írások, amik a játékok veszélyeire hívják fel a figyelmet (Vida 2018). Sokan legszívesebben megtiltanák a használatukat. Méréseink azt igazolják, hogy különbség van a jó tanulók és a gyengébbek játékos szokásai között. Hétköznapokon a gyengébben teljesítők átlagosan többet játszanak, de a szórás igen nagy. Harmaduk egyáltalán nem játszik, de van közöttük olyan is, aki akár napi 5 órát is a játékokkal tölt. Lényegében ugyanez jellemző a jobb tanulóakra is, csak hogy míg az ide tartozó játékosok többsége beéri átlagosan 2 óra játékkal, addig a másik csoportba tartozók játékidéje az átlagosan 3 órát is eléri. Hétvégén viszont mindkét csoport hasonlóan játszik, nincs lényeges különbség közöttük. A játék sok esetben valóban a tanulás rovására megy, miközben nagyon sok olyan jó tanuló játékos is volt, akinek a játékkal töltött ideje meghaladta a 4 órát. A fiúk és a lányok összehasonlítása azt mutatta, hogy a lányok hét közben lényegesen kevesebb időt fordítanak játékra.

A kutatás következő része az eszközhasználatot vizsgálta. Az egyértelmű volt, hogy okostelefonja szinte mindenkinek van. A kutatás nem tért ki arra, hogy a fiataloknak milyen meg gondolásból van okostelefonja. Ebben a csoportnyomás és a megfelelési kényszer mellett a szülők biztonságra törekvése is megjelenik. Ezzel viszont maguk a szülők teremtik meg a lehetőséget arra is, hogy a fiatalok a készülékeket játékokra használják. Ezt hamar felismerték a programok gyártói is, így néhány játéknak megjelentek a mobiltelefonon is futtatható verziói. A felhasználói élmény nem ugyanolyan, mint a HD vagy akár a 4K felbontású monitorok esetében, de már megjelentek olyan kiegészítők (VR eszközök) amelyek a közeli jövőben még akár teljesebb élményt is nyújthatnak. Tehát várható, hogy az eszközök erősödését kihasználva a szoftverek gyártói is új programokkal jelentkeznek. A kutatás eredménye összhangban van a szakirodalomban megjelentekkel, ami szerint a mobiltelefon jelentheti a casual gaming jellegű játékok jövőjét, a következő, üzleti szempontból is fontos lépést (Vincze 2017). A mobil előretörésének fő oka, hogy egyszerűen és szinte mindenütt

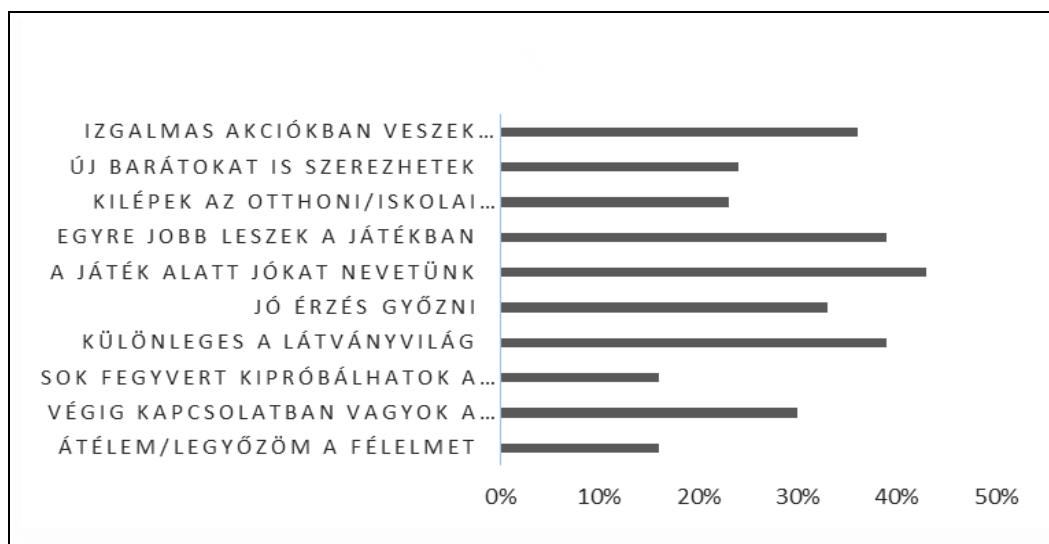
⁵¹ <http://www.peginfo.hu/index/2015>

használható, a hardver elég erős ahhoz, hogy a játékokat követni lehessen, illetve részt vehessenek a jelöltek a többszereplős folyamatokban. A mobilhasználatnak különösen nagy lökést adott a virtuális valóságot megteremtő kiegészítők használata. Így sokkal aktívabb és térbeli hitelességet mutató megoldással lehet élményszerűbb játékokban részt venni. Az is tény, hogy a szereplések megosztásával a mobil környezetben lényegesen egyszerűbb a közvetett vagy közvetlen reklámértékesítés, így piaci szempontból előnyösebb lehet a hagyományos eszközökkel szemben.

A kutatás azt mutatja, hogy a fiatalok több mint harmada vásárolt már szolgáltatást vagy kiegészítő elemet a játékhoz. Többségük 5.000 Ft-nál kevesebbet költött, ezt is inkább a játékban nagyobb sikereket biztosító elemekre. Voltak azonban olyanok is, akik 50.000 Ft-nál is többet költöttek a játékokhoz használható kiegészítőkre. A vásárlás összege lényegében független volt a testvérek számától, viszont az is látható volt, hogy a többet játszóknak többet is költöttek. A mobilhasználat és a költés összefüggését vizsgálva a mérések azt mutatják, hogy a mobilon játszóknak döntő többsége nem költ semmit a játékokhoz javasolt kiegészítőkre.

A kutatás egyik fontos kérdése volt, hogy a játékokkal foglalkozók mennyire tekintik fontosnak a mozgással járó sportokat. Az eredmények egyértelműen azt mutatják, hogy a többség aktívan sportol, elsősorban csapatjátékokban vesz részt. Sokan tagjai sportszakosztályoknak vagy azok utánpótláscsapatának. Ez tehát azt mutatja, hogy a játékokra nem az aktív sporttól veszik el az időt, hanem más szabadidős tevékenységektől. A kutatás szintén érdekes eredménye, hogy a küzdősportok a várakozással szemben csak elenyésző mértékben jelentek meg.

2. ábra: A játékhasználat eredménye

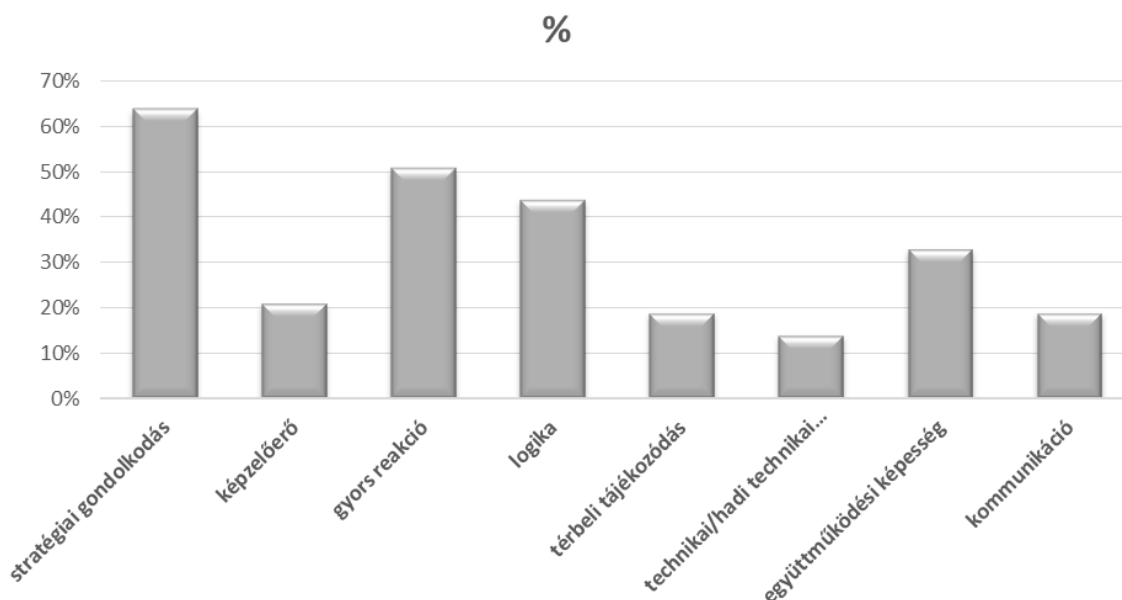

A megkérdezett diákok közül szinte mindenki hasznosnak ítéli a játékokat a tanulás és az új ismeretek megszerzése szempontjából. Elsajátíthatják a stratégiai gondolkodást, fejleszthetik a logikai képességeiket és a gyorsíthatják a reakcióikat. A kompetenciák közül kiemelkedik a célok pontos meghatározása, a feladatok leosztása, részcélok megjelölése, taktikai lépések kidolgozása és a folyamatos együttműködés, visszacsatolás. Felismerik a logikai kapcsolatokat, egyre gyorsabban elemzik az adott helyzetet, így pontosabb cselekvési programokat tudnak kidolgozni. A megszerzett új készségeket hasznosítani tudják az iskolai tanulmányaikban és az iskolán kívüli tevékenységek során. Így már az is érthető, hogy a

szabadidős tevékenységekben jelentős szerephez jutnak a csapatjátékok. Ez az eredmény összecseng a fejlesztők elképzeléseivel. A csapatmunka és a verseny folyamatos fenntartása érdekében sokszor folyamatosan változtatják egyes karakterek erősségét, játékban betöltött szerepét. Azt is láthattuk azonban, hogy az új ismeretek elsajátítása és a kommunikáció a várakozásainkhoz képest kevesebb szerephez jut. Ez utóbbi főleg annak fényében érdekes, hogy a válaszadók harmada a barátokkal való kapcsolatot fontosnak tartotta, illetve fontosnak tekintette az új barátok, társak megismerését is.

A kutatás arra is kereste a választ, hogy milyen kompetenciákat fejleszt a megkérdezettek szerint a játék. Mivel a legtöbben valamilyen csapatjátékot használnak, így nem meglepő, hogy a stratégiai gondolkodást, a gyors reakciót és a logikai készségeket emelték ki. Várakozásunkkal szemben a kommunikáció kisebb szerepet kapott, miközben igen sokan a virtuális térben nyelvtudásukat is kipróbálhatják, fejleszthetik. Az egyes kompetenciákra vonatkozó eredményeket a 3. ábra mutatja. A kompetenciákra vonatkozó vizsgálatok arra is rávilágítanak, hogy merre tarthat a játékok fejlesztése és milyen speciális felhasználási területek jelenhetnek meg. A játékfejlesztők a célpiacokra koncentrálnak folyamatosan jelennek meg új játékokkal. Várható, hogy a játékok egy része az üzleti marketing eszközzé válik, a felhasználók számára folyamatos kiadást jelent, ezzel növelve a fejlesztők hasznát. Megjelennek olyan új játék alapú megoldások, amiknek a célja az agy karbantartása, az idősebbek orvosi diagnosztizálásának támogatása, a kismotoros készségek javítása. Ez azt is jelenti, hogy a játékok esetében is megtörténik a célpiaci pozicionálás, hamarosan már nem csak a fiatalok szórakozása lesz az egyedüli célpont.

3. ábra: Játékos kompetenciák

Összegzés

A videó játékok tömeges elterjedését a szélessávú internet eléréséhez köthetjük, ez tette lehetővé ugyanis, hogy a MOBA, az MMORPG és az egyéb videojátékok elterjedése és tömeges használata a fiatalok körében a mindennapok részévé vált. A kutatás célja az volt, hogy feltárjuk a fiatalok szabadidő eltöltésének ezt a népszerű formáját. A vizsgálat elsősorban arra irányult, hogy az online játszható játékok hogyan épültek be a megkérdezettek életébe, napi tevékenységébe, illetve miért tartják fontosnak, miért kedvelik ezeket a játékokat.

A kérdőíves megkeresés során a kutatás arra kereste a választ, hogy a 14–16 éves korosztály hogyan kapcsolódik a számítógépes és telefonos játékokhoz, mennyire kedveli, hogyan ítéli meg a hasznosságát. A szakemberek választ kerestek arra is, hogy ezeknek a játékoknak a használata mennyire befolyásolja az egyéb szabadidős tevékenységeket. Az eredmények azt mutatták, hogy a fiatalok döntő többsége ismeri és kedveli a játékokat, és lényegében napi szinten játszik is azokkal. A játékkal töltött idő hétköznapokon 1-2 óra átlagosan, de hétvégén ennél is többet ülnek gép előtt, vagy játszanak más eszközökön. Megfigyelhető a mobiltelefon használatának növekedése, mert így szinte mindenütt tudják a szabadidő eltöltésének ezt a formáját választani. Az 5G hálózat indulása miatt ezen a területen további hatalmas változás várható. A pedagógusok és a szülők félelme csak részben igazolódott. A gyengébb tanulók valóban többet játszanak, de a különbség nem jelentős, és nem feltétlenül indokolja a gyengébb teljesítményt az iskolában.

A fiatalok többsége hasznosnak ítéli ezeket a játékprogramokat, úgy gondolják, hogy a szórakozáson, a játékélményen túl a tanulásban és az egymás közötti kommunikációban is segítséget nyújtanak. A virtuális térben, az ott használatos megoldásokon keresztül a játékosok igen sokat tanulnak egymástól, illetve azzal is új ismereteket szereznek, hogy egy-egy játék lefolyását különféle videó megosztó hálózatokon nézhetik és elemezhetik. Mindeközben az is látható volt, hogy ez a tevékenység nem szorította ki számottevően a szabadidős tevékenységek közül a sportot. Az eredmények szerint a fiatalok közül sokan költenek arra, hogy a játékok által nyújtott fizetős lehetőségeket kihasználják. A többség csak kisebb és egyszerűbb kiegészítő elemet vagy a játékot segítő szolgáltatást vásárol, de vannak olyanok is, akik jelentős összeget fordítanak a karaktereik fejlesztésére.

Ez a kutatás arra is ráirányítja a figyelmet, hogy az ismeretátadás új formáira egyre nagyobb szükség van a fiatalok tanításában. A kutatás egyik fontos eredményeként megalakult DEAC-HACKERS szakosztály a Debreceni Egyetem különböző intézeteivel, oktatóival együttműködve azon is dolgozik, hogy a játékosok szervezése mellett támogassa olyan, a tananyagok könnyebb elsajátítását segítő programok készítését hallgatók bevonásával. A kutatás eredményeit részben ezeknek a céloknak a megvalósításához is felhasználja a szakosztály. Az így kifejlesztett és kifejlesztésre kerülő új, az oktatás különböző területein használható programok lehetnek azok, amikkel az új generáció felé hatékonyabb lehet a tudásanyag közvetítése úgy, hogy eközben a gyakorlati hasznosíthatóság is megjelenik. Lényegesen komplexebb, az egyes területek közötti kapcsolatot is bemutató több felhasználós online tananyagok segíthetik a kor elvárásainak megfelelő tudás megszerzését. Ennek érdekében a szakosztály keresi a középiskolákkal a kapcsolatot, és részt vesz a mesterséges intelligencia kutatási projektben.

Felhasznált irodalom:

- Achterbosch Leigh - Robyn Pierce and Gregory Simmons (2007): Massively Multiplayer Online Role-Playing Games: The Past, Present, and Future, Computers in Entertainment

- (CIE) - Theoretical and Practical Computer Applications in Entertainment, Volume 5 Issue 4, Article No. 9 New York, NY, USA.
- Diankun Gong - Hui He - Dongbo Liu - Weiyi Ma - Li Dong - Cheng Luo & Dezhong Yao (2015): Enhanced functional connectivity and increased gray matter volume of insula related to action video game playing. Scientific Reports volume 5, Article number: 9763
 - Dobó, Balázs – Gutléber, Csaba(2008): Mesterséges világok nyomában. Budapesti Corvinus Egyetem Gazdálkodástudományi Kar, http://www.draven.hu/diploma/mesterseges_vilagok_nyomaban.pdf
 - Ducheneaut, N., & Moore, R. J. (2014): An Investigation into the Questionable Practice of Using Excessive Massively Multiplayer Online Game Play as a Marker of Pathological Video Game Dependence among Adolescent and Young Adult Male Players. Psychology, Vol.5 No.4, March 31
 - eNET (2017): Közel 200.000 hazai e-sport játékos – az e-sportról számokban”, 2017. március 22. <http://www.enet.hu/hirek/kozel-200-000-hazai-e-sport-jatekos-az-e-sportrol-szamokban/>
 - Eric (2017): General Study in gaming and e-sports, part 1. ManaStats, 17 September 2017. <https://manastats.com/2017/09/17/general-study-in-gaming-and-e-sports-part-1/>
 - Lin, Holin - Sun, Chuen-Tsai (2015): Massively Multiplayer Online Role Playing Games (MMORPGs). The International Encyclopedia of Digital Communication and Society. 1–7.
 - Kane, Pat (2005): The Play Ethic: A Manifesto For a Different Way of Living. Kindle Edition.
 - Kaspersky (2016): How are age-based gaming ratings set? Kaspersky Blog, 24 October 2016. <https://www.kaspersky.com/blog/gaming-age-ratings/11647>
 - Lembke, Gerald - Ingo Leipner (2015): Die Lüge der digitalen Bildung: Warum unsere Kinder das Lernen verlernen, Redline Verlag, München.
 - Salen, Katie – Zimmerman, Eric (2014): Rules of Play: Game Design Fundamentals, MIT Press, Cambridge, MA.
 - Santayana, George (1955): The Sense of Beauty: Being the Outline of Aesthetic Theory, Dover Publications, New York.
 - Schmidtká, Zoltán (2017): Most mindent megtudhatsz az e-sportról! Debrecen, 2017. október 24. <http://www.technokrata.hu/www/2016/04/08/most-mindent-megtudhatsz-az-e-sport-rol>
 - Szabó, József (2018): Gamerek az iskolában. Információs társadalom, 2018. XVIII. évf. 1. szám pp. 119-131.
 - Tamás, Anna (2016): Gyermekünk és a média. Apait-anyait, 2016. június 2. <http://www.apait-anyait.hu/gyermekunk-es-a-media/>
 - Eurogamer (1999): The OGA – What the hell is it? Eurogamer.net, 13 December 1999. http://www.eurogamer.net/article.php?article_id=105
 - UNESCO (2012): Measuring the economic contribution of cultural industries. A review and assessment of current methodological approaches. 2009 UNESCO framework for cultural statistics handbook NO. 1, UNESCO, 2012. <http://unesdoc.unesco.org/images/0021/002182/218251e.pdf>
 - Vida, Eszter (2018): Esport adatain: játék/szenvedély. <https://sentione.com/hu/blog/esport-adatalapon-jatek-szenvedely>

- Vincze, Dávid (2017): Az e-sport rajongók nem ismerik a kötöttséget, DigitalHungary, 2017. október 06. <http://www.digitalhungary.hu/konferenciak/mobile-hungary/Az-e-sport-rajongok-nem-ismerik-a-kotottsaget/5023>

JUNIOR KUTATÓMŰHELY

Horváth Zoltán:

Múltat akartam csinálni a családomnak – Esettanulmány a holokauszt utáni zsidó kulturális átörökítés nehézségeiről

Absztrakt: A holokauszt után alapvetően változott meg a zsidó identitás Magyarországon. A kulturális átörökítés jelentősen módosult: a túlélők az őket követő generáció előtt gyakran titkolták, elhallgatták a családi gyökereket. A zsidó szokások, hagyományok pedig nem örökítődtek tovább. Az esettanulmányban egy konkrét példán keresztül kerül bemutatásra, hogy a kulturális identitás sokkal erősebb kötelék, mint az eltörlésére irányuló kísérletek.

Abstract: After the holocaust the jewish identity was changed in Hungary fundamentally. The transmit of the cultural heritage modified significantly as the survivors often withhold the fact of family roots from the next generation delibaretaly therefore the jewish customs and traditions had not descended afterwards. The strenght bonds of cultural indenty would presented through the following study which could surmount over any kind of attempts try to cease it.

Bevezető

Dolgozatom célja a zsidó kulturális átörökítés vizsgálata a szombathelyi Spiegler Tibor életútján keresztül. Zsigmond Anna a mai zsidó iskolákat bemutató tanulmányában (2009) a következőt írja: „Zsidók és nem zsidók sokat beszélnek, vitatkoznak a mai magyar zsidóságról, mindezzel együtt azonban nem sokat tudunk iskolázottságukról, foglalkozási és életmódkultúrájukról. Leginkább a zsidó hagyományok és a valláshoz való viszonyuk terén hiányos a tudásunk. Hihetetlen tény, hogy ismeretlenek a zsidó lakosság népességmozgásmutatói. Mindezek fényében igen bonyolult kérdés az, valójában kik azok, akik vállalják zsidóságukat.”

Munkám egyik fő motivációja, a fentiekkel összhangban, az volt, hogy jobban megértsük, hogy kik azok, akik magukat zsidónak vallják. A kérdés bonyolult, hiszen a zsidóság vallás, de (Izrael létrehozása óta) államisággal is rendelkező népcsoport is, azonban, mint azt az interjúalanyom is kifejti majd a későbbiekben, Európában nem olyan egyszerű az önmeghatározás sem.

Főleg a nácizmus után nem, amikor egyértelműen faji alapon határozták meg őket. Ezt követően a túlélők önmeghatározása rendkívül nehézé vált, hiszen egy gyilkos, megbélyegző diktatúrát átvészelve kellett saját gyökereikhez viszonyulni. Tzvetan Todorov (2005:109) hívja fel a figyelmet arra, hogy a történelem emlékeinek megsemmisülése, sőt megsemmisítése mindig is létezett az emberiség történetében. A 20. század totalitárius rendszerei azonban az „emlékezet hivatalos tárházain” túl, az emlékezet teljes megsemmisítését kísérelték meg. Az elnyomást átéltek sokszor valóban törtölték is emlékezetüket, feladni kívánták múltjukat, melynek több egyéb ok mellett a megaláztatás miatti szégyenérzet is kiválthatott. (Keszei 2012:19)

Már az is rendkívül érdekes, hogy a túlélők generációja milyen viszonyulási stratégiát alakított ki magában, ám jelen tanulmányomban a holokauszt túlélők gyermekeire koncentrálok. Az esettanulmány azt mutatja be, hogy a következő generáció ezek után zsidó gyökereikből, kultúrájukból, identitásukból mennyit kaptak a szülőktől, hogy a genocídium után a zsidó kultúrát hogyan örökítették át, már amennyiben ez az átörökítés valamilyen formában egyáltalán megtörtént.

Csókási Adrienn Gereben Ferenc művelődésszociológussal készített interjúja szerint a Kárpát-medencében a többségi társadalomban is egyre kevesebben vannak olyanok, akik hangsúlyoznák identitásukat, „*pedig az identitástudat hozzátartozik a kiegyensúlyozott és harmonikus emberi személyiség szükségleteihez*” (2013:17–19). *A művelődésszociológus szerint az identitásbeli kötődéseknek már gyermekkorban ki kell alakulni. A haláltáborokból visszatértek között azonban sokan választották azt a stratégiát, hogy zsidó identitásuk elnyomták, így gyermekeiknek nem adták át azt. Pedig, mint ahogy az előbb említett interjúból is kiderül „Az identitás kialakításában, felépítésében és erősítésében nagy szerepe van a családnak, az elsődleges szocializációnak.”* (Uo.)

Jelen esettanulmányban is azt az élethelyzetet vizsgálom meg, hogy mi történik akkor, ha a zsidó identitást a szülők replimálják, és gyermekeik csak felnőttkorban szembesülnek saját gyökereikkel. Géczy János a tudásátadással és annak történelmi formáival foglalkozó tanulmányában (2006) a következőket írja: „Az emlékezés, amely a múlttól szól, egyben iránymutatást jelent a jelen megtapasztalásához és a jövő elképzeléséhez. S arról is szól, hogy az embernek milyen kötelezettségei voltak. A kulturális folytonosság az emlékek által valósulhat meg.” De mi van akkor, ha egy történelmi sokkhatás, trauma hatására ez a kulturális folytonosság megszakad?

Ráadásul a folytonossággal ez a fajta szakítás a legősibb zsidó előírásoknak a megtagadását jelenti. Zsigmond Anna (2009) szerint: „A zsidó gyermekek nevelésére, oktatására a zsidó családokat ősidők óta vallási előírások kötelezték. Magyarországon a 12. századtól gazdagabb családok rabbikat (tanítókat) fogadtak gyerekeik mellé házitanítónak. Először a 13. századi törvények tesznek említést zsidó iskolákról (scholae Judaeorum). Az ún. hédereket már 3-5 éves kortól látogatták a fiúgyermekek, hogy azokban – a Szentírásból megszerezhető, a vallási életben szükséges elemi ismeretek elsajátítása céljából – imádságokat tanuljanak, és írni-olvasni is megtanuljanak. Idősebb korokban a jesivákban kifejezetten a Talmud tanulmányozásával foglalkoztak.”

Géczy János is foglalkozik a zsidó hagyományok átörökítésével (2006). Szerinte „*Izrael a kollektív emlékezést nyelvi úton valósította meg, egy szövegkánont hozott létre. A rögzített szövegekbe rendezett hagyomány a múltra való emlékezésre szólít fel, de ezeket a kinyilatkozott és lezárt hagyományokat értelmezni is szabad. A huszonnégy könyv egy szétszóratott nép identitása számára adott közös keretet, a benne rögzítettek jelentették a lehetőséget a törvényekkel és a történelemmel való azonosulásra. A rovásírásos kultúrákban az emlékezés a jogi és közigazgatási emlékezésre szűkült le – Izraelben kibővült a történelem szférájával. A zsidóság a szövegkánont és az általa kanonizált rítusokat tekintette csupán sérthetetlennek. A kulturális örökség reprezentálója az Ószövetség, amelynek ismerete a zsidó lét kritériuma. A szövegen alapuló kulturális folytonosság azonban korlátozott érvényű: az írott nyelv kizárólag mássalhangzókat ismer, a szöveg megértése így kommentár nélkül lehetetlen. A zsidó hagyománynak csak az lehet részese, akit a közösség bevezet az írás helyes értelmezésébe.*”

A fentiek szerint a zsidó előírások a múltra való emlékezésre szólítanak fel, és a közösséghez tartozást a zsidó tudományokban, vallási regulákban való elmélyedést írják elő. Aki tehát

ennek a felhalmozott kulturális tudásnak az átadást nem teljesíti, az az egész zsidó kultúrát tagadja meg. Ez egy igen erős döntés. Azonban a gyökerek megtagadása a második generációban is erős identitásválságot okozhat, mint azt látni is fogjuk.

Somlai Péter (1997) szerint a „kulturális átörökítés egy szimbolikus világ fenntartását és folyamatos átadását jelenti”. Dolgozatomban arra keresem a választ, hogy mi történik akkor, ha ez az átadási folyamat megszakad?

Spiegler Tibor⁵² életútja nem volt ismeretlen előttem. A napfényember címmel Boros Ferenc és Kozma Gábor alkotótársaimmal 2013-ban készítettünk egy portréfilmet Spiegler Elemérről, mostani dolgozatom alanyának édesapjáról⁵³. A film szövegének rövidített változata megjelent az Életünk folyóirat 2014. 10. számában (Boros és Horváth 2014). A filmből és a folyóiratban közölt leíratból megtudhatjuk, Spiegler Elemér sorstragédiáját, a holokauszt alatt átélt szenvedéseibe is betekintést nyerhetünk. Szubjektív szemszögből nyerhetünk történeti áttekintést. Kevésbé esik azonban szó az identitás kérdéséről. A következőkben viszont a család történetének és jelenének éppen ennek a szegmensét kívántam alaposan körül járni.

Esetleírás

Zsidó azonosságtudat a családban

Spiegler Tibor nem ismerte a nagyszüleit. Gyerekkorában semmit nem tudott a holokausztról, sem nagyszüleiről, sem a családi gyökerekről. Egyáltalán a saját zsidóságáról, vagy a zsidóságról általában. A szülei csak annyit mondtak neki, hogy a nagyszülők már nem élnek.

Felnőtt fejjel úgy gondolja, hogy szülei ezt jól tették, mert nem lett volna egészséges egy kisgyermeknek a holokauszt borzalmairól beszélni, vagy arról, hogy kiirtották a családját.

A négy nagyszülőből három halt meg a náci kényszermunkatáborokban. Apai nagyapja 1935-ben a világháborúban hunyt el, amikor Spiegler Tibor édesapja sorkatona volt.

Elmondása szerint mindig talált magának egy „ügyeletes” pótnagymamát, aki valamelyik osztálytársának, játszótársának az édesanyja, nagyanyja volt. A családi házukkal szemben laktak Hafnerék, egy katolikus család. Ők beszéltek először neki a nagyszülőkről, de csak arról, hogy milyen jó háztartást vezetett a nagyanyja, elejtett szavakkal, mondatfoszlányokkal. Inkább ők is kerülték a témát.

A család múltjáról akkor kezdett érdeklődni, amikor először lezsidózták. Elmondása szerint nem rosszindulatból: a környékbeli gyermekek is tudatlanok voltak a témában, de az feltűnt nekik, hogy vasárnap, amikor nekik templomba kellett menniük, akkor ő moziba mehetett. Akkor ezért zsidózták le. Amikor elkezdett a családban érdeklődni arról, hogy mi az hogy zsidó, akkor nem kapott erre magyarázatot. Azt gondolja, hogy édesapja a négy elemijével megsem tudta volna fogalmazni, hogy mit jelent a zsidóság. Szerinte bonyolult is a kérdés,

⁵² Spiegler Tibor 1954. július 19-én született Szombathelyen. Korábban a határőrség, jelenleg a Belügyminisztérium dolgozója. Hivatása mellett helyben ismert helytörténeti kutató, magángyűjtő. Kutatásaiból gyakran tart előadásokat, ismeretterjesztő tevékenységét a közösségi oldalakon keresztül is végzi. Gyakran publikál, többek között a Vasi honismereti és helytörténeti közlemények című folyóiratban (pl: *A szombathelyi Szent István-parki KIOSZK története I. rész, Vasi honismereti és helytörténeti közlemények 2005. 2. szám 54–81. o.*; *A szombathelyi Szent István-parki KIOSZK története I. rész, Vasi honismereti és helytörténeti közlemények 2005. 3. szám 66–82. o.*; *Fábián Gyula Emlékezete, Vasi honismereti és helytörténeti közlemények 2007. 4. szám 86–89. o.*). Gyűjteménye darabjaiból is gyakran ad közre különböző kiadványokban. Felesége általános iskolai tanár. 1979-ben házasodtak össze. Első gyermekük 1982-ben, második 1985-ben született.

⁵³ Boros Ferenc, Horváth Zoltán és Kozma Gábor (2013): *A napfényember*. Interneten elérhető: <https://www.youtube.com/watch?v=XKVKixKMrBc> Letöltve: 2018. január 30.

mert nehéz megmondani, hogy ez vallást jelent, származást, etnikumhoz tartozást. Nem hiszi, hogy édesapja erre tudott volna egzakt választ adni. Édesanyja a „felejtő volt a családban”, aki a családi múltat és tragédiát igyekezte kiradírozni, kitörölni, így tőle sem jött akkor válasz.

Családi háttér

A családi viszonyokat felnőttfejjel részben maga kutatta ki. Apai nagyapja meghalt, amikor édesapja 20 éves lett volna, így a családtörténetének, a családi tudásátadásnak egy jó része már akkor elmaradt, így édesapja sem tudott mindent a saját családjáról. Ezeket Spiegler Tibor igyekezte később felfejteni.

Az apai nagyapa a KuK-ban, a közös Osztrák–Magyar Hadseregben volt számvevő őrmester. (Az egyetlen fényképen, ami róla megmaradt, a KuK egyenruhájában látható.) Ezenkívül körzeti sahter volt, a rituális vágásokat ő végezte a környéken (Kámon, Bucsu, Torony településeken). Ezért kapott külön pénzt, ám nem túlságosan nagy jólétet jelentett ez. Spiegler Tibor édesapja úgy emlékszik, hogy egy időben a nagyapa egy ügyvéd mellett írók volt, amely azt jelentheti, hogy szépen tudott írni, jól tudott fogalmazni. A családja rohonci származású volt, ám a német mellett nagyon szépen beszélt a nagyapa magyarul is. Felesége, Spiegler Tibor apai nagyanyja viszont törte csupán a magyart, anyanyelvi szinten németül beszélt. Ő háztartásbeli volt. Négy gyermeket nevelt, ám az egyik leány 1925-ben torokgyítkban meghalt. Az említett szomszéd család, Hafnerék elmondták Spiegler Tibornak, hogy a nagymama szép majorságot tartott kacsákkal, libákkal, tyúkokkal.

Az anyai nagyszülők zalalövőiek voltak. A nagyapa cipőfelsőrész készítő volt. Inasai, segédei voltak. Akkoriban Zalalövő vásártartó város volt, vasútvonala volt, jó helyen feküdt, így a nagyapa jól megélt a mesterségből. A nagyanya a családi ház egy részében szatócsboltot vitt (a ház másik részében volt a nagyapa műhelye). Spiegler Tibor gyermekkorában, a megmaradt zalalövői rokonok sokat meséltek a nagyapáról. A településen nagyon sokan ismerték és köztiszteletben állt, például sok keresztény család helyett is kifizette az adósságot, hogy ne vigyék el azok tehenét.

Spiegler Tibor édesanyja megtanulta a cipőfelsőrész készítő szakmát az édesapjánál, majd ezt követően élete végéig a cipőszakmában dolgozott, ám négy elvégzett polgári iskolai osztályával abban a korban a saját környezetében átlag feletti végzettséget rendelkezett. Édesapja foglalkozását így tovább vitte, azonban nála magasabb iskolai végzettséggel rendelkezett.

Spiegler Tibor édesapja, mint azt már fent leírtuk, viszont az átlagosnál kevesebb, négy elemi osztályú végzettséggel rendelkezett csupán. Miután otthagyta az iskolát, egy ideig kallódott, mert tanulni nem igazán akart. Teheneket, libákat őrzött, de végül suszterinasnak állt. Ez a választás nagyban meghatározta az életét, mert a választott szakmát nagyon szerette.

A kulturális átörökítés miatt lényeges, hogy a szülők generációját mennyire határozták meg a zsidó hagyományok, identitás, az ő családjuk mennyire tartotta fontosnak a tradíciók átadását. Az édesanya családja esetében fontos hangsúlyozni, hogy zsinagóga nem volt Zalalövön, igaz szép számú közösség volt, akik zömében kereskedők, iparosok voltak. A nagyapa testvérei között volt bőrkereskedő, kékfestő iparos. A nagyapa egy másik testvére zsidó előjárósági tag is volt. Zsidó hitélet így volt zsinagóga nélkül is. Megtartották a fontosabb ünnepeket is.

Zsidó hagyományok szerepe a családban

Az édesapa vonaláról kiemelendő, hogy a nagyapa sahter volt, így elvárás volt, hogy ő aktívan részt vegyen a zsidó közösségi életben: rendszeresen látogatták a zsinagógát, tartották az ünnepeket. A gyerekek, tehát az édesapa és a testvéreinek generációja már annyira nem

tartották be az előírásokat. „Eljártak a zsinagógába, de ha lehetett, akkor ellógták ezt” – mondja Spiegler Tibor. Az édesapa emlékei között szerepelt, hogy az ő apja még hagyományos zsidó módon borotválkozott, fakéssel, krémmel, imaszíjjal, mezűzével, amelyet az ajtófélfán megcsókolt. Spiegler Tibor emlékszik arra, hogy gyerekkorában ezek a mezűzések még megvoltak, sőt jelenleg tok nélkül őrzi is.

Az apai házban a padláson tartották a húsvéti étkezészetet is, amelyet csak ünnepkor hoztak le (ezt a készletet nagyrészt széthordták, amíg a család Auschwitzban volt). A család kósermódra étkezett.

Az édesapa az elemi zsidó iskolában végezte. Tanulta a héber betűvetést, és ma is tud olvasni héberül, ám fia nincs meggyőződve, hogy apja érti is-e, amit olvas.

Spiegler Tibor gyermekkorában semmilyen zsidó vonatkozású tárgyat nem látott a családi házban már. Igaz, hogy a csupasz falakig leloptak mindent a apai házban (itt nőtt fel Spiegler Tibor is), de később pótolhatták volna ezeket a tárgyakat. Spiegler Tibor szerint valószínűleg édesanyja miatt nem kerültek vissza, hiszen anyja nem kívánt emlékezni a múltra. Felnőtt volt már, amikor édesanyja elmondta neki, hogy ő Auschwitzban szakított az Istennel. Ennek megfelelően soha nem is lehetett látni rajta, hogy bármit megőrzött volna a hitéből, vagy a kultúrájából. Soha nem járt el a szombathelyi hitközségbe sem. Nem kereste a zsidók társaságát. Volt egy húga, aki körül jobban csoportosultak a zsidók. Az édesanya ezzel a társasággal olykor találkozott, de nem tartotta fontosnak a kapcsolatok ápolását.

Valláskövetés és új identitás a holokauszt után

Édesapja a háború után rendszeresen járt a zsinagógába. Egyedül tért haza az egész családból, így a vallási megfontolásokon kívül jelentős indok lehetett a közösséghez tartozás szándéka, valamint a párkeresés, de az is fontos szempont lehetett, hogy a közösségen belül lehetett híreket szerezni az ismerősök, rokonok sorsáról. Bár tudta, hogy mindenkije ott maradt a koncentrációs táborokban, még némi remény élhetett benne, és a helyi zsidó közösségen keresztül nyerhetett információkat elsődlegesen. A közösségbe való tartozás az 1950-es években megszűnt. A vallásgyakorlást nem vették jónéven a munkahelyeken, és az édesapa '45-ös kommunista párttag lett, amikor hazatért.

Párttaggá válásában közrejátszhatott az, hogy az a kurzus, amely őt és családját koncentrációs táborba küldte, jobboldali volt, és ehhez képest, akik visszatértek nagy arányban határozták meg magukat baloldaliként. Másrészt munkásemberként szóhasználatban, gondolkodásmódjában a kommunista közeg állt hozzá közelebb, az ő szlogenjeiket értette meg jobban. Hitt is abban, amit mondtak neki. Később a rendszer torzulásait észrevette, de nem volt onnan már hova kihátrálni, így egy olyan szerepet alakított ki magának, amelyben a kötelezőeken túl nem vett részt semmi másban.

Az édesanya is hozhatott a családból baloldaliságot. Férjével szemben a kommunista mozgalmon belül szinte mindenben benne volt: Országos Nótanács, Magyar–Szovjet Baráti Társaság, a pártba stb. Nagyon komolyan is vette a feladatát. A cipőgyárban több embert győzött meg, hogy tegye le az érettségit, vagy végezzen főiskolát. A holokausztról visszatérve a zsidó identitás helyett, baloldali, kommunista identitást vett fel.

Az édesanya nagyon sokat olvasott. Nagy könyvtárral rendelkezett. Minőségi, szépirodalmi művekkel. Mindig volt színházjegye. Spiegler Tibor emlékeiben úgy él az édesanya, hogy a keze ügyében mindig volt könyv, apja viszont újságot olvasott. Amikor hazaért édesapja mindig az volt az első, hogy elolvasta az újságot.

Az édesanya a családjából (nem a közvetlen családjából, de valamelyik módosabb rokon mintájára) őrzött polgári allűröket is. Minden évben két nagyon jó minőségű ruhát csináltatott magának. Mindig elegánsan öltözött. Manikűröztetett. Minden héten eljárt fodrászhoz

fésültetni. Fiának elmesélte, hogy amikor a lágerben kopaszra nyírták a haját, akkor megfogadta, hogyha egyszer újra kinő a haja, akkor arra nagyon fog vigyázni. Ezt még akkor is tartotta, ha otthon alig volt pénz.

A szülők 1945 után ismerkedtek meg. Az édesanya húga Zalalövőről Szombathelyre jött dolgozni. Ők öten voltak testvérek. A három fiú ipart tanult, a legkisebb lány kereskedelmi iskolába járt, a szülők őt tudták igazából taníttatni. Ő a háború után Szombathelyen kapott állást. A férje hadifogságból került haza és nagyon rossz állapotban volt. Spiegler Tibor édesanyja elsősorban azért jött a húga után, hogy tudjon nekik segíteni, de nem is akart Zalalövőben egyedül maradni. Ezt követően 1946. március 31-én házasodott össze férjével. Első gyermekük, lányuk 1948-ban született. Fiuk hat évvel később. A viszonylag nagy különbség annak is köszönhető, hogy az édesanya is rossz állapotban volt akkor még és két szülés nem tudott vállalni (a holokauszt túlélők semmi segílyt, vagy fizikai, illetve lelki rehabilitációt nem kaptak).

Kámont, ahol a család élt, 1952-ben csatolták Szombathelyhez. Kámonban körül-belül 10 család volt zsidó a háború előtt. A szombathelyi zsidósággal nem igazán tartották a kapcsolatot. Az apa, akkor kezdte jobban megismerni a szombathelyi zsidó közösséget, amikor elkezdett a városban suszterként dolgozni. A háború után egy zsidó család maradt csupán Kámonban. Spiegler Tibor így zsidó gyerekekkel nem is találkozott fiatal korában. Elmondása szerint iskolai, gimnáziumi tanulmányai során sem hallott túl sokat a zsidó kultúráról. A holokausztról tanultak, de az oda vezető okokat nem tárták fel mélységében az iskolában sem (ekkor már tudta, hogy szülei holokauszt túlélők), sokkal inkább foglalkoztak ennél a korszaknál a kommunisták szerepével, vagy a partizán mozgalommal.

Iskolai évek: találkozás a zsidó hovatartozással

A zsidóság iránt csak az érettségi után kezdett el érdeklődni, ám ekkor sem annyira mélyen, hogy utána járjon ezzel kapcsolatban bárminek is. Tudta, hogy zsidó. A barátai is tudták, de ha zsidó közegbe került, idegenül érezte magát, mert nem volt bennfentes. Az igazi találkozás a zsidó kultúrával akkor következett be, amikor megismerte a feleségét és összeházasodtak. A feleség tőle hallott először a zsidóságról, hiszen az ő családja ateista volt, így nagyon sokat kérdezett későbbi férjétől, aki azonban nem tudott válaszolni sok mindenre, és ezért szégyellte magát.

A gimnázium után magyar-népművelő szakos tanár akart volna lenni, de egy a magyartanárával való konfliktus miatt nem is ment el felvételizni (tanára ott volt a főiskolai felvételi bizottságban). Ezt követően órásként szakmát tanult. Műszaki érdeklődése és affinitása nulla volt, de szerette a társaságot, és itt már az órák, ékszerészek között bekerült a helyi zsidó társaságba. Ők a rendszer kárvallottjai voltak, hiszen korábban jól menő vállalkozásuk volt, ám KTSZ-be⁵⁴ kényszerítették őket. Ők a rendszerrel szemben élesebben, nyíltabban fogalmaztak, mint amit az addigi közegben Spiegler Tibor megszokott. Itt már hallott a zsidó közösség múltjáról és a kulturális szokásokról is. Alanyomat mindig is ez utóbbi, a kultúra vonzotta jobban, és nem a vallási vonatkozás. Húsz éves koráig ezzel a vallási közeggel semmilyen módon nem találkozott, és szerinte nagyon nehéz hívó emberré válni, ha nem ilyen neveltetést kapott. Gyermekkorában sokkal több ismerettel rendelkezett a katolikus vallásról, mint a zsidóról, hiszen a szomszédban lakó barátja katolikus volt, és sokszor játszották el a katolikus szertartásokat, ministrálást, áldozást. Spiegler Tibor pontosan tudott minden részletet. Egy másik szomszédasszonytól mindig kapott süteményt, de ilyenkor el kellett mondani neki a Miatyánkot (gyermekkorában ezt nagyon nem szerette,

⁵⁴ Kisipari termelészövetkezet

de csak felnőttfejjel jött rá utólag, hogy ez milyen megalázó egy zsidó gyermekkel szemben). A szülei ezért nem szóltak rá, de a zsidó rituálékba sem avatták be. Azt sem igazán tudta, hogy mi az, hogy vallás.

Az általános iskola első két évét a kámoni iskolába járta. Egy alkalommal épp hazafelé tartott az iskolából. A többi gyerek hittanon volt. Jött vele szembe egy pap és számon kérte, hogy miért nincs hittanon. Azt sem tudta igazán, hogy mi az a hittan óra, és azt sem, hogy miért nem jár oda. (Zsidó hittanra sem járatták a szülei. A vallást annyira nem tartották fontosnak, hogy Spiegler Tibort Ábrahám szövetségébe sem vették be, nem került sor a körülmetélésére. *[Az első körülmetélést Ábrahám végezte el Isten parancsára 100 évesen, amikor egyetlen gyermeke Izsák megszületett. (De Vries 2000)]* Ez egy zsidó család esetében nagyon éles szakítást jelent a zsidó hagyományokkal.) A pap azt mondta neki, hogy a pokol tüzén fog elégni. Ez egy óriási trauma volt számára, amelyre a mai napig emlékszik. Nem értette, hogy azért mert nem vesz részt valamin, amiről azt sem tudta, hogy mi az, valami borzalmas körülmények közé fog majd kerülni. Sírva ment haza. Otthon érdeklődött a pokolról, istenről, de az édesanya annyival próbálta csak megnyugtatni, hogy nincs pokol, nincs isten, az egész csak egy kitaláció. Az eset nagyban meghatározta a papsághoz, illetve a valláshoz való viszonyát. Érdeklődése ezért fordult a későbbiekben inkább a zsidó kultúra és kevésbé a zsidó vallás felé. A zsidó vallást nehezebben tudta megfogni, megfejteni, mint a zsidó kultúrát. Amikor később rájött, hogy a vallás és a kultúra nagyon szövevényesen összefüggnek, akkor kezdte jobban megérteni a vallást is.

A Kádár-rendszerben zárt, nem annyira nyilvános keretek között működött a zsidó hitközség Szombathelyen. A zsinagógát eladták, mert a közösség kicsi volt, nem tudták fenntartani. Helyette egy imatermet kaptak. A kis közösség akkor is összejárt, amikor már nem volt rabbi. A pénteket megtartották, imát mondtak, sokszor csak kártyáztak. Ám ezzel a működő közösséggel semmilyen kapcsolata nem volt akkor a Spiegler családnak. Még a zsinagóga, vagy a hitközség közelébe se vitték őt a szülők. Egyetlen egy kapcsolódási pont volt: középiskolás korától kezdve minden évben elment édesanyjával a holokauszt megemlékezésekre, de a zsinagógába nem, csak a temetőbe (édesapja ekkoriban Pesten, Pécsen dolgozott). Ezeket a megemlékezéseket unta: nem volt kellő háttérismerete, nem voltak ismerősök a megemlékezők között, idegen volt a közeg számára.

Átörökítés a következő generáció számára

A pont, amikor nagyon elkezdett belemélyedni a zsidó identitása felkutatásába az volt, amikor a gyerekei megszülettek. Azt érezte, hogy ez az a pillanat, amikor ebbe az irányba lépnie kell, mert át kell a gyermekei számára adni olyan tudást, amellyel ő maga sem rendelkezett. A helyi kulturális életben már az érettségi körül benne volt, mert második unokatestére fotóművész, így remek művészi kapcsolatokkal rendelkezett. Ám a zsidó hagyományokról nem volt kellő tudása. Ekkor nagyon alaposan elkezdte kutatni gyökereit. Összeszedett mindent, amelyről azt gondolta, hogy majd számat kell adnia a gyermekeinek. Ekkor viszont lépten-nyomon a zsidóságával találkozott. Ha valami iránt érdeklődni akart, akkor szembesülni kellett vele, hogy nincs, akit megkérdezzen, mert meghalt. Ki kellett maga számára deríteni, hogy miért halt meg? Miért felejtett el az édesanyja annyi mindent? Miért van egy hosszú szám a nagynénje karjára tetoválva? Jöttek elő a kérdések, amelyekre felnőtt fejjel kellett kiderítenie a válaszokat.

Édesapja 72 éves volt, amikor az 1970-es évek végén nyugdíjba ment. Ezt követően kezdett el ismét a zsidó közösségbe járni péntekenként, valószínűleg a társaság miatt. Fia ekkor már elkísérte őt többször. Édesanyja halála után érezte azt, hogy számára minden pénteken kötelező a pénteki istentiszteleten részt venni. Nem zsidó módon, hamvasztva temették el.

Nem rabbi temette, de a zsidó temetőben nyugszik. Ezt követően Spiegler Tibor minden pénteken eljárat káddíst mondani. A káddís egy istent dicsőítő ima, amely „mély gyászban is hirdeti Isten igazságosságát” (Jólesz 1987). Arra gondolt, hogy ezzel helyre teszi a saját mulasztásait, édesanyja mulasztásait. Gépiesen mondta fel az imát, nem tudta pontosan, hogy mit mond, hiszen nem tud héberül olvasni.

Ezt követően, míg a 105 évesen ma is élő édesapja fizikálisan bírta minden pénteken elmentek imádkozni, a közös ünnepekre. Spiegler Tibor gyermekei is mentek velük, annak ellenére, hogy ezt nem erőltette rájuk, hiszen másik oldalról nem zsidó felmenőik vannak. Ennek ellenére a népszámláláskor a gyermekek is zsidó vallásúnak vallották magukat mind a ketten, holott a zsidó törvények szerint nem számítanak zsidónak, hiszen az anyai ágon öröklődik. A gyermekek hordják a Dávid csillagot is. Spiegler Tibornak édesanyja vett egy Dávid csillagos medált. A népszámlálás után pedig ő vett egyet-egyet a gyermekeknek, hogy ha már zsidónak vallották magukat, akkor ezzel erősödjön kicsit az identitásuk.

Az istentiszteletre járás ellenére sem lett vallásos. Többször érzett késztetést arra, hogy jobban elmélyüljön a vallásban, hátha azzal a hite is megjön, de ez nem következett be. Ettől függetlenül zsidó identitása mára már az életének szerves része. Eljutott oda, hogy édesapjánál, akinek az életében nem volt jelen a zsidó kultúra, jóval többet tud. A családtörténetről is. Náluk nem az édesapa mesélt a családi gyökerekről, hanem fordítva, alanyom mesélt édesapjának, amikor kikutatta a családfát, akkor tudta meg apja is, hogy a család Morvaországból származik.

Feleségére az édesapa azt szokta mondani, hogy ő egy nagyon jó zsidó. Egyrészt hagyta, segítette, hogy férje megtalálja a gyökereit. Másrészt a feleség megtanulta a zsidó ételek készítését. Olyan rántott maceszt csinál az édesapának, melyet csak annak édesanyja készített amikor az apa gyermek volt.

A nővérének nincs viszonya a zsidósághoz. Ebben lehet háritás is. Amíg édesanyjuk élt, addig eljárat a holokauszt megemlékezésekre. Azt követően sokáig nem. Akkor változott kicsit ez, amikor édesapjuk újra elkezdett ragaszkodni a zsidósághoz, de elsősorban azért, hogy az apai kívánságnak megfeleljen. Érdeklődése a múlt, a gyökerek, az identitás felé nincsenek. Férje katolikus volt. Katolikus templomi esküvőt tartottak. Gyermekei meg vannak keresztelve.

Spiegler Tibor maga számára a következőként határozza meg a saját zsidóságát: „Egy teher. Egy teher, amellyel örök életemben birkózni fogok. Egy nagyon keserves kapcsolat, ami nélkül nem nagyon tudnám elképzelni az életemet. Ezer szállal kötődöm hozzá. Ebbe haltak bele a nagyszüleim. Ebbe halt bele az összes rokonom. Jó teher, amelyet cipelni kell. Rám ezt mérte a sors, hogy ezzel birkózzam meg. Nagyon nehéz. (Vallásos zsidónak lenni is nehéz. Ne felejtjük el 613 mózsesi törvény van.) A zsidóság jelen van az életemben. Napi szinten jelen van az életemben, mert napi szinten szembesítenek a hovatartozásommal mások is, a világ is. Tehát figyelmeztetnek is rá sokszor, hogy nehogy elfelejtsem, hogy hol a helyem, és ezért van bennem félelem is. Nem elsősorban önmagam, hanem a családom miatt. De most már eljutottam oda, hogy nem tudok megnézni egy filmet vagy egy festményt, nem tudok elolvasni egy könyvet, ha van benne zsidó vonatkozás, anélkül, hogy ne váltson ki belőlem azonnal valamilyen érzelmi reakciót. A zsidóság belém épült akkor is, ha nem vagyok vallásgyakorló. Jó zsidó lettem. Egyrészt mert szembe néztem a zsidósággal. Másrészt helytörténettel foglalkozó ember lettem a zsidóságom révén. A zsidóságomnak „köszönhetem”, hogy semmi nem maradt körülöttem, és mindent magamnak kellett felderíteni. Nagyon szerencsés vagyok, hogy ezt az utat megtaláltam. A helytörténeti kutatással nem akartam eleinte semmi mást, mint hogy megnézni azt a közeget, amelyikben a nagyszüleim éltek. Háttérrel akartam csinálni a családomnak. Múltat csinálni a családomnak. Ez megtörtént. Erre nem mondhatja senki,

hogy ez nem egy micvá, egy zsidó jócselekedet. Hogy én egy háttérrel adtam, hogy fölkutattam, hogy alapokat adtam, hogy a gyermekeim tudják honnan jöttek, és ez alapján el tudják dönteni, hogy merre menjenek. Ez valószínű, hogy tetszik Neki.” –mondja Istenre utalva. „Nekem is” –teszi hozzá.

Összegzés

Kronstein Gábor a holokausztoktatásról szóló tanulmányának (2006) elején így foglalja össze a hazai magyar zsidóság múlt század eleji helyzetét: „A 20. század első felében Magyarországon élt Európa harmadik legnépesebb, valószínűleg leggazdagabb, erős kulturális hagyományokkal rendelkező zsidó közössége. Lélekszáma 1941-ben a trianoni határokat véve alapul, 490 ezer, a visszacsatolt területeket is hozzászámolva 825 ezer fő. A zsidóság 1918-ig akadály nélkül illeszkedett be a fogadó társadalomba. Meggyorsította a polgárosodást, az iskolázottság folyamatát, az urbanizációt és a magyarosodást.” A integrálódási készség a zsidó kultúra megőrzésével párosult. Ezt a folyamatot törte derékba a szélsőjobboldali, nemzeti-szocialista eszmerendszer európai megerősödése és hatalomra jutása. A diktatúra millió ember haláláért felelős. Végső célja, az európai zsidóság teljes megsemmisítése mégsem sikerült: a világháborút elvesztették, és számosan túléltek a haláltáborokat is. A náci borzalmak hatása azonban így is pecsétet nyomott az életben maradottakra, akik közül sokan megtagadták saját kultúrájukat. A zsidó kulturális átörökítés a háborút követő generációnál megszakadt: az apák elhallgatták gyökereiket fiaik előtt.

A kommunizmus a zsidó megbélyegzéssel szembeni menedéket, egyenjogúságot ígért a zsidók számára. (Szász 2012) A Spiegler szülők ezt a sémát követték.

Az általam vizsgált esettanulmányból azonban az derül ki, hogy a családi, kulturális gyökerek erősebbek, mint azt gondolnánk, és akkor is a felszínre törnek, ha azokról (bármilyen okból) mélyen hallgat a szülők generációja. A megjelent identitás azonban nem egy hagyományozott, hanem az alany saját maga számára konstruált azonosság, amely kismértékben merít a családi tudásból, nagyobb mértékben az informális, autodidakta tanulással létrejövő ismeretekből, melyben a zsidó és nem zsidó vallási, kulturális, történelmi értékek vegyülnek, és hoznak létre egy szilárd azonosságtudatot.

Alanyom őszintén beszélt a kényesebb témákról is. Nem idealizálta a saját viszonyát a zsidó identitásához. Jelenleg teljes életet él. Öntudatos. Ám ehhez kellett, hogy saját maga birkózzon meg családi múltja feltárásával és kulturális identitásának felfedezésével. Gyermekei úgy nőttek fel, hogy már tisztában voltak apai ágon való hovatartozásukkal. (Első unokája is megszületett már.) A Spiegler családon belül megfigyelhető kulturális tudásátadási magatartásmódok tehát jelentősen különböznek. A zsidó hagyományokba beleszületett szülők (a fent már bemutatottak szerint) identitásukat nem adták tovább gyermekük számára. Alanyom a gyermekkor után felvett identitástudatát tovább adta fiainak, akik bár vegyesházasságba születtek, mégis vállalják zsidó hovatartozásukat.

Egy következő dolgozatban azt is érdemes lenne megvizsgálni, hogy a holokauszt utáni harmadik generáció, Spiegler Tibor gyermekei hogyan viszonyulnak zsidó kulturális kötődésükhöz, és azt hogyan kívánják (ha kívánják) továbbadni saját gyermekeik számára.

Felhasznált irodalom:

- Boros, Ferenc – Horváth, Zoltán (2014): A napfényember. In: Életünk, LII. évf. 10. szám, 50–53. pp.
- Csókás, Adrienn (2013): A gyermeknek bele kell nőnie a hagyományokba. In: Új Köznevelés, 69. évf. 2. szám, 17–19. pp.
- De Vries, S. P. (2000): Zsidó rítusok és jelképek. Talentum Kiadó, Budapest.
- Gécz, János (2006): A tudásátadás történelmi formái és az iskola. In: Új Pedagógiai Szemle, 54. évf. 6. szám. <http://folyoiratok.ofi.hu/uj-pedagogiai-szemle/a-tudasatadas-tortenelmi-formai-es-az-iskola> Letöltve: 2018. január 18.
- Jólesz, Károly (1987): Zsidó hitéleti kislexikon. Korona GT, Budapest.
- Keszei, András (2012): Jelentés, törés, identitás. In: Bögre Zsuzsanna, Keszei András és Ö. Kovács József (szerk.): Az identitások korlátai – Traumák, tabusítások, tapasztalattörténetek a II. világháború kezdetétől. L'Harmattan, Budapest.
- Kronstein, Gábor (2006): Holokauszt – érdek – jellem – nevelés. In: Új Pedagógiai Szemle, 54. évf. 6. szám. <http://folyoiratok.ofi.hu/uj-pedagogiai-szemle/holokauszt-erdek-jellem-nevelés> Letöltve: 2018. január 20.
- Somlai, Péter (1997): Szocializáció – A kulturális átörökítés és a társadalmi beilleszkedés folyamata. Corvina, Gyula
- Szász, Antónia (2012): Progresszív judaizmus Magyarországon: Identitás-(re)konstrukció reform zsidó közösségben. socio.hu, 2. évf. 2. szám. http://socio.hu/uploads/files/2012_2/szasz.pdf Letöltve: 2018. január 30.
- Todorov, T. (2005): A rossz emlékezete, a jó kísértése – Mérlegen a XX. század. Napvilág Kiadó, Budapest
- Zsigmond, Anna (2009): Zsidó iskolák a 21. század küszöbén. <http://ofi.hu/tudastar/zsidó-iskolák-21-század> Letöltve: 2018. január 17.

Szűcs Tímea:***Az épülő állam megörökítői.
Magyar származású fotográfusok Palesztinában/Izraelben***

Absztrakt: 1948 májusában kiáltotta ki David Ben-Gurion Izrael állam függetlenségét. Az ezt megelőző és követő évek meghatározóak voltak Izrael számára: a zsidó állam születését lázas építkezések, háborúk, bevándorlók tömegei, öröm és nélkülözés kísérték, melyben sok más náció között a magyarok is kivették részüket különféle módokon. A tanulmány elsősorban az ország születését megörökítő magyar származású fotográfusokra, Goldman Pálra, Kluger Zoltánra és Friedmann Endrére, azaz Robert Capára, és az ő fotóikat bemutató, főként magyarországi kiállításokra koncentrál. Életútjaik különbözőek, azonban fellelhetünk bennük közös pontokat: mindhárman Magyarországon születtek, zsidó származásúak voltak, s az antiszemitizmus miatt úgy döntöttek, hogy máshol keresik a boldogulásukat. Közös bennük még ezen felül, hogy mindannyian magukkal vitték azt az egyedi látásmódot, ami elsősorban Magyarországra és a közép-kelet-európai fotósokra jellemző. Goldman és Kluger, mint *alijázott* magyar fotóművészek, Capa pedig mint megrendelésre dolgozó háborús fotós volt jelen a zsidó állam születésénél. A tanulmány során részletesebben betekinthetünk munkásságukba, és a fotók segítségével nyomon követhetjük, hogyan látta a „magyar szem” az épülő Izraelt.

Abstract: On the 14th of May 1948 David Ben-Gurion proclaimed the State of Israel. Those few years after and before the birth of the new Jewish State were determinant: construction projects, war, thousands of immigrants, happiness and bitter moments accompanied its everyday life. In those hard times, among many nationalities, also Hungarians took their part in the process of building the state. This essay focuses on those Hungarian photographers who chronicled the birth of Israel and had exhibitions especially in Hungary: Paul Goldman, Zoltan Kluger and Endre Friedmann, also known as Robert Capa. Their lives are different, but we could discover some common points: all of them were born in Hungary, they were Jews, they migrated to another country because of the antisemitism. And each of them had a passion for photography and they had a special Hungarian and Central-Eastern European perspective of taking photos. Goldman and Kluger made aliyah to Palestine and followed their passion and profession of photographers. Capa worked on commission for different magazines and was present at the moment of the declaration of the Jewish State. In this essay more details can be found about their work, as well as some photos which could help us to understand how the 'Hungarian eye' saw the building of Israel.

Izrael idén ünnepli fennállásának 70. évfordulóját, David Ben-Gurion 1948. május 14-én kiáltotta ki a zsidó állam függetlenségét. A fiatal ország lakosságának nagy részét ekkor a holokauszt elől menekülő és az azt túlélő európai bevándorlók, valamint a környező arab államokból érkező zsidók alkották (Raj 1998:219–221).

A tanulmány célja, hogy olyan magyar származású fotósokat mutasson be, akik megörökítették a fiatal zsidó állam néha keserű, néha örömteli, de a legtöbb esetben

sorsdöntő pillanatait. Emellett a magyar kultúramegőrzés és átadás szempontjából kiemelendő és a célok között meghatározott a fotósok Magyarországon rendezett kiállításainak bemutatása is. Az alkalmazott módszerek között elsősorban a megemlítendő a másodlagos (szekunder) adatgyűjtés, mely során angol és magyar nyelvű szakirodalmak felhasználására került sor, s azok saját szempont szerinti újrafeldolgozására. Ezen túl a valósághűbb és hitelesebb bemutatás érdekében a tanulmány részét képezik a magyar származású fotósok képei is.

Robert Capa neve ismerősen csenghet, azonban fontos megemlíteni Kluger Zoltán vagy Goldman Pál személyét és munkásságát is. Mindhárman Magyarországon születtek, azonban az újraébredő antiszemitizmus és az erősödő náciizmus miatt úgy döntöttek, máshol folytatják tovább életüket és hivatásukat, a fotóművészetet.

Kluger Zoltán 1896-ban született Kecskeméten, az I. világháború alatt pedig légifotósként szolgált az Osztrák-Magyar Monarchia seregében, ahol elsajátíthatta a fotóművészet alapjait. Élete egy részét még homály fedi, azonban a legtöbb publikáció Guy Raz és Ruth Oren izraeli fotótörténészek kutatásaira hivatkozik (Oren–Raz 2008:55).

1. kép: Kluger Zoltán
(Forrás: IDFA Kluger-gyűjtemény)

Feleségét Sárának hívták, akivel 1925-ben született meg kislányuk, majd a '20-as évek végén Berlinbe költözött és szabadúszó sajtófotósként kereste kenyerét (Shiri 2008). Itt jó barátságot kötött és szakmailag is együttműködött a szintén zsidó származású Nachman Shifrinnel. Azonban a náci párt hatalomra kerülésével származásuk miatt jóval korlátozottabb lehetőségeik voltak, így mindketten az *aliya* mellett döntöttek 1933-ban. Tel-Avivban együtt alapították meg a The Orient Press Photo Companyt, mely igen egyedi vállalkozásnak számított az akkori épülő országban (Oren 2009:40). Legnagyobb megrendelőik közé

tartoztak a The Foundation Fund és a The Jewish National Fund, a két legfontosabb *cionista* szervezet is (Somogyi-Rohonczy 2017:78–81). Kluger alulról, felülről vagy a levegőből fotózott, olyan dokumentarista volt, aki meg is komponálta a valóságot, tucatnyi munkája jelent meg a korabeli sajtóban. Egyfajta heroikus és utópisztikus „új zsidó” képet alkotott meg, mely egy része ikonná vált, bevonult a köztudatba és meghatározta az izraeli közgondolkodást (Shiri 2008). Emellett a nyugati világban kialakult Palesztina-, illetve Izrael-képét is igyekeztek befolyásolni a megkomponált fotókkal (Barroni-Perlman 2017:49–50). Ez azonban egyfajta ellentmondást okozott Kluger számára, hiszen megrendelőitől függött, nekik fotózott, azonban ez a stílusától, morális értékrendjétől és jövőbeni terveitől távol állt. „Fuldoklom – mondta – meg fogok halni. Semerre sem tartok. Lemaradok a világ fotóművészei mögött. Az úttörők itt maláriában halnak meg, szegénységben élnek, demoralizáltak és nekem mosolyogva kell őket megörökítenem. Belefáradtam a mosolygó úttörők fényképezésébe.” (Kluger 2017)

2. kép: Kluger Zoltán: Követ törnek a lányok a kibucban
(Forrás: Israel State Archives)

Kluger Zoltán magyarnak vallotta önmagát, s Izraelbe is magával hozta modern európai stílusát, melyben alkotott. Emellett kreatív és érzékeny fotós volt, teli ambíciókkal, azonban élete nem szűkölködött kudarokban. Úgy érezte, az izraeli kivándorlása megfosztotta attól a lehetőségtől, hogy más (hazájukat elhagyó, szintén magyar származású) kortársaihoz hasonlóan, mint André Kertész vagy Robert Capa, hírnévre és elismertségre tegyen szert. 1958-ban, 62 évesen úgy döntött, elhagyja Izraelt és az Egyesült Államokban, New Yorkban próbál szerencsét. Itt nyitott egy kis fényképészüzletet, majd 1977-ben, elfeledve halt meg Manhattanben (Shiri 2008). Közel 50 ezer negatívot hagyott hátra, melyeket mára szétszítottak Izrael nagyobb archívumai között (Oren–Raz 2008:57–58).

3. kép: Kluger Zoltán: Már akkor sem csak háborúkból állt az élet
(Forrás: Israel State Archives)

Képeiből 2008-ban nyílt kiállítás az Eretz Israel Museumban, Tel-Avivban, *Chief photographer 1933–1958* (Főfényképész, 1933–1958) címmel. A kiállított képeken láthatók voltak a *cionista* ikonok – *kibucok*, úttörő férfiak és nők, épületek, menekültek, fiatalok és idősek – melyek meghatározták az izraeli nemzeti tudatot (Eretz Israel Museum 2008). A fotográfus képeinek kiállítását Magyarországon *Kluger Zoltán – Modernista nézet egy új földön* címmel tekinthettük meg 2017 őszén az Art Market Budapest egyik kísérőeseményeként. Hosszú idő után ez volt az első alkalom, hogy a magyar származású művész képeit önálló kiállítás keretében látogathattuk hazánkban (Deák17 2017).

4. kép: Goldman Pál: Önarckép, 1946
(Forrás: Photo Art Israel)

Kluger pálya- és kortársa volt Goldman Pál, az ő életének egy részét szintén homály fedi. Amit azonban tudhatunk róla, hogy 1900-ban született Budapesten, Magyarországon tanult fotózni, s a '20-as években szabadúszóként tevékenykedett. 1940-ben feleségével, Dinával együtt az antiszemitizmus és a náci hatalom elől menekülve *alijázott*, az akkor brit fennhatóság alá tartozó Palesztinába. Goldman Magyarországon maradt családtagjai nem élték túl a holokausztot (Szegő 2007:99). 1947-ben mellékszerepet kapott a *My Father's House* című, a holokausztot és a bevándorlást feldolgozó filmben, ezzel tiszteleggetett a *Soát* túl nem élő családtagjai előtt. Néhány évig a brit zsidó haderőben harcolt, majd sebesülése után leszerelt és visszatért a fotográfiához. Ekkor 43 éves volt. Magyarul, németül, angolul beszélt, azonban a héber nyelv hiánya, csakúgy, mint Klugernek, igen nagy nehézséget okozott a beilleszkedés során, mely élete végéig elkísérte (Raz 2011).

5. kép: Goldman Pál: Auschwitzi túlélők Atlitba érkeznek, 1945. november
(Forrás: Photo Art Israel)

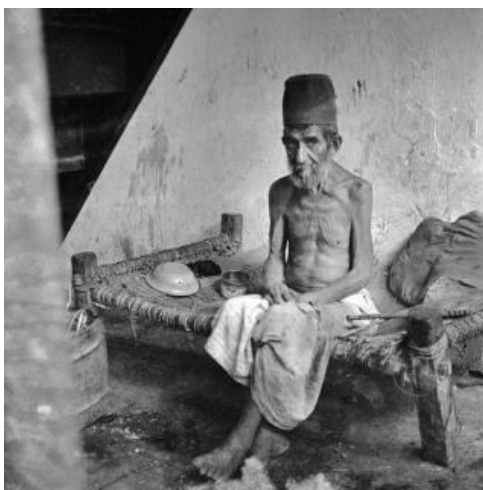
A történet szerint aznap, amikor az ENSZ 1947-ben megszavazta Palesztina területének arab és zsidó államokra történő felosztási tervét, született meg Goldman lánya. Ennek tiszteletére és Ben-Gurion, a későbbi állam első miniszterelnökének javaslatára nevezte el az újszülöttet Medinának, melynek jelentése héberül az állam (Webster University 2006).

6. kép: Goldman Pál: Az állam függetlenségének kikiáltása, 1948. május 14.
 (Forrás: Photo Art Israel)

Közel negyed évszázadon keresztül dolgozott sajtófotósként, s örökítette meg a zsidó állam épülését. Goldman, mint friss bevándorló, háborúból háborúba csöppent. A II. világháborút követően az arab-izraeli konfliktus kellős közepén találta magát, mely hatását és eredményeit a képein is láthatjuk. Goldman „életének része lett az állandó harckészültség. Nem egy, a bajba került, kívülről bekukkantó ember „komponálja” a képeket, hanem a mozgósítások között élő egyszerű telepes, aki civilben fotográfus...” (Szegő 2007:99–100). Tudatosan kerüli el azt, hogy az egyszerű, hétköznapi ember szemével fotózzon. Felvételeinek stílusa az 1920-as évek modern, európai fotográfiáját idézi, s hatottak rá a '30-as évek európai és amerikai sajtóriporterirányzatai is. Ez vegyült az Izrael állam megalakulását követően egyfajta felszabadult érzéssel, s ezek együttes hatása tehetőse képeit igazán egyedivé. Az épülő állam, annak minden szépségével és nehézségével együtt egy karnyújtásnyira volt tőle, s ő igyekezett ott lenni a legfontosabb eseményeknél. Jelen volt a haifai kikötőben, mikor európai menekültek tömegei érkeztek meg új hazájukba, illetve a zsidó bevándorlókat ideiglenesen elhelyező táborokban is fotózott. Ott volt az arabok kiűzésénél, az állam függetlenségének kikiáltásakor, a jemeni zsidók exodusánál és a *Knesszet* alapkövetésénél is (Raz 2011).

7. kép Goldman Pál: Jemeni bevándorló, Aden, 1949
(Forrás: Photo Art Israel)

Goldman 1986-ban hunyt el, lánya, Medina őrizte képeinek negatívumait, önálló kiállítására csak néhány évtizeddel halála után, 2004-ben került sor. *The Forgotten Photographs: The Work Of Paul Goldman From 1943–1961* című kiállítása az Eretz Israel Múzeumban, majd New Yorkban a Hebrew Union College – Jewish Institute of Religion Múzeumban került bemutatásra. Élete és munkássága egy része még feltárássra vár, a legtöbb kutatás ez esetben is Guy Raz és Ruth Oren izraeli fotótörténészek adataira hivatkozik (HUC–JIR 2005).

Magyarországon 2007-ben *Egy nemzet születése* címmel mutatták be a Bécsi Zsidó Múzeum vándor fotókiállítását, elsőként a Néprajzi Múzeumban, ahol Goldman Pál és David Rubinger (Ausztriában született fotóművész, 1939-ben *alijázott*) képeit tekinthették meg a látogatók. A kiállítás ezt követően a keszthelyi Helikon Kastélymúzeum, a szegedi zsinagóga, majd a budapesti Bálint Zsidó Közösségi Ház is programjára tűzte. (Néprajzi Múzeum–Zsidó Kulturális Fesztivál 2007).

Goldman Pál a független állam kikiáltása után kirobbanó arab-izraeli háború legfontosabb eseményeit is dokumentálta, mely során a Negev-sivatagba utazott. Itt egy másik magyar származású fotográfussal együtt örökíthette meg a Negba *kibuc*ért folyó védelmi harcot. Ez a fotós pedig nem volt más, mint Robert Capa (Whelan 2009:374).

8. kép: Goldman Pál: Robert Capa Tel-Avivba érkezik, 1948.
(Forrás: Photo Art Israel)

Capa Friedmann Endre Ernő néven látta meg a napvilágot 1913-ban, Budapesten. Édesanyja felvidéki, édesapja erdélyi származású volt. Baloldali aktivitása miatt a zsidó származású fiatal úgy döntött, elhagyja az országot, 1931-ben Berlinbe költözött. Itt újságírást tanult, illetve a Dephot fotóügynökségnél dolgozott, mint asszisztens. Azonban Capa számára, származása és baloldali nézetei miatt a város már egyre kevésbé volt elviselhető, így bécsi és budapesti kitérő után Párizsba költözött. Még kezdő fotósként megismerkedett a szintén magyar származású, de már ismertebb André Kertésszel, aki segítette őt – néha kapcsolatokkal, néha kisebb munkákkal vagy néhány fotográfiai ismerettel. (Kincses–Kolta 2005:7–25)

A II. világháború kezdetén, 1939-ben a már korábban emigrált édesanyját és testvérét követte az Egyesült Államokba, ahol legtöbbször megrendelésekre fotózott. Adakozó természetét többen emlegették, de sokszor volt pénz szűkében – nagy udvarló és szerencsejátékos hírében is állt. Rövid, de tartalmas élet adatott meg neki, 5 háborúban örökölte meg a csatatéren zajló eseményeket. 41 évesen az indokínai háborúban egy taposóaknára lépett, mely véget vetett az életének (Fisli 2013:86–90).

1948 májusában saját maga kért megbízást a Life magazintól, hogy tudósíthasson Izrael állam születéséről. Azonban a magazin már korábban kiküldött három fotóst, így Capa kérését elutasították. Izraelhez azonban személyes kötődést érzett, így egy másik magazintól, az Illustratedtól szerzett előleget, s kiutazott. Egyik leghitelesebb életrajzírója, Richard Whelan így ír izraeli tartózkodásáról: „Tel-Avivban rengeteg magyar élt, és hamarosan úgy tűnt, Capa minden magyart ismer a városban; általuk sikerült biztosítania a maga és újságíró-kollégái ellátását feketepiaci élelmiszerekkel és pálinkával.” (Whelan 2009:374)

9-10. kép: Robert Capa: A menekülttáborokban (Parod/Shar Ha'aliya)
(Forrás: Magnum Photos)

Capa dokumentálta az állam függetlenségének kikiáltását és a Jeruzsálemért harcoló magyar bevándorlók alkotta zászlóalj küzdelmeit, a Haifa kikötőjébe frissen érkező *alijázókat* és a menekülttáborokban élők mindennapjait is. A művészt sokan a modern sajtófotó egyik megteremtőjének tartják. Háborús fotós volt, képeinél elsősorban a meghökkentő és erős hatások kiváltása volt a fő szempont. Ennek ellenére igyekezett odafigyelni a kompozícióra – a megfelelő nézőpontra, a fény és az árnyék arányára (Szarka 2009).

11. kép: Robert Capa: A központi front. Kibuc tagok az árokokban rejtőznek az arab légitámadás elől, 1948. május-június
(Forrás: Magnum Photos)

A fotóművész háromszor járt Izraelben 1948 és 1950 között, s a beszámolója alapján nem hagyta érintetlenül a fiatal országot: „Izrael a legveszedelmesebb hely, ahol ma élhet az ember.

De ez az a hely, ahol éjszaka fiatalokat énekelni, az időseket pedig a jövőről beszélni hallhatunk. (...) A bevándorlók a hajókon azoknak az embereknek a leszármazottai, akik kétezer éve elhagyták hazájukat és a világ különböző szegleteibe vándoroltak, de most visszatérnek – sokan élni, s néhányuk meghalni a Szent Földön.” (Capa 1969)

12. kép: Robert Capa: Több ezer bevándorló érkezik Kelet-Európából, Törökországból és Tunéziából, Haifa 1949. május-június
(Forrás: Magnum Photos)

Robert Capa munkásságát testvére, Cornell Capa és az általuk alapított Magnum Photos ápolta és ápolja, mely nagy szerepet játszott abban, hogy itthon és nagyvilágban is számtalan alkalommal megtekinthetőek voltak a fotóművész képei. Izraelben készült fotóinak bemutatására is sor került több alkalommal. Itt érdemes megemlíteni az *Israel: The Reality* címet viselő csoportos kiállítást, melyre New Yorkban, a Jewish Museumban került sor 1969-ben. Hazánkban izraeli képeit önálló kiállítás keretében 2009-ben tekinthette meg a nagyközönség a budapesti Zsidó Múzeumban, a Zsidó Nyári Fesztivál keretében (MILEV 2009). Ezek után 2013 végén pedig a budapesti Izraeli Kulturális Intézet adott otthon Robert Capa és kortársai kiállításának, melyek között ott olvasható Goldman Pál és Kluger Zoltán neve is, mely kifejezetten Izrael első éveit mutatja be a nagyközönség számára (IKI 2013).

13. kép: Robert Capa: Ünneplés, a független állam
kikiáltásának napján, 1948. május 14.
(Forrás: Magnum Photos)

2013. július 12-én pedig létrejött Budapesten a Robert Capa Kortárs Fotográfiai Központ, a Capa Center, mely kiállítótérként és szakmai rendezvényközpontként szolgál, ezzel is tisztelegve a neves magyar származású fotóművész előtt. Az intézményben 2017 őszén *Capa Izraelben* címmel tekinthetünk meg egy kiállítást arról, hogyan is látta ő a zsidó állam születését (Capa Center 2017).

Áttekintve Kluger, Goldman és Capa munkásságát, kiemelve az zsidó állammal kapcsolatos tevékenységüket, felfedezhettünk számos különbséget – alkotói stílusukban, pályafutásukban és személyes életükben egyaránt. Kluger általában *cionista* szervezetek számára fotózott, főként ennek köszönhetően elsősorban egy idealizált valóságképet látunk a lencséjén keresztül. Goldman inkább a valóságot igyekezett megörökíteni, ami néha fájó és keserű, néha reménnyel teli volt. Mindkettejük munkásságát néhány évtizedig homály fedte, azonban ha későn is, de korunk kiállításai megadhatják nekik azt az elismerést, vagy annak egy részét, mely életükben kijárt volna nekik – s itt gondolhatunk izraeli, de akár a magyarországi bemutatóikra is. Utóbbi fontosságát elengedhetetlen kiemelni, hisz magyar származású fotográfusokként gyökereik ide vezetnek vissza, itt ismerkedtek meg a fotózás alapjaival, s ez későbbi stílusukat, látásmódjukat is nagy mértékben meghatározhatta.

Capát ezzel szemben már rövid élete során is ismerték, elismerték. Mint háborús és sajtófotós alkotott, a meghökkenés, az erős impulzusok kiváltása vezette, ennek ellenére saját maga a békére vágyott. Sírján a következő felirat olvasható: Shalom, melynek jelentése béke. Capa már asszimilálódott budapesti zsidó családban nőtt fel, s identitása alapját magyarsága adhatta, melynek kalandvágát és agyafúrtságát is tulajdonította. Az egyre inkább érződő német (náci) befolyás alá kerülő szülőhazáját, s ezzel magyarságát is igyekezett elpalástolni,

azonban amerre járt, Németországtól Izraelig, szinte mindenhol kereste és meg is találta a magyarok társaságát.

A számos különbség mellett azonban fontos kiemelni a közös pontokat is életükben, mely a tanulmány alapját adta. Mindhárman zsidó származásúak voltak, Magyarországon születtek, s több, kevesebb ideig ezt tekintették hazájuknak, amit kényszerből ugyan, de el kellett hagyniuk. Ezen túl mindhárman ott voltak, amikor a zsidó állam, Izrael megalakult. Több, más fotóművész mellett nekik is köszönhető, hogy saját, egyedi látásmódjuknak, melyet befolyásolhatott közép-kelet-európai származásuk, ma láthatjuk a hajókkal érkező *alijázók* tömegeit, a tranzit táborokban átmenetileg elhelyezett bevándorlók szegényes körülményeit, a keményen dolgozó úttörőket, a harcoló *kibucnyik*okat vagy a független állam kikiáltásakor ünneplő tömeget. A „magyar szem” bezárult, de a megörökített pillanatok velünk maradnak, köszönhetően a külföldön és az elmúlt években Magyarországon is egyre növekvő számú kiállításoknak.

Szómagyarázat:

Alija: zsidó származásúak és vallásúak Izrael államba (1948. május 14. előtt Palesztinába) történő letelepedése

Cionizmus: a zsidó nemzeti állam (Izrael) létrehozására törekvő nacionalista mozgalom a 19. sz. végétől

Cionista: a cionizmus híve

Kibuc: Izraelben az önálló mezőgazdasági település alapformája

Kibucnyik: a *kibuc* lakója

Knesszet: Izrael parlamentje

Soó: jelentése csapás, veszedelem, leggyakrabban a zsidó holokauszt szinonimájaként használják

Felhasznált irodalom:

- Barromi-Perlman, Edna (2017): Archeology, Zionism and Photography in Palestine: Analysis of the use of dimensions of people in photographs In: Journal of Landscape Ecology, 10. évf. 3. szám, 49-57. p.
- Capa Center (2017): Capa Izraelben. <http://www.cpacenter.hu/kiallitasok/capa-izraelben/> [Megtekintve: 2018. 03. 14.]
- Capa, Cornell (1969): Israel/The Reality. People, Places, Events in Memorable Photographs. New York and Cleveland, The World Publishing Company
- Deák17 Gyermek és Ifjúsági Művészeti Galéria (2017): Kluger Zoltán – Modernista nézet egy új földön. <http://www.deak17galeria.hu/kiallitasok/kluger-zoltan---modernista-nezet-egy-uj-foldon-> [Megtekintve: 2018. 03. 20.]
- Eretz Israel Museum (2008): Zoltan Kluger, Chief Photographer (1933-1958) <http://www.eretzmuseum.org.il/e/176/> [Megtekintve: 2018. 03. 10.]
- Fisli, Éva (2013): André Kertész és Robert Capa. Egy kapcsolat verzójára. Fotóművészet, 56. évf. 3. szám, 86-90. p.
- Giladi, David (1992): Pesti mérnökök – Izrael országépítői. Budapest, Ex Libris Kft. – Múlt és Jövő Kiadó
- Hebrew Union College – Jewish Institute of Religion Museum HUC–JIR (2005): The Forgotten Photographs: The Work of Paul Goldman from 1943–1961.

- <http://huc.edu/research/museums/huc-jir-museum-new-york/exhibition-archive/forgotten-photographs-work-paul-goldman> [Megtekintve: 2018. 03. 15.]
- Izraeli Kulturális Intézet IKI (2013): Dr. Ruth Oren (IL): Így látták Izraelt – Robert Capa és kortársai. <http://www.akibic.hu/kultura/item/236-dr-ruth-oren-il-igy-lattak-izraelt-robert-capa-es-kortarsai> [Megtekintve: 2018. 03. 20.]
 - JÉG (2016): Mik azok a magyar kibucok? <https://www.szombat.org/tortenelem/mik-azok-a-magyar-kibucok> [Megtekintve: 2018. 03. 10.]
 - Kincses, Károly – Kolta, Magdolna: A legendák embere: Robert Capa In: Kincses, Károly – Kolta, Magdolna (2005): Robert Capa képei a Magyar Fotográfiai Múzeumban – A magyar fotográfia történetéből, 37. Budapest, Magyar Fotográfiai Múzeum, 7–134. p.
 - Kluger, Zoltán (2017): Modernista nézet egy új földön/Modernist eye in a new land, kiállítási katalógus (ford: Perrin, Júlia)
 - Magyar Zsidó Levéltér és Múzeum MILEV (2009): Robert Capa: Izrael Capa szemével <http://www.milev.hu/kiaacutelliaacutetaacutes-archiacutev/robert-cap-izrael-cap-szemevel> [Megtekintve: 2018. 03. 10.]
 - Néprajzi Múzeum – Zsidó Kulturális Fesztivál (2007): Izrael születése Budapesten <https://infostart.hu/kultura/2007/09/01/izrael-szuletese-budapesten-145801> [Megtekintve: 2018. 03. 17.]
 - Oren, Ruth – Raz, Guy (2008): Kluger Zoltán. A jisuv fényképésze. (ford: Hárs, György Péter) In: Múlt és Jövő, 19. évf. 2-3. szám, 55-58. p.
 - Oren, Ruth (2009): Collective Memory in an Age of Changing Media Environments: The Israeli Photographic heritage at the National Institutions Archives. In: Revista Română de Jurnalism și Comunicare, 4. évf. 4. szám, 31-46. p.
 - Raj, Tamás (1998): Izrael állama és a modern zsidóság. In: Hahn, István: A zsidó nép története. Budapest, Makkabi Kiadó, 215-229. p.
 - Raz, Guy (2011): Goldman Pál Paul, a fotóriporter, 1943–1967. (ford: Deutsch, Olivér) <http://baderech.hjm.org.il/Article.aspx/Hu/GoldmanPal> [Megtekintve: 2018. 02. 11.]
 - Shiri, Zsuzsa (2008): Kluger Zoltán, Izrael titokzatos fotográfusa http://hvg.hu/velemeney/20080713_klugel_zoltan_izrael_fotografia_kiallitas [Megtekintve: 2018. 03. 17.]
 - Somogyi-Rohonczy, Zsófia (2017): Országimázs egy fényképész szemével. In: Fotóművészet, 60. évf. 4. szám, 78-81. p.
 - Szarka, Klára (2009): Örömteli vagy szomorú inkább? Robert Capa fotográfiai – művészeti múzeumban. Eszmelet, 21. évf. 84. szám, http://www.eszmelet.hu/szarka_klara-oromteli-vagy-szomoru-inkabb-robert-cap-fotog/ [Megtekintve: 2018. március 15.]
 - Szegő, György (2007): A közel-keleti mosoly melankóliája. Paul Goldman sajtófotói, 1943–1961. Fotóművészet, 50. évf. 3. szám, 99–109. p.
 - Webster University (2006): Forgotten Photographs The Work of Paul Goldman from 1943–1961. <http://www.webster.edu/maygallery/archives/goldmancatalogweb.pdf> [Letöltés ideje: 2018.03.20.]
 - Whelan, Richard (2009): Robert Capa kalandos élete. Budapest, Glória Kiadó
 - Züszman, Alfréd (1958): Magyar zsidók az első falu alapítói Erec-Izraelben. In: Züszman, Alfréd (szerk.): Tízéves Izrael. Tel-Aviv, Idősebb Dolgozók Szövetsége 135-137. p.

Az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-17-2 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

KÖNYVAJÁNLAT, RECENZÍÓ

Benkei-Kovács Balázs:

***Utazás a szlovákiai magyar kultúra mezsgyéjére.
Recenzió Liszka József Határvidékeken című könyvéről
(Kiadja a Fórum Kisebbségkutató Intézet, Komárom-Somorja, 2016. 654p.)***

Liszka József (1956, Köbölkút-) életműve emblematikus a szlovákiai magyar kultúra kutatása szempontjából. A szerző jelenleg a Selye János Egyetem rektor-helyettese, az egyetem Neveléstudományi Tanszékének docense, és a Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottságának tagja is egyben, valamint több tudományos folyóirat szerkesztőségének meghatározó tagja. Liszka József számos neves tudományos díj és kitüntetés birtokosa is: többek között a Nyitott Európáért Díj (Márai Sándor Alapítvány, Pozsony, 1999); a Jedlik Ányos Díj (Szímő, 2002); a Posonium Irodalmi Díja (Madách Egyesület, Pozsony, 2003); a Szlovákia Néprajzi Társaság tudományszervezési díja (Pozsony, 2003), valamint a Magyar Tudományos Akadémia Arany János Díja (MTA Budapest, 2005) birtokosa.

A határon-túli magyar kultúra ápolása nem csupán nemzetpolitikai feladat, amit a Kultúráért Felelős Államtitkárság évről évre pályázatok keretében támogat, hanem néhány szerencsés kiemelkedő egyén számára misszió és megvalósult életküldetés is egyben, egy fiatalos szakmai álom megvalósulása. „Az én tervem a szlovákiai magyar néprajz fellendítése, a magyar nyelvű tudományosság kialakítása volt Szlovákiában” – szerepel Liszka József életútinterjújának retrospektív ars poetikájában (576. p.). A részletes életút-interjú a *Határvidékek – Határok és határtalanságok az összehasonlító folklorisztika és etnológia szempontjából* című kötet mellékletében szerepel, amely a szerző 60. születésnapja alkalmából jelent meg.

Az eredetileg néprajz-régészet szakos fiatal kutató Budapesten az ELTE-n szerezte meg egyetemi végzettségét a 80-as évek elején, majd később Németországban két alkalommal volt Humboldt ösztöndíjas kutató Münchenben, majd Passauban is dolgozott. Az egyetemi évek alatt többek között Dömötör Tekla és Voigt Vilmos tanítványa volt. Pályafutásának elején az Érsekújvári Járási Múzeum praktizáló régészként és néprajzkutatóként is kapcsolatban maradt a felsőoktatással, kutatott és folyamatosan publikált, majd 2005-ben tért vissza az egyetemi szektorba, immár a katedrára, oktatóként. Habilitációját 2008-ban szerezte meg az ELTE Bölcsészettudományi Karán.

Liszka József a kutatás mellett a tudományos ismeretterjesztés területén is kiemelkedőt alkotott: *Ágas bogas fa a Tábortűzben* című kötetével a néprajzi alapismeretek oktatására tett kísérletet elsősorban az általános iskolás és a középiskolás korcsoportot megcélózva. A kötet négy kiadást ért meg (1986, 1992, 1995, 2002), és összességében több mint 10 ezer példányban fogyott el.

Az életút jelen állapotú összegzésére is vállalkozó évfordulós kötet, amely a *Fórum Kisebbségkutató Intézet* gondozásában jelent meg 2016-ban, igen gazdag tartalmában és terjedelmében (654 oldal) egyaránt. A 60 éves évfordulóra tervezett kötetben az életmű legjavából válogatott közel 60 tanulmány szerepel tematikailag összekapcsolva. (Méltó megkoronázásaként egy még nem befejezett pályafutásnak, amely során négy évtized alatt harminc önálló kötet jelent meg magyar, szlovák és német nyelveken.)

A kötet nem csak egy szakmai összegzés, de önreflexió tárgyául is szolgál a szerzőnek önmaga és szakmája meghatározása céljából: néprajzkutatóként önmagát is tágabban értelmezett nézőpontból: az emberi közösség és kultúra kutatójaként határozza meg: „Az, hogy mi a néprajz értelme, nem nagyon lehet meghatározni. Mivel a néprajz egy olyan jelenség-halmazt vizsgál, ami lényegében az ember egy-egy (most mindegy milyen alapon szerveződő) közösségi mindennapjainak egészét átfogja, a néprajzi kutatás, és az abból származó eredmények haszna is sokféle lehet. (...) Ezek az eredmények, illetve eredménylehetőségek tehát az emberi kultúrának (s most a kultúra kifejezést egészen tágan értelmezve, az ember által létrehozott minden anyagi, szellemi és társadalmi jelenségét beleértve használom), szóval az emberi kultúrának azon részhalmozait (népköltészetet, szokásokat, hiedelmeket, zenét, táncot stb.) segítenek megérteni, amelyek nem szükségesek a puszta biológiai túléléshez. Egyszóval azokat, amelyek az embert tényleg emberré teszik. (...) Ami elviselhetővé teszi a monoton hétköznapi munkához. Ilyen alapon tehát ennek is van társadalmi hasznosíthatósága, de ezt rendkívül nehéz aprópénzre váltva konkretizálni.” (591-592.)

A *Határvidékek* kötet négy nagyobb tartalmi fejezetből áll, amelyet gazdag mellékletek egészítenek ki a szerző összegyűjtött bibliográfiájával, helynév-, személynév- és tárgymutatókkal, német és szlovák nyelvű tartalomjegyzékkel.

A négy nagy tartalmi egység: a néphit, népszokások és népi vallásosság (1), a szöveges folklór (2), az elődök és intézmények (3), valamint a kapcsolatok és identitásaink (4) területeit járják körbe.

A szerző kultúrakutatási munkamódszere a különböző típusú források ötvözésén, összekapcsolásán alapul, egy tematikus, és részben holisztikus szintézis létrehozására törekszik minden egyes vizsgált témakörön belül. Erről a munkamódszerről és ennek indoklásáról a bevezetőben tudósít a szerző: „A határok kérdése mindig is foglalkoztatott, talán azért is, mert olyan korban, olyan társadalomban szocializálódtam, ahol szinte áthághatatlan országhatárok állták útját a világra kíváncsi embernek, ideológiai határokkal próbálták gondolkodásunkat kordában tartani és így tovább. Talán ezért alakult ki bennem, hogy engem mindenféle határok átlépése izgat, földrajziaké, műfajiaké, a nyelviaké, az időbeli, a szakmaiaké...”

Az első néphit, népszokások és népi vallásosságra fókuszáló fejezet saját gyűjtésű kultúrtörténeti adalékokat mutat be és rendez egy csokorba, amelyek fő forrása a volt Esztergom-Komárom vármegye területe, a Csallóköz és részben a Kisalföld.

A szöveges folklórt állítja a középpontba a második egység, amely a magyar népköltészet „határtalan” tárházából nyújt egy tematikus válogatást: a mondavilágtól kezdve a népi emlékezeten és a populáris irodalmon át a mesevilágig tartalmaz forrásfeltáró elemzéseket.

Az elődök és intézmények című harmadik fejezetben a kutatástörténeti vonal domborodik ki erősebben: a kutatók és tanárok bemutatása mellett módszertani kérdések, és felsőoktatás-, valamint tudománypolitikai elemzések is olvashatóak.

Az utolsó tartalmi egység a kapcsolatok és az identitások kérdését járja körül: a kisebbség magyarság-képéről, a szlovákiai magyarság önmeghatározásáról és jelképrendszeréről, és a mesterséges identitásokról is több aspektusból szól.

A kötet gazdagságát a különböző összefűzött és logikailag sorba rendezett, ugyanakkor mégis kissé szerteágazó témák adják, amelyek sokszínűsége megtöri a monográfia szerkezeti egységét. Ez kötet gyengesége és erőssége is egyben: lehetővé teszi az egyes fejezetekből való szemezgetést, önálló olvasásukat, a teljes kötet szakaszos, vissza-visszatérő tanulmányozását. A keményborítós kötet nyomdai szedése elegáns külalakú, az egyes témákhoz kapcsolódóan számos illusztrációt mutat be. A szöveg szerkesztése, a mondanivaló elrendezése a magas

szintű tudományos igényesség követelményeinek is megfelel, olyan módon, hogy még a nagyközönség számára is érthető, egyszersmind azonban lehetővé teszi a felsőoktatásban egyetemi tankönyvként történő alkalmazását is.

Összességében elmondható a könyvről, hogy méltó az évfordulóhoz, és bár a szerző hangsúlyozza, hogy az alkotási folyamatnak ezáltal még messze nincs vége (hiszen *„a feladatok csak szaporodnak az idő előre haladtával”*), egy fontos állomást és a visszatekintés lehetőségét jelenti az eddig megtett úton: nemcsak az alkotó-kutató, hanem az olvasó számára is a szlovákiai magyar nyelvű kultúra megismerése terén.

TUDOMÁNYOS KONFERENCIÁK HÍREI

Deák Orsolya – Dr. Juhász Erika:

A közművelődés és művelődéstudomány megjelenése a debrecenben megrendezett XIV. MELLearn konferencián

A Debreceni Egyetem főépülete adott otthont 2018. április 19 és 20. között a MELLearn – Felsőoktatási Hálózat az Életen Át Tartó Tanulásért Egyesület Debreceni Egyetemmel közösen megrendezett Nemzeti és Nemzetközi Lifelong Learning Konferenciának, amelynek témája: A felsőoktatási lifelong learning társadalmi és gazdasági haszna: kutatás – fejlesztés – innováció.

A konferenciára az egész országból érkeztek szakemberek, hogy széleskörben bemutassák kutatási eredményeiket, gondolataikat és személyes szakmai kapcsolataikat ápolják. Erre a rendezvény első napján 5, a második napon pedig 4 szekcióban nyílt lehetőségük.

A rendezvény megnyitására 2018. április 19-én került sor, ahol Bartha Elek, a Debreceni Egyetem rektorhelyettese, Szabó Gábor, a Szegedi Tudományegyetem rektora és Heindrich Balázs rektor felkérésére Sándorné Kriszt Éva, a Budapesti Gazdasági Egyetem intézetvezetője mondtak köszöntőt.

A köszöntőt plenáris előadások követték, az első plenáris blokk előadói Arne Carlsen (Aarhus University), Katarina Popovic (Secretary-General of ICAE), Szabó Gábor (SZTE), Baranyi Péter (SZE) és Klein Sándor (PTE) voltak, levezető elnöke pedig Németh Balázs (MELLearn ügyvezető elnök).

A második plenáris blokk egy kerekasztal beszélgetés volt, amelynek keretében a neveléstudományi doktori iskolák vezetőivel és képviselőivel beszélgetett Varga Zsolt tudományos igazgató (DE) a doktori képzés lehetőségeiről. Ez a program a kultúrakutatás iránt érdeklődőknek is fontos információkat tartalmazott, mert a közművelődés és kulturális lehetőségek mint nonformális és informális tanulási folyamatok témakörében számos doktori program várja a doktoranuszokat: a Debreceni Egyetem, az Eötvös Lóránd Tudományegyetem, az Eszterházy Károly Egyetem és a Pécsi Tudományegyetem neveléstudományi doktori programjai egyaránt.

Ezt követően a szekciókban folytatódott a szakmai munka. A résztvevők olyan témakörökben ismerhették meg egymás kutatómunkáját és eredményeit, mint a Felsőoktatási karrierfejlesztés, -tanácsadás és útmutatás, mint LLL szolgáltatás (A szekció), a Felsőoktatási lifelong learning kutatások és statisztikai elemzések az EU2020 és Agenda 2030 tükrében (B szekció), a Virtuális oktatás és hatékony tanulás a felsőoktatásban (C szekció), a Közösségfejlesztés, közösségi tanulás és lifelong learning innovációk (D szekció) és a Felsőoktatással és az idősök tanulásának és foglalkoztatásának ösztönzéséért (E szekció). A konferencia első napja fogadással zárult a Debreceni Egyetem főépületében.

A konferencia második napján reggel 8:00 és 9:00 óra között MELLearn Közgyűlést tartottak a tagintézmények vezetőinek és képviselőik részvételével. A közgyűlést követően tovább folytatódott a szekciómunka az előző naphoz hasonlóan tematikus csoportosításban.

A konferencia plenáris előadásokkal zárult, a levezető elnök Erdei Gábor a Debreceni Egyetem MELLearn képviselője volt. Ennek keretében Kozma Tamás professzor (DE) a tanuló közösségekről és a társadalmi innovációról beszélt, Szabó Csilla, a Dunaújvárosi Egyetem Tanárképző Központjának igazgatója bemutatta az Egyetemet, mint a 2019. évi konferencia vendéglátó intézményét. Végül a szekcióvezetők foglalták össze a két nap alatt szerzett tapasztalataikat.

Sokat mondó adat, hogy a konferencia legnépesebb szekciója a Juhász Erika (DE) és T. Molnár Gizella (SZTE) által vezetett D szekció volt, amelyben a Közösségfejlesztés, közösségi tanulás és lifelong learning innovációk témaköréhez kapcsolódó előadások hangzottak el. Ez jól mutatja, milyen szorosan összekapcsolódik egymással a kultúra és a(z) élethosszig tartó tanulás kérdésköre. A konferencián összesen 14 közösségi művelődéshez kapcsolódó témájú előadás hangzott el, olyan előadóktól, mint Juhász Erika, aki a kulturális statisztikák és az LLL összefüggéseit mutatta be az érdeklődőknek, Kocsis Mihály a közösségi tanulás, együttes tanulás, tudásmegosztás területét hozta közelebb a hallgatósághoz előadásán keresztül, vagy Simándi Szilvia és Oszlánczi Tímea, akik az időskori tanulás és közösségi művelődés kapcsolatáról beszéltek.

Bővebb információk a konferenciáról és az előadások elérhetőek a MELLearn Egyesület honlapján: <http://mellearn.hu/category/konferenciak-rendezyenyek/konferencia/>

FELHÍVÁS PUBLIKÁLÁSRA

A folyóirat magyar elnevezése: Kulturális Szemle

A folyóirat műfaja: interdiszciplináris online tudományos folyóirat

A folyóirat angol elnevezése: Cultural Review

A publikálás feltételei:

1. A Kulturális Szemlébe bárki publikálhat, aki az alábbi feltételeknek megfelel.
2. A Kulturális Szemlébe a kultúra tágabb értelmezési témakörébe tartozó írásokkal lehet nevezni, azonban elsődlegesen a közművelődés és a közösségi művelődés témaköreiben, illetve az ezekkel kapcsolatba hozható témákban várjuk az írásokat. A beküldött írásokkal kapcsolatosan elvárás, hogy tematikailag a Kulturális Szemle küldetésnyilatkozatához igazodjanak.
3. A Kulturális Szemlébe a tudományos etika betartásával, a tudományos hivatkozási és bibliográfiai rendszer elveinek alkalmazásával lehet publikálni (formai megoldását a honlapon elérhető publikációs sablon keretében adjuk meg).
4. A Kulturális Szemlébe magyar nyelvű tanulmányokat várunk rövid, angol nyelvű absztrakttal a publikációs sablon alapján. A szerkesztőbizottság angol nyelvi különszám megjelentetését külön meghirdeti, és alapján kezdeményezni fogja.
5. A Kulturális Szemlében elsősorban ún. első közlések fogadhatók el, ettől csak szerkesztőbizottsági döntés értelmében térünk el. A más nyelven megjelent, de a Kulturális Szemlébe leadott nyelven még nem publikált írások első közlésnek minősülnek.
6. A Kulturális Szemle tanulmányait minden esetben a szerző nevének megjelölése nélkül két független lektor bírál, akik közül az egyik lektor általában a szerkesztőbizottság tagja, a másik lektor pedig más, a tudományos közéletből felkért személy. A felkért lektorok mindegyike tudományos fokozattal rendelkezik, és a hazai kulturális életben ismert, elismert kutató. Amennyiben az egyik bíráló nem fogadja el a tanulmányt közlésre, a másik bíráló pedig elfogadja, akkor harmadik bíráló kijelölésére kerül sor. A lektorálás módja dupla vak lektorálás:
 - **Blind, or Anonymous Peer Review**
Content is reviewed by external reviewers and the author's identity is unknown to the reviewer. A double-blind peer-review process is where both the reviewer and the author remain anonymous throughout the process.
 - **Vak vagy névtelen lektorálás**
A cikk tartalma külső szakértő által kerül lektorálásra és a szerző személye ismeretlen a lektor számára. Dupla vak lektorálásnak nevezzük azt, amikor a szerző és a lektor személye is ismeretlen marad egymás előtt a lektorálási folyamat során.
7. A Kulturális Szemlébe leadott publikációkat csak a 3. pontban jelzett, elérhető publikációs sablonban elkészítve fogadjuk el. Min. terjedelem 8.000 karakter, max. terjedelem 25.000 karakter. Ettől csak kivételes esetekben térhet el a szerkesztőbizottság.
8. A publikálás díjtalan mindkét fél részéről: sem a publikációt megjelentető NMI Művelődési Intézet, sem a szerző nem tartozik díjazással a publikáció megjelentetésért.
9. A publikáló a tanulmányának publikálásra történő beküldésével hozzájárul, hogy a

szerkesztőbizottság a Kulturális Szemlét (és benne a beküldött tanulmányokat) elektronikus formában honlapján, és más, szakmai és tudományos honlapokon (pl. Magyar Elektronikus Könyvtár, Magyar Folyóiratok Adatbázisa) közzétegye.

10. A publikációk leadása folyamatosan történik, és évente min. 4 alkalommal kerül elbírálásra. Az elbírálási határidők a honlapunkon nyomon követhetők. A tanulmányok beküldésének elektronikus levelezési címe, és a szerkesztőbizottság elérhetősége: **kuturalisszemle@nmi.hu**

A folyóirat publikációs sablonja elérhető a www.kuturalisszemle.hu honlapon.

IMPRESSZUM

Kulturális Szemle

online interdiszciplináris tudományos folyóirat
2018. évi 1. szám (V. évfolyam 1. szám)

Nyilvántartási száma: CE/4420-2/2017 Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság
ISSN: 2416-2329

Tárgyköre: művelődéstudomány-kultúra
Alapító: NMI Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft.
1027 Budapest, Csalogány utca 47-49.

Felelős kiadó: Závogyán Magdolna, ügyvezető igazgató

Online elérhetőség: www.kulturalisszemle.hu
Email: kulturalisszemle@nmi.hu

Főszerkesztő:
Dr. Juhász Erika

A szerkesztőbizottság tagjai:

Dr. Barabási Tünde
Dr. Kerülő Judit
Dr. Kleisz Teréz
Dr. Ponyi László
Dr. Simándi Szilvia
Dr. Szabó Péter
Dr. T. Molnár Gizella
Dr. Viola Tamasova

Szerkesztőségi titkár:
Deák Orsolya